

Het nieuwe wonder

Over het ontstaan van het Nederlandse omroepbestel,
1919-1930

Joep van der Wiel

<http://home.luna.nl/~arjan-mull/radio/broadcasting.html>

Doctoraalscriptie
Opleiding Geschiedenis
Universiteit Utrecht

31 juli 2006

Inhoud

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: Pioniers en experimenten	7
Inleiding	7
De geboorte van de radio	7
Het amateurisme en de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie.....	9
Hanso Henricus Schotanus à Steringa Idzerda	10
De 'machtiging voor het doen van proefnemingen'	11
Problemen van Idzerda en de PTT	13
De Nederlandsche Seintoestellen Fabriek	15
De omroep.....	16
De bevoorrechte positie van de NSF en de woede van Idzerda.....	17
De lucht in!	18
De redding.....	21
Hoofdstuk 2: Een nieuw omroeplandschap.....	23
Inleiding	23
De overheid en PTT-commissies	23
De Kleine en de Grote Commissie	24
De Technische Commissie en het Comité-Bruins	27
De Hilversumsche Draadlooze Omroep.....	29
Het verhuren van zendtijd	30
De Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging	31
De eerste protestantse uitzendingen	31
P.K. Domnisse en het voorlopig comité	31
De oprichting van de NCRV	33
Na de eerste uitzending	34
De Katholieke Radio Omroep	35
Een katholieke omroep	35
Twee katholieke initiatieven	36
R.K. Bond van Radio-Vereenigingen	36
De eerste uitzending	39
De Vereeniging van Arbeiders Radio-Amateurs	40
Levinus van Looi en Het Volk.....	40
De oprichting van de VARA	41
De eerste uitzending	42
De Vrijzinnig Protestantsche Radio-Omroep.....	42
De Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme	42

De oprichting van de VPRO	43
Een nieuw omroeplandschap.....	44
Hoofdstuk 3: De teloorgang van de Nationale Omroep	48
Inleiding	48
De commissie-Posthuma	48
De commissie aan de slag.....	52
Het einde van commissie	56
De commissie-Ruys de Beerenbrouck	60
De commissie aan het werk.....	61
De concept-rapporten.....	65
Het eindrapport	68
Minderheidsnota's	70
Het einde van de commissie-Ruys.....	71
Hoofdstuk 4: Omroepstrijd	74
Inleiding	74
Eigen zenders	74
De Algemeene Nederlandsche Radio-Omroep en de Nederlandsche Omroep- Vereeniging	79
De opening van de zender "Huizen".....	81
Het Comité van Omroepverenigingen	84
De Nationale Omroep	86
De Algemeene Vereeniging "Radio-Omroep"	89
De laatste kans	92
De strijd gaat verder	96
Hoofdstuk 5: De politiek grijpt in	100
Inleiding	100
Het eerste wetsvoorstel	100
De Radioraad.....	102
Het Radioreglement en het Zendtijdbesluit.....	110
Het algemeen programma	114
Conclusie.....	116
Bronnen- en literatuurlijst.....	120
Geraadpleegde archieven	120
Literatuurlijst.....	120

Inleiding

“De publieke omroep ligt onder vuur” is zo’n standaardzin die altijd lijkt te worden gebruikt als het tegenwoordig over die publieke omroep gaat. Sinds de introductie van de commerciële omroep in Nederland in 1989 moeten de omroepen zich voortdurend verdedigen: hun programma’s worden immers bekostigd uit belastinggeld. De discussie rond de publieke omroep komt maar niet tot een einde, doordat de omroep zo’n merkwaardige structuur heeft. Ten minste: als je die structuur vergelijkt met het buitenland. Een mengelmoes van omroepen en omroepjes vult de drie publieke televisiezenders en de vijf radiozenders. Pogingen deze structuur fundamenteel te veranderen liepen in de politiek stevast stuk op een coalitie van confessionelen en sociaal-democraten. De plannen van staatssecretaris Medy van der Laan leken het eindelijk te gaan halen, alhoewel discussie mogelijk is over de vraag of de wijzigingen van de structuur wel zo fundamenteel waren. De omroepen, die er weinig in zagen veel van hun macht in te leveren bij de Raad van Bestuur van de Publieke Omroep, konden echter opgelucht ademhalen toen de plannen definitief van de baan waren toen het kabinet Balkenende II in juni 2006 viel en D66, de enige partij die het plan nog enthousiast steunde, en Medy van der Laan uit de regering verdwenen.

De discussie zal echter ongetwijfeld doorgaan, omdat de politiek maar niet in staat is een fundamentele keuze te maken: willen we een nationale omroep of willen we een systeem waarbij verschillende levensbeschouwelijke omroepen het voor het zeggen hebben. De laatste vijftien jaar is een soort tussenvorm ontstaan wat een bureaucratisch monster heeft geschapen, waar niemand echt gelukkig van wordt. Hoe is het zover gekomen? Dan gaat het niet over het bureaucratische monster (daar moeten anderen zich maar over uitspreken), maar over het feit dat er zoveel verschillende omroepen zijn. In het verleden is hier uiteraard over geschreven, maar niet al te veel. Althans: er is heel veel geschreven op een wijze die je zou kunnen omschrijven als “nostalgisch”. Mooie, rijk geïllustreerde boeken over leuke radio- en televisieprogramma’s en over hoe fijn het vroeger was. Op wetenschappelijk terrein is de oogst kleiner. Bovendien behandelen deze boeken over het algemeen de hele omroepgeschiedenis, waardoor niet altijd even gedetailleerd in wordt gegaan op de begintijd van de omroep. Een goed voorbeeld is het bekende boek onder redactie van Huub Wijfjes: *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Zwolle 1994). Dit is eveneens het laatste boek dat echt ingaat op de omroepgeschiedenis, afgezien van het proefschrift van P.J.M. de Goede *Omroepbeleid met en tegen de tijd. Interacties en instituties in het Nederlandse omroepbestel 1919-1999* (Amsterdam 1999), dit heeft echter een bestuurskundige inslag. Andere boeken dateren uit de jaren zeventig of eerder.

Daarom is het tijd voor een nieuw onderzoek. Het omroepbestel kwam niet uit de lucht vallen, maar is tussen 1919 en 1930 ontstaan. In 1919 vond de allereerste Nederlandse omroepuitzending plaats en in 1930 krijgt het omroepbestel zijn definitieve vorm door het Zendtijdbesluit van minister Reymer. Dit onderzoek gaat over deze periode. Dat biedt de gelegenheid nu eens uitgebreid stil te staan bij het ontstaan van het omroepbestel. De vraag die daarbij centraal staat is: Wat was de rol van de diverse betrokkenen en belanghebbenden in de periode tussen het ontstaan van de eerste Nederlandse omroepactiviteiten in 1919 tot de totstandkoming van het eerste publieke omroepbestel in 1930? Deze vraag biedt de gelegenheid het ontstaan van de omroep te beschrijven zonder vooringenomenheid.

Bij het bestuderen van dit onderwerp ligt dat gevaar namelijk op de loer. Als het over de omroep gaat, gaat het namelijk ook al snel over het systeem waarin "verschillende bevolkingsgroepen elk afzonderlijk in een complex van maatschappelijke organisaties op levens- en wereldbeschouwelijke grondslag geïntegreerd waren"¹: de verzuiling. Dit is echter geen stuk over de verzuiling, maar over het ontstaan van het publieke omroepbestel. Ook in de literatuur over de omroepgeschiedenis wordt erg snel naar de verzuiling verwezen, vaak nog voordat het ontstaan van de omroep of de omroepverenigingen uiteen is gezet. In een aantal gevallen wordt er in feite naar een verzuild omroepsysteem toegeschreven, alsof het niet anders had gekund. De rol van toevalligheden wordt daarmee verontachtzaamd. Bovendien dient ook aandacht besteed te worden aan het allerprilste begin: de radio was immers iets volkomen nieuws, waar de 'Zuilen' niet onmiddellijk in geïnteresseerd waren. In de meeste literatuur waarin de hele omroepgeschiedenis wordt beschreven, wordt vooral de periode tussen 1919 en 1927, toen de politiek zich nog nauwelijks met de omroep bemoeide, tekort gedaan. Natuurlijk is er ook na 1930 nog veel op omroepsterrein gebeurt, maar waren allemaal slechts relatief kleine aanpassingen op het systeem, zoals dat in 1930 was ontstaan. De periode van voor 1930 verdient daarom meer aandacht. Zelfs Hans van den Heuvel besteedde in zijn boek *Nationaal of verzuild. De strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947* (Baarn 1976) maar één van de zes hoofdstuk aan de periode van voor 1940.

Jacoba de Boer besteedde in haar proefschrift *De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland tot 1940* (Leiden 1946) wel uitgebreid aandacht aan deze tijd. Haar boek is echter dermate kort na de gebeurtenissen geschreven dat voor haar nog vele archieven gesloten bleven, waardoor zij verstoken bleef van een aantal belangrijke inzichten. Archiefmateriaal waar wij nu wel dankbaar gebruik van kunnen maken. Zo is het mogelijk dichter op het onderwerp te zitten. Daarbij is met name gebruik gemaakt van het archief van het Bureau Radio-omroep en Radiodistributie van

¹ Hans van den Heuvel, *Nationaal of verzuild. De strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947* (Baarn 1976) 9.

het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT). De PTT was toen nog een dienst van het ministerie van Waterstaat en was verantwoordelijk voor alles wat zich in Nederland in de ether afspeelde. Alle radiozaken gingen via dit bureau. Bestudering van brieven, nota's, rapporten en notulen van vergaderingen uit deze archieven biedt dan ook een mooi kijkje achter de schermen van het hele spel dat zich rond de totstandkoming van de omroep afspeelde en levert daardoor nieuwe inzichten. Daarnaast is dankbaar gebruik gemaakt van de privé-archieven van de heren Ruys de Beerenbrouck en Posthuma, die beide een commissie hebben voorgezeten die zich in het midden van de jaren twintig heeft beziggehouden met het omroepvraagstuk. Ook het archief van de Radoraad bleek behulpzaam. Deze Radoraad heeft het Radioreglement en het Zendtijdsbesluit uit 1930 voorbereid, waarmee de omroep zijn definitieve vorm kreeg.

Voor hoofdstuk 2, waarin het ontstaan van de omroepverenigingen wordt beschreven, kwam de nostalgieliteratuur nog van pas: een groot deel van dit genre wordt gevormd door boeken ter gelegenheid van een jubileum van een omroep. Deze boeken zijn echter de enige die in detail ingaan op de onstaansgeschiedenis van de omroepen. Gekeken zal worden naar de redenen en motieven voor het ontstaan van de omroepen. Na het ontstaan van de omroepen barstte de omroepstrijd los en gingen steeds meer personen en instanties zich bemoeien met de omroep. Twee commissies hebben zich in 1925 en 1926 gebogen over het omroepbestel, terwijl de sfeer tussen de omroepen steeds grimmiger werd. In deze commissies kwamen de hoofdrolspelers in de omroep samen: een verslag van het werk van deze commissie biedt inzicht in de motieven van de betrokkenen. Op het moment dat de strijd tussen de omroepen tot uitbarsting kwam, greep de politiek in en volgde in 1930 het beruchte Zendtijdsbesluit. Van dit hele proces zal in de laatste twee hoofdstukken verslag gedaan worden. Een proces dat uiteindelijk leidde tot het ontstaan van een uniek omroepbestel. Gekeken zal worden naar de motieven en de zienswijzen van de betrokkenen, zodat de probleemstelling beantwoord kan worden. Daarvoor dienen we echter eerst onze aandacht te richten op de periode voordat het omroepbestel gevormd werd: vanaf de geboorte van een nieuw wonder, de radio.

Hoofdstuk 1: Pioniers en experimenten

Inleiding

Het Nederlandse omroepbestel is natuurlijk niet uit het niets ontstaan. De omroepverenigingen konden gebruik maken van een situatie, zoals zij die in 1924 aantreffen. In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe die situatie is ontstaan. Dat gebeurt door middel van de geschiedenis van het nieuwe fenomeen 'radio' vanaf de ontdekking van de radiogolf in 1895 tot het ontstaan van de eerste professionele radio-omroep in Nederland: de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek. In deze periode wierpen radiofabrieken zich op als pioniers, die met hun experimenten de radio in Nederland introduceerden.

De geboorte van de radio

Het fenomeen radio was een bijeffect van een andere uitvinding: de draadloze telegraaf. Al sinds de eerste helft van de negentiende eeuw was het mogelijk om boodschappen (of eigenlijk: tekens) via een draad te versturen: de telegraaf (letterlijk: ver schrijven). De spoorwegen maakten hier bijvoorbeeld gebruik van. De kabels hadden echter behoorlijke nadelen: ze waren niet efficiënt, het was nogal een klus om ze aan te leggen en de bovengrondse kabels waren kwetsbaar. De Duitser Heinrich Hertz was in 1886 de eerste die aantoonde dat draadloze golven (radiogolven) konden dienen als dragers van informatie. Dit was efficiënter en veel goedkoper. Hij slaagde er echter niet in deze theorie in praktijk te brengen.²

Dat lukte de Italiaan Guglielmo Marconi wel. Als scholier was Marconi al gefascineerd door elektriciteit en de theorie van Hertz interesseerde hem bijzonder. In 1895, hij was toen pas eenentwintig, slaagde hij erin vanuit zijn ouderlijk huis in Bologna de eerste radioboodschap, in morse, te versturen. Het werd opgevangen door zijn broer Alfonso, die Guglielmo op pad had gestuurd. De impact van zijn uitvinding werd door de Italiaanse PTT niet ingezien. De uitvinding werd uiteindelijk opgepikt door William Pierce, hoofdingenieur van de Britse postdiensten. In Londen kreeg Marconi de kans en de middelen zijn uitvinding verder uit te werken.³

In Londen experimenteerde Marconi verder. Het lukte hem een steeds grotere afstand te overbruggen: voor de eeuwwisseling bereikte hij Frankrijk al, in 1901 Newfoundland. In 1897 had hij de Wireless Telegraph Company opgericht, in 1900 omgedoopt tot de Marconi's Wireless Telegraph Company. Nu begon de verspreiding over

² H. Schaafsma, 'Geschiedenis van de omroep' in: *Informatie: cahiers over masscommunicatie deel 3* (Amsterdam, 1970) 1.

³ Bas Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep. Opkomst en ontwikkeling van de omroep in Nederland en een beknopt overzicht van de geschiedenis van de geluidsdragers, in relatie tot het Omroepmuseum en Fonografisch Museum* (Naarden 1996) 17; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 1-3.

de wereld. Draadloze telegrafen werden geïnstalleerd in schepen, bij handelsondernemingen en in persbureaus. Er was sprake van een communicatiemiddel en nog niet van een omroepmedium. Het was in dit prille begin nog vrijwel onmogelijk om gesproken woord of muziek over te brengen. Er werd vooral gecommuniceerd door middel van (morse)codes.⁴

De eerste echte radio-uitzending op de wereld vond plaats in Canada in 1906. Reginald Aubrey Fessenden, die nog voor Thomas Edison had gewerkt, was er in geslaagd continue golven uit te zenden. Marconi's golven werden alleen onderbroken opgewekt: de korte en lange tonen van de morsecodes werden bereikt door de zender kort of nog iets korter aan en uit te zetten. De continue golven boden de mogelijkheid voortdurend uit te zenden. Hiermee experimenteerde Fessenden op 24 december 1906. Eerst deed hij dat nog door middel van codes, maar later op de avond zond hij menselijk stemgeluid uit: een vrouwenstem zong een stuk van Händel. Zelf speelde Fessenden een stukje op zijn viool en zong hij Stille Nacht. Dit alles werd aangehoord door de verbaasde bemanning van schepen in de buurt, die ineens een stem en muziek op hun telegraafontvanger hoorde. Radiotelegrafie (ver schrijven door middel van straling) werd radiotelefonie (ver spreken door middel van straling).⁵

Fessenden en andere technici in Amerika en iets later ook in Europa zetten hun experimenten voort, maar hun fascinatie voor radio werd door vrijwel niemand begrepen. Dat gold echter niet voor iedereen. Talrijke amateurs, 'etherhengelaars', waren gegrepen door het nieuwe fenomeen. Zij speurden de ether af en soms zonden ze zelf berichten uit in de hoop een morseconversatie te kunnen voeren. Daarbij werden ze al snel gehinderd door autoriteiten die het niet toestonden dat het radioverkeer voor handel, verkeer of defensie werd gestoord. Ook in Nederland kwam er in 1904 een wet die het iedereen verplichtte bij de PTT een machtiging aan te vragen: de Telegraaf- en Telefoonwet, een uitbreiding van de Telegraafwet van 1852. Hierdoor kon er niet meer vrij gezonden worden. Ook luisteren door particulieren werd met deze wet verboden. Dat gebeurde naar aanleiding van de eerste zender die in Nederland morseberichten begon uit te zenden vanuit de haven van Scheveningen ten behoeve van de scheepvaart. Het luisterverbod haalde weinig uit: controle was nauwelijks mogelijk. De PTT was voor die controle verantwoordelijk. De PTT was een dienst van het Ministerie van Waterstaat en was verantwoordelijk voor alles wat er in de ether gebeurde. Het amateurisme begon echt van de grond te komen na 1910. Het ontwikkelde zich tot een soort sport, waarbij het verbod het alleen maar spannender leek te maken. De pioniersactiviteiten in de Verenigde Staten werden vertraagd door de deelname aan de Eerste Wereldoorlog, toen

⁴ Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 17; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 3-4.

⁵ Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 18-19; A.F. Manning, *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985) 15; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 5-6.

de zendapparatuur van de amateurs in beslag werd genomen ten behoeve van het leger.⁶

Het amateurisme en de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie

In 1916 ontstond in Nederland de eerste vereniging van radioamateurs: de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie (NVVR). Deze vereniging heeft een belangrijke rol gespeeld in het wekken van belangstelling voor de radio. Omdat tot in de jaren twintig geen complete radiotoestellen te koop waren, was het boekje *Het draadloos amateurstation* uit 1915 een belangrijke handleiding voor radioamateurs (en bleef radio ontoegankelijk voor de meeste, technisch minder onderlegde, mensen). Het was geschreven door J. Corver. Hij kreeg zoveel reacties dat hij gesterkt werd in het idee een vereniging van radio-amateurs op te richten. Op 19 maart 1916 was Corver dan ook één van de oprichters van de NVVR. Op deze manier werden de luisteraars georganiseerd: de NVVR vormde de vaste kern van radioamateurs.⁷

Het belangrijkste doel van de NVVR was het herwinnen van omroepvrijheid. Aanvankelijk was het luisteren door particulieren in 1914 juist vrijgegeven door minister Lely van Waterstaat, omdat de activiteit vrij onschuldig leek en het bovendien vrijwel onmogelijk was overtreders te snappen. Voortaan was het mogelijk een gratis vergunning te verkrijgen. Toen er in korte tijd vierhonderd aanvragen waren binnengekomen, werd in de zomer van 1914 het luisteren maar helemaal vrijgegeven. Dit was echter van korte duur, want toen de Eerste Wereldoorlog diezelfde zomer nog uitbrak, werd luisteren weer geheel verboden. Ook toen bleef de controle overigens een groot probleem. Uiteindelijk werd, mede dankzij de druk van de NVVR, het verbod op 12 september 1917 weer opgeheven. Overigens gold dit alleen voor luisteren en niet voor zenden (dat mocht pas vanaf 1923). Dit is van enorme betekenis geweest voor de omroepontwikkeling in Nederland, omdat Nederland nu het enige (ontwikkelde) land ter wereld was waar legaal door particulieren geluisterd kon worden. Daarmee was er al vroeg een publiek voor radio-uitzendingen.⁸

Verder wilde de NVVR de interesse voor de radiotechniek aanwakkeren. Er werd bijvoorbeeld een radiotentoonstelling georganiseerd in 1918 waar 7500 mensen op af kwamen, waaronder de koninklijke familie. In dat jaar werd ook het verenigingsorgaan

⁶ Jacoba de Boer, *De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland tot 1940* (Leiden 1946) 12; Arnoldus Antonius Marie Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving geschiedkundig ontwikkeld* (Alphen aan den Rijn 1933) 45-46; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 6-7.

⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 13; Willem Huygen Ed., *AVRO 50. Historie en perspectieven* (Hilversum 1973) 53; Herman van Pelt, *De omroep in revisie. Ontwikkeling van het radio- en televisiebestel in Nederland en België* (Leuven 1973) 19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 12.

⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 13; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 8, 12; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 19.

Radio-Nieuws opgericht. Toen had de NVVR ruim duizend leden en duizenden niet-georganiseerde amateurs of op zijn minst geïnteresseerden.⁹

Corver is ook de uitvinder van het woord 'omroep'. Het werd door hem geïntroduceerd in juli 1922 in *Radio-Nieuws*. Daarvoor werd meestal van 'rondzenddienst' gesproken of van het Engelse 'broadcasting' of het Duitse 'Rundspruch'. Met deze termen was Corver echter maar matig tevreden. Daarom koos hij voor de term 'omroep' ter herinnering aan de uitstervende straatomroepers. In Den Haag was inmiddels de eerste omroep ter wereld van de grond gekomen.¹⁰

Hanso Henricus Schotanus à Steringa Idzerda

Ir. Hanso Henricus Schotanus à Steringa Idzerda had in 1914 het Technisch Bureau Wireless in Den Haag opgericht. In 1918 werd dit instituut omgedoopt in het Nederlandsche Radio Instituut (NRI). Om de door hem geproduceerde radio-onderdelen te kunnen verkopen, moesten de potentiële klanten natuurlijk wel iets hebben om naar te luisteren. Hij vreesde dat de toenmalige liefhebberij van de radioamateurs (de ether afspeuren of er nog iets te horen was, naar piepjes luisteren, elkaar boodschappen versturen) niet een eeuwig leven beschoren was en dat er iets moest komen dat meer mensen permanent zou kunnen aanspreken. Daarom startte Idzerda zijn eigen radiozender. Hij wilde gebruik maken van datgene dat tot dan toe als nadeel werd beschouwd: dat derden mee konden luisteren naar informatie die niet voor hen bedoeld was.¹¹

Op 24 februari 1919 had Utrecht de primeur. In samenwerking met Philips demonstreerde Idzerda tijdens de zogenaamde Voorjaarsbeurs zijn vinding. Hij zond uit vanaf het dak van de Jaarbeurs op het Vredenburg naar het Lucas Bolwerk, waar Idzerda zelf een stand had ingericht. De demonstratie was een succes en Idzerda besloot een zendvergunning aan te vragen. Op 14 augustus 1919 kreeg Idzerda van de PTT toestemming voor het doen van proeven door te zenden tussen zijn eigen NRI in Den Haag en Philips in Eindhoven. Op 6 november 1919 ging de eerste uitzending vanuit Idzerda's woonplaats vanuit de Beukstraat in Idzerda's woonplaats Den Haag de lucht in: van acht uur tot elf uur in de avond zond hij een "soirée musicale" uit. De zender was afkomstig uit het Postmuseum en was eerder nog door Idzerda zelf gebouwd ten behoeve van de posterijen. Een dag eerder had hij in een advertentie in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* ruchtbaarheid gegeven aan zijn uitzending met technische instructie. Nog nooit eerder, waar ook ter wereld, was een radio-uitzending vantevoren

⁹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 13-14, 27; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 13; Huub Wijfjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988) 15.

¹⁰ Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 12-13; Willem Vogt, *Een leven met radio* (Apeldoorn 1973) 16.

aangekondigd. Het was dus echt de bedoeling dat er geluisterd zou worden. Dit ontstee de status van experiment: er werd duidelijk op een groot publiek gemikt, de golflengte werd vermeld en wat er uitgezonden zou worden. Bovendien zond hij uit op vaste tijden. Het was duidelijk de bedoeling de NRI extra klanten te bezorgen, want in de advertentie werd ook meteen vermeld waar de benodigde onderdelen konden worden aangeschaft. De impact van dit gebeuren ontging de meeste mensen nog. Idzerda had graag een redactioneel artikel in de krant gezien, maar de redacties van de bladen zagen geen reden voor een stukje: ze vonden het niet interessant of zagen het slechts als het commerciële belang van een particulier dat geen plaats in de redactionele kolommen verdiende. Idzerda moest het met advertenties doen.¹²

Na de eerste uitzending is de zender PCGG (een door de PTT gebruikte code, géén afkorting) iedere week meerdere malen in de lucht geweest. Doordat aankondigingen van zijn programma's werden afgedrukt in *Radio-Nieuws*, het orgaan van de NVVR, wist hij heel wat radioamateurs te bereiken. Aan het 'grote publiek' ging het nieuwe fenomeen nog voorbij. Ook in Engeland, waar het radioamateurisme een groter succes was dan in Nederland, werd naar hem geluisterd. Dit kwam niet in de laatste plaats doordat de Engelse regering eerst een wettelijke regeling wilde, voordat het 'broadcasting' toestond. De *Daily Mail* sponsorde vanaf 1922 concerten die Idzerda uitzond op zondagmiddag. Zonder deze steun had Idzerda het niet gered. Hij stelde daarnaast tegen betaling zendtijd beschikbaar, maar dat was onvoldoende. Ook Philips sponsorde Idzerda. Een andere inkomstenbron vormde de uitgezonden reclameboodschappen en de bijdrages van een (klein) aantal luisteraars.¹³

De 'machtiging voor het doen van proefnemingen'

Na Idzerda kwamen er meer radiofabrieken die met radio-uitzendingen wilden beginnen. In mei 1921 werd het de PTT echter te gortig. Voortaan moest er betaald worden om een vergunning te krijgen: als gedurende een jaar elke week uitgezonden werd, moest per weekuur jaarlijks honderd gulden betaald worden. De belangrijkste reden voor deze 'recognitie' was het remmen van het aantal zendaanvragen, alhoewel sommige leden van de PTT-top naar buiten toe liever een wat fraaiere verdediging hadden gewild. Voortaan moesten alle aanvragers voor het doen van proeven aan dezelfde machtigingsvoorwaarden voldoen. Belangrijk was de bepaling dat alleen mededelingen

¹¹ Peter de Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd. Interacties en instituties in het Nederland omroepbestel 1919-1999* (Amsterdam 1999), 49; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 20; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 8.

¹² Nota van de PTT, 10 april 1920, Nationaal Archief, Archief Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT): Hoofdbestuur: Bureau Radio-omroep en Radiodistributie, (1904) 1919-1940 (1941) (PTT), inv. nr. 383; Schrift 'Radiotelegrafie H.H.S. à Steringa Idzerda PCGG', NA, PTT, inv. nr. 383; De Boer, *De plaats van de omroep*, 14; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 22; Willem Huygen Ed., *AVRO 50*, 54; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 20; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 8-9; Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 13;.

over de proefnemingen, muziek of vantevoren afgedrukte en door de PTT goedgekeurde redevoeringen mochten worden uitgezonden. Dat moest voorkomen dat zomaar alles de ether ingeslingerd zou kunnen worden met schadelijke gevolgen voor de staat, bedrijven of personen. De PTT had namelijk de taak de ether te vrijwaarden van uitingen die de goede zeden, de openbare orde, de staatsveiligheid of eenvoudigweg het 'algemeen belang' in gevaar zouden kunnen brengen. De dienst hoopte dat met het toekennen van deze machtiging eenvoudiger te bereiken. Dit gaf de (mogelijkheid tot) censuur. Er mocht alleen uitgezonden worden op in de machtigingsvoorwaarden vastgelegde tijden. Verder werd er in de machtiging nadrukkelijker vastgelegd dat het ging om het doen van proeven. De 'machtiging voor het doen van proefnemingen', vaak ook aangeduid als 'fabrieksmachtiging', was geboren.¹⁴

De Nederlandse overheid stond dus toe dat er radiouitzendingen kwamen, voordat er een inhoudelijke radiowet was. In 1921 was er immers alleen nog maar de technische Telefoon- en Telegraafwet uit 1904, toen de radio-omroep nog niet bestond. In Engeland ging het anders: daar werd de British Broadcasting Company (BBC) opgericht onder auspiciën van de Engelse PTT. Radiohandelaren konden zich vervolgens, als zij dat wensten, bij de BBC aansluiten. Voordat dat gebeurde was 'broadcasting' totaal verboden. Hierdoor hield de Britse overheid controle over de organisatie van de radio-omroep en was er meteen één duidelijk omroeporgaan. In Duitsland was een vergelijkbare situatie: één omroeporganisatie. In Nederland werd gelegenheid gegeven aan verschillende fabrieken om met uitzendingen te beginnen, al waren het dan nog maar proeven, en dat zou grote gevolgen hebben.

Of de recognitie het aantal aanvragen sterk heeft afgeremd, is niet helemaal duidelijk. Gezien de hoge vergoeding die gevraagd werd, zal dit vermoedelijk wel het geval geweest zijn. Tussen 1920 en 1924 hebben verschillende fabrieken gedurende korte of langere tijd uitgezonden. Allemaal hadden ze het doel zoveel mogelijk radio-onderdelen te verkopen. De bekendste fabrieken waren de Lampenfabriek Heussen te Den Haag, Smit en Hooghoudt te Amsterdam, Velthuisen te Den Haag en Middelraad te IJmuiden. Daarnaast duiken in de documenten van de PTT vele andere fabrieken op die lang of kort, soms maar één keer, hebben uitgezonden. Zenders en radiolampen die verkocht werden, moesten immers wel getest worden.¹⁵

Alle fabrieksomroepen in Nederland gebruikten hetzelfde gebied van golflengtes, tussen 1050 en 1100 meter. Soms betaalden de luisteraars een kleine bijdrage om de uitzendingen te kunnen bekostigen. Het meeste geld kwam echter uit het

¹³ De Boer, *De plaats van de omroep*, 14-15, 18; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 22; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 9-10.

¹⁴ Brief van de Permanente Commissie (PC) aan de minister van Waterstaat (MinWat), 14 mei 1921, NA, PTT, inv. nr. 383; Nota van de PTT, 26 mei 1921, NA, PTT, inv. nr. 383; Machtiging voor het doen van proefnemingen, NA, PTT, inv. nr. 383; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 13-14.

reclamebudget: de proeven waren immers (mede) bedoeld om radio's te verkopen. Vaak bleek echter al snel dat deze manier van reclame meer kostte dan dat het opleverde. Proeven waren namelijk duur en daar kwam de recognitie dan nog bij. Alle fabrieken moesten daarom uiteindelijk hun activiteiten op omroepsterrein staken. Soms werd hun machtiging ingetrokken op eigen verzoek, soms trok de PTT de machtiging in na wanbetaling van de recognitie.¹⁶

Problemen van Idzerda en de PTT

Ook Idzerda kampte voortdurend met financiële problemen. Een groter probleem was misschien wel zijn karakter: hij was gedreven, maar ook eigenzinnig en daardoor soms onverantwoordelijk. Dit bracht hem niet alleen in aanvaring met zijn partner, Philips, maar ook met de PTT. Uit de uitgebreide correspondentie tussen de PTT en Idzerda spreekt wederzijdse irritatie en onbegrip. Idzerda ergerde de PTT met voortdurende onterechte aannames en eisen, terwijl Idzerda helemaal niet in de positie was iets te eisen. Verder kwamen er regelmatig klachten binnen over storingen tijdens de uitzendingen van andere fabrieken. De controle door de PTT schoot echter te kort, tot leedwezen van de dienst zelf. Zo was de PTT bijzonder verbaasd dat Idzerda muziek bleek uit te zenden, nadat ze dit nota bene in de *NRC* van 10 maart 1920 hadden moeten lezen. Dit was duidelijk niet wat de PTT bij het afgeven van de machtiging met 'proefnemingen' had bedoeld. Bovendien zond Idzerda niet uitsluitend tussen de NRI en Philips. Daarom werd Idzerda op 17 maart om opheldering gevraagd. De PTT dreigde Idzerda de machtiging in te trekken. Uiteindelijk liep het met een sisser af. De Directeur-Generaal van de PTT liet zich overtuigen dat het uitzenden van muziek ook als proef gezien kon worden, alhoewel hij wel het gevoel had dat er een loopje met de PTT werd genomen. Zo bleek dat de PTT inhoudelijk nauwelijks de uitzendingen controleerde, omdat het bedrijf niet in staat was voortdurend PTT-ambtenaren naar de uitzendingen te laten luisteren. Het bleef bij steekproeven.¹⁷

Bij de vergunningverlening had de PTT er blijkbaar niet voldoende bij stilgestaan dat de radio meer was dan alleen een technisch medium en dat dat betekende dat gevoelens en meningen ongecontroleerd de ether in geslingerd konden worden. Idzerda gebruikte zijn zender om uitgebreid reclame voor zichzelf te maken én hij maakte concurrerende producenten van radio-onderdelen zwart. Dit tot ergernis van die concurrentie die zelf in de meeste gevallen niet over een zendvergunning beschikte en derhalve niet terug kon slaan. Naar aanleiding van een klacht hieromtrent van Grootes

¹⁵ Nota van de PTT, 18 januari 1923, NA, PTT, inv. nr. 383; De Boer, *De plaats van de omroep*, 16, 27; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49; Huygen Ed., *AVRO 50*, 54.

¹⁶ Correspondentie met fabrieksomroepen, NA, PTT, inv. nr. 383; De Boer, *De plaats van de omroep*, 16; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10.

¹⁷ Nota van de PTT, 10 april 1920, NA, PTT, inv. nr. 383; Schrift 'Radiotelegrafie H.H.S. Steringa Idzerda PCGG', NA, PTT, inv. nr. 383; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 13-14.

Radiotelegrafieschool in december 1919, stuurde de PTT-directie Idzerda een reprimande met het dreigement dat de zender uit de lucht zou kunnen worden gehaald met het oog op het 'algemeen belang'. Idzerda verspeelde meer goodwill door klachten over storing van andere zenders in 1920. Daarom verkreeg Idzerda op 30 november 1921 een nieuwe machtiging tegen de nieuwe voorwaarden van de 'fabrieksmachtiging', waarvan de opstelling voor een belangrijk deel was veroorzaakt door het gedrag van Idzerda. De nieuwe machtiging zou op 1 januari 1922 ingaan. Idzerda kreeg een machtiging voor zeven uur per week en moest derhalve jaarlijks zevenhonderd gulden betalen. Een kostbaar probleem voor Idzerda: de proeven opzich waren al bijzonder prijzig en dat terwijl de nieuwe machtiging minder ruim was dan voorheen. Idzerda's klachten hierover werden door de PTT echter niet gehonoreerd. De relatie tussen de PTT en Idzerda werd er niet beter op, omdat Idzerda regelmatig de voorschriften in de nieuwe machtiging overtrad. Zo prees Idzerda op 2 april 1922 zijn eigen radiowaar aan boven dat van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek (NSF), terwijl dat in strijd was met de bepaling dat alle tekst vantevoren gedrukt moest zijn.¹⁸

Idzerda is er nooit in geslaagd een solide financiële basis onder zijn omroep te leggen. Die recognitie maakte het er niet makkelijker op. De oprichting van de British Broadcasting Company (BBC) in Groot-Brittannië in 1922 betekende een grote klap voor Idzerda. De *Daily Mail* zette de sponsoring stop toen in juli 1923 de BBC goed van de grond begon te komen. Ook Philips beëindigde de sponsoring, omdat het concern Idzerda veel te eigenwijs vond en er met hem niet samen te werken viel. Idzerda weigerde zijn NRI te laten opslokken door het veel grotere Philips.¹⁹

Toen Idzerda in juli 1923 de sponsoring van de *Daily Mail* kwijtraakte heeft de NVVR nog anderhalf jaar lang de donderdagavond verzorgd. Door deze uitzendingen kreeg de NVVR ook aandacht vanuit Den Haag, waardoor het uitgenodigd werd mede na te denken in commissies rond de toekomstige omroepregeling (zie hoofdstuk 2). Om de uitgesproken teksten af te kunnen drukken werd een nieuw blad opgericht: de *Radio-Expres*.²⁰

Idzerda wist met zijn uitzendingen nooit een groot publiek te bereiken. Hij bleef een amateur met een grote interesse voor de technische aspecten van radio, maar helaas interesseerde de potentiële radioluisteraars dit een stuk minder. Voor zomerconcerten in het Kurhaus in Scheveningen kreeg Idzerda op 21 juli 1924 een

¹⁸ Brieven van de directeur-generaal (DG) aan Idzerda, 24 november 1920, 26 november 1921, 3 februari en 21 april 1922, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van Idzerda aan de DG, 2 februari 1922, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van de MinWat aan Idzerda, 24 maart 1922; NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van Dubois aan de DG, 6 april 1922, NA, PTT, inv. nr. 383; Schrift 'Radiotelegrafie H.H.S. à Steringa Idzerda PDGG', PTT 383; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 13-14.

¹⁹ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 23; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 20; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 9-10, 13.

²⁰ De Boer, *De plaats van de omroep*, 15-16; Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 12; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 15.

officiële vergunning voor 'broadcasting', nadat Idzerda op de prestige én het "vreemdelingenbezoek" had gewezen die dit Nederland zou kunnen opleveren. Idzerda was daarmee voorlopig de enige (niet-lokale) omroep die een officiële vergunning had gekregen. Hij mocht daarbij gebruikmaken van een eigen golflengte om storingen met andere zenders te voorkomen: 1150 meter. Benadrukt werd dat dit besluit niet vooruitliep op een uiteindelijke wettelijke regeling. Deze uitzendingen betekende de ondergang van Idzerda. Er moest voor de uitzendingen extra geld betaald worden en dat kon Idzerda niet meer. In september 1924 maande de PTT Idzerda snel te betalen, maar toe bleek de NRI al geliquideerd te zijn door de aandeelhouders. De schuld aan de PTT kon niet meer voldaan worden en op 7 november 1924 werd de zendvergunning ingetrokken, ditmaal definitief. Op 11 november 1924 was de laatste uitzending van de PCGG-zender. Nog voordat de liquidatie van de NRI voltooid was, ging de NRI failliet op 11 december 1924. Inmiddels was de pioniersrol van Idzerda voortgezet door anderen.²¹

De Nederlandsche Seintoestellen Fabriek

In 1916 werd door de Nederlandse scheepsrederijen de Bataafse Petroleum Maatschappij 'Radio Holland' opgericht. Doelen waren de communicatie op zee een stuk sneller te laten verlopen en een verbinding aan te leggen met Nederlands-Indië. Bovendien werden radiozenders verplicht na de ramp met de Titanic in 1912. Aanvankelijk huurde Radio Holland de noodzakelijke apparatuur elders, maar al heel snel leek het handiger dat de productie zelf ter hand zou worden genomen, omdat er uit het buitenland nauwelijks nog aan producten te komen was gezien de oorlog. Daarvoor moest er in Nederland wel een fabriek komen die in deze behoefte zou voorzien. In december 1917 werd door de reders afgesproken een seintoestellenfabriek op te richten, die ook andere scheepsapparatuur, zoals kompassen, zou moeten gaan vervaardigen. Op 27 februari 1918 werd daarom de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek (NSF) opgericht die de apparatuur zou gaan leveren aan exploitatiemaatschappij 'Radio Holland'. Eén van de deelnemers in de NSF was de Marconi's Wireless Telegraph Company, de overige aandeelhouders waren de reders (grotendeels dezelfde als de deelnemers in 'Radio Holland') en Koninklijke Olie.²²

De fabriek werd gevestigd in een oude leegstaande weverij op de Groest in het dorp Hilversum. Voor Hilversum werd gekozen vanwege de gunstige centrale ligging aan drie spoorlijnen, de grond was er goedkoop en er waren voldoende goedkope werklui. Directeur van de NSF werd ir. A. Dubois, voormalig commandant van de legerradiodienst.

²¹ Brieven van de DG aan Idzerda, 26 juni, 19 juli en 7 november 1924, PTT 383; Brieven van de DG aan de NRI, 29 juli en 30 september 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Directeur Rijkstelegraafkantor Den Haag aan de DG, 16 december 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 49; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 20; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 9-10, 13; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 15-16.

²² Jan J. van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep. Deel I: Overgave aan een wonder. 21 juli 1923-31 december 1923 NSF* (Hilversum 1997) 9; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 281-282; Huygen Ed., *AVRO 50*, 9-10; Vogt, *Een leven met radio*, 45; 56-57; 62-63.

Lang heeft de fabriek niet aan de Groest gezeten. Medio 1918 verhuisde de NSF naar een nieuw pand in de Naarderstraat. In 1921 kwam er wederom een nieuwe behuizing in de Jan van der Heydenstraat, toen nog op de heide.²³

De zaken begonnen goed, maar dat duurde niet lang. Door de Eerste Wereldoorlog en daling van de conjunctuur raakte de NSF zijn seintoestellen moeilijk kwijt aan zijn belangrijkste afnemer en eigen aandeelhouder, de scheepvaart. De NSF had te maken met een veel te kleine afzetmarkt die snel verzadigd raakte. De pakhuizen van exploitatiemaatschappij 'Radio Holland' in Amsterdam stonden vol ongebruikte zendapparatuur. De fabriek kwam hierdoor praktisch zonder opdrachten te zitten. Dat kon nooit lang goed gaan: sluiting dreigde, fusies waren immers onmogelijk als eenzame seintoestellenfabriek. Waarom zouden de reders een overbodige en slecht lopende fabriek in stand houden?²⁴

De omroep

Door de NSF werd gezocht naar producten, binnen het potentieel van de fabriek, waar wél behoefte aan was om zo minder afhankelijk te worden van een enkele afnemer. Voorzichtig begon de NSF een nieuwe markt aan te boren: die van het radioamateurisme. In 1921/1922 bracht men een compleet "gezellig houten toestel"²⁵ op de markt in plaats van losse radio-onderdelen, zodat ook technisch minder onderlegde "vaders zonder zons op de HBS, die vergeefs gebogen zaten over "de boekjes van Corver"²⁶ in aanraking zouden kunnen komen met het nieuwe wonder. Door het op de markt brengen van radio's kwam de NSF in botsing met 'Radio Holland' dat immers de exploitatiemaatschappij van de NSF-producten was; de NSF was alleen maar producent. Na ingrijpen van de reders kon de NSF een eigen exploitatieafdeling oprichten, met Willem Vogt als chef; Radio Holland zou zich alleen nog richten op de exploitatie van NSF-apparatuur voor schepen. Eigenlijk, diep in het hart, zag de NSF de productie van ontvangstoestellen voor leken als derderangs activiteit: "die edele verworvenheid van de mensheid [radiotelefonie] laten verzanden in 'Spielerei'."²⁷ Het was echter de enige uitweg. De NSF ging zich ook toeleggen op apparatuur voor de marine, het leger en de opkomende luchtvaart, maar dat blijft hier verder buiten beschouwing.²⁸

Enthousiast gingen vertegenwoordigers van de NSF op pad om hun nieuwe product te presenteren aan de handelaren in elektrische apparaten. Die waren erg te

²³ Hageman, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep*, 24; Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 9, 17, 40; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 281-282; Huygen Ed., *AVRO 50*, 9-10; Vogt, *Een leven met radio*, 48-49; 55.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 12.

²⁶ Ibidem, 18.

²⁷ Ibidem, 20, 40.

²⁸ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 17-18, 20, 40; Vogt, *Een leven met radio*, 57-59, 64, 73-74; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 16.

spreken over het ontwerp en het bedieningsgemak, maar ze weigerden de radiotoestellen af te nemen. De handelaren hadden steeds dezelfde vraag: "Wat kun je er mee horen?" Het 'grote publiek', voor wie de nieuwe vinding immers was bedoeld, was niet geïnteresseerd in morsecodes of technische informatie over de radio, dat wilde vermaakt worden. In november 1922 kwam NSF-directeur Dubois daarom met het idee om dan maar zelf te beginnen met "broadcasting" of "Rundspruch" en stuurde een "Request aan Zijne Excellentie den minister van Waterstaat inzake broadcasting". Hij zag wel wat in de nieuwe afzetmarkt: zelf muziek en ander vermaak uit gaan zenden, zodat weer eens wat producten konden worden afgezet.²⁹

De bevoorrechte positie van de NSF en de woede van Idzerda

De directie had ook interesse voor het brengen van gesproken woord. Hiervoor had de NSF het persbureau Vaz Dias op het oog. De Permanente Commissie voor Radiotelegrafie van de PTT zag daar niet veel in en adviseerde Minister van Waterstaat G.J. van Swaay op 23 juli 1923 eerst om te kijken wat er in de markt voor interesses waren voor het "omroepen" (hoofdstuk 2). Het verzoek van de NSF werd daarom afgewezen. Inmiddels werden er echter om dezelfde reden ook geen 'fabrieksmachtigingen' meer gegeven. Er werden echter nog wel machtigingen voor incidentele proefnemingen gegeven om de innovatie van de radiotechniek niet in de weg te staan. Dat gold ook voor de NSF. Het merkwaardige is alleen dat de uitzendingen van de NSF helemaal geen incidenteel karakter hadden. Vermoedelijk werd de incidentele machtiging maandelijks verlengd. Het is jammer dat de voorwaarden waaronder de NSF deze machtiging verkreeg onvindbaar zijn in het archief. Duidelijk is dat dit de NSF een groot voordeel opleverde. Doordat de NSF zich niet aan de fabrieksmachtiging hoefde te houden, hoefde zij de uitgesproken test niet vantevoren af te drukken en, veel belangrijker, hoefde zij geen recognitie te betalen.³⁰

De bevoorrechte positie van de NSF wekte de woede van Idzerda. Volgens de PTT was betaling van recognitie niet nodig, omdat de NSF een machtiging was verleend voor *incidentele* uitzendingen in afwachting van een definitieve omroepregeling. Idzerda weigerde in januari 1924 zijn recognitie daarom nog te betalen, zolang de NSF dat ook niet hoefde. Uit interne stukken blijkt dat de PTT hier ook wel mee in zijn maag zat. De oplossing van het 'broadcastingvraagstuk' liet namelijk dermate lang op zich wachten dat de NSF met zijn incidentele machtigingen toch vele uitzendingen kon maken. Uiteindelijk werd de eis van Idzerda terzijde gelegd, omdat hij bij de aanvaarding van de machtiging de recognitie nou eenmaal had geaccepteerd. Bovendien zou terugbetaling aan Idzerda

²⁹ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 17-18, 20, 40; Vogt, *Een leven met radio*, 64-65; Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 16.

³⁰ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 30-33; Vogt, *Een leven met radio*, 70.

onherroepelijk leiden tot een zelfde vordering van de andere fabrieksomroepen en daar had de PTT-top helemaal geen zin in. Uiteindelijk bleef Idzerda koppig: hij betaalde de recognitie niet. Daarom trok de PTT op 14 april 1924 de machtiging van Idzerda in. Uiteindelijk streek de PTT met de hand over het hart: toen Idzerda op 26 april alsnog betaalde, werd de vergunning teruggegeven. Idzerda beklagde zich hierna nogmaals over de oneerlijke behandeling en het uitblijven van controle op de radiuitzendingen van de NSF door de PTT. Hierna kon Idzerda bij de PTT echt geen goed meer doen.³¹

De situatie was nu dus nog ingewikkelder geworden. De ether was in Nederland al 'vrijer' dan in het buitenland door de fabrieksomroepen. Nu kwam daar ook nog een fabriek bij met nog grote vrijheden, vooral toen een definitieve omroepregeling maar op zich zou laten wachten.

De lucht in!

De NSF haalde Ir. George William White, chef-ingenieur van de Britse Marconimaatschappij, aandeelhouder van de NSF, uit Groot-Brittannië naar Hilversum om de omroepplannen uit te werken. Uit eigen gelederen gingen F.C. van der Voort en chef verkoop Willem Vogt met de nieuwe plannen aan het werk. Hun bedoeling was een omroepzender te ontwikkelen die in ieder geval in het midden van het land met beperkte ontvangstmiddelen goed te ontvangen was. Voordat er uitgezonden kon worden moesten twee problemen overwonnen worden. Tijdens een bijeenkomst van White en Vogt in hotel Hamdorff te Laren in de winter van 1923 besloten zij dat de NSF daadwerkelijk zou kunnen gaan experimenteren met omroepactiviteiten. Ergens tussen het oud-roest van de NSF werden twee antennes van een oud Brits veldstation gevonden, hoewel die met twintig meter eigenlijk te laag waren. Daaruit en uit andere bij elkaar gescharrelde onderdelen werd een eenvoudige zender geconstrueerd. Een provisorische microfoon werd in elkaar geknutseld. Het was allemaal misschien niet optimaal, maar de omroep was voor de NSF immers maar een nevenactiviteit.³²

Het omroeproject kreeg een belangrijke impuls in mei 1923. Toen trad Anton Philips toe tot de Raad van Commissarissen van de NSF. Hiermee werd een belangrijke kapitaalcrachtige partner binnengehaald. Philips was de lastige Idzerda meer dan zat en zag in de NSF een mooie mogelijkheid om de omroepactiviteit voort te zetten.³³

³¹ Brieven van Idzerda aan de DG, 17 november 1923 en 3 januari 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brieven van de DG aan Idzerda, 29 november 1923 en 24 april 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Nota van de PTT, 15 januari 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van de MinWat aan Idzerda, 14 april 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van Idzerda aan de MinWat, 16 april 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Schrift 'Radiotelegrafie H.H.S. à Steringa Idzerda', PTT 383.

³² Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 10-11, 13-16, 18, 40-41; Vogt, *Een leven met radio*, 67-70; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 16.

³³ Huygen Ed., *AVRO 50*, 10.

Op 8 juli 1923 werd een comité opgericht dat verantwoordelijk was voor de omroep. Het bestond uit de drie heren die met het omroeproject belast waren. Die avond vond ook de eerste proefuitzending plaats. De tekenkamer van de NSF in een houten loods achter het NSF-gebouw aan de Jan van der Heydestraat was als studio ("klankkamer") ingericht. Eerst werd de microfoon getest door voortdurend tot tien te tellen en een rijmpje op te zeggen in het Engels, zodat Engelsman White de kwaliteit van de spraak kon toetsen. Vervolgens speelde een gehuurde pianola voortdurend, "tot ziedens worden toe"³⁴, de Marche Militaire van Schubert.³⁵

Na de proefuitzending werd Vogt belast met het programmeren van de zender. Op zaterdag 21 juli 1923 kon de NSF de eerste echte uitzending de ether in sturen. Twee dagen eerder werd de uitzending aangekondigd in het NVVR-weekblad *Radio-Expres*. De NSF verzocht de "heeren amateurs" hun bevindingen over te brengen over de geluidssterkte en de kwaliteit. Er werd een deal met de firma van P. Middelraad uit IJmuiden gesloten. Deze onderneming had de beschikking over anderhalf uur zendtijd op zaterdagavond, die de NSF, die toen nog niet beschikte over een eigen vergunning, kon overnemen. De NSF kon op deze golflengte een uurtje uitzenden van negen tot tien uur in de avond. Er werd besloten muziek uit te zenden, omdat gesproken woord nauwelijks te verstaan zou zijn door de vele storingen die zich in deze pionierstijd voordeden. Dat het muziekstuk onderbroken zou worden door die storingen, was blijkbaar geen probleem. De uitzending begon met een klokslag afkomstig uit de klok uit de directiekamer van de NSF. De Larensche Jazzband verzorgde de muziek, ieder muziekstuk werd aangekondigd door Willem Vogt. In deze begintijd was alle muziek 'live'. De kwaliteit van grammofoonplaten liet te wensen over en was daarom niet geschikt voor uitzending. Bovendien was de pick-up nog niet uitgevonden.³⁶

Blijkbaar kwam de uitzending -ondanks de matige kwaliteit van de zender- over, want er kwamen ongeveer zeshonderd reacties op de advertentie van 19 juli van mensen uit het hele land, en soms zelfs uit het buitenland, die het concert ontvangen hadden op hun toestel. Na een aantal uitzendingen sloeg de kant-en-klaar-radio eindelijk aan, de vraag naar de nieuwe toestellen groeide. Er ontstond een soort sneeuwbaaleffect: hoe meer toestellen er verkocht werden, hoe meer luisteraars er kwamen, hoe meer nieuwe belangstellenden dat trok, hoe meer nieuwe toestellen er verkocht werden, enzovoort enzovoort. De NSF leek gered dankzij de derderangs activiteit! Makkelijk had de omroep het in deze pionierstijd nog niet. De krakkemikkige zender woei nog wel eens om in de

³⁴ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 19.

³⁵ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 7, 16, 19, 41; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10, 61; Vogt, *Een leven met radio*, 71.

³⁶ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 7-8, 19, 22, 26, 28, 41; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10, 61; Vogt, *Een leven met radio*, 107-108; 175.

zachte heidegrond. Op 15 augustus werd de zender getroffen door de bliksem, maar werd op tijd hersteld voor de volgende uitzending.³⁷

Op 1, 8, 12, 19 en 26 augustus en op 2 en 16 september volgden nog zeven uitzendingen, waarbij muziek het belangrijkste bleef. Op 19 augustus werd voor het eerst, met succes, een lijnverbinding getest door middel van een zogenaamde 'buitenuitzending'. Vanuit hotel Hamdorff in Laren werd de muziek van de Larense Jazzband via telefoonlijnen getransporteerd naar de NSF-zender in Hilversum. Zo was de NSF niet meer per se aan de studio gebonden. De uitzendingen werden steeds kort tevoren aangekondigd in de *Radio-Expres*, maar ook in de regionale *Gooi- en Eemlander* (de krant die tegenwoordig in het oude kantoor van de NSF zit), met telkens het verzoek om ontvangstrapporten. Door middel van de rapporten probeerde de NSF de kwaliteit van de uitzendingen te verbeteren.³⁸

Een deel van de NSF-directie vond het intussen wel welletjes. Aangezien het doel van de proefuitzendingen het verder perfectioneren van de zender was en dat nu geslaagd was, kon gestopt worden met het regelmatig uitzenden van proefconcerten, meende mededirecteur L.H.F. Wackers. Wackers zat in de directie namens de reders en had vanaf het begin weinig gezien in het omroeproject. Hij troostte zich maar met de gedachte dat het de fabriek in stand hield. Belangrijkste reden voor de twijfels van de directie was ongetwijfeld dat het geld dat voor het experiment gereserveerd was op was. Een geplande tweede lijnverbinding op 2 september ging niet door. Op 26 augustus en 2 september werd het orkest uit geldgebrek weer ingeruild voor de pianola. De uitzending van 16 september was de voorlopig laatste. Het laatste concert werd ernstig bemoeilijkt door het noodweer buiten, waar het gammele dak van de houten studioloos helaas niet tegen opgewassen was.³⁹

Op 20 september vond nog een interessant experiment van de NSF plaats dat niet onvermeld mag blijven. Mensen uit Den Haag werden opgeroepen om te bellen naar de NSF, waardoor zij konden spreken in de ether vanuit hun eigen huis. Dit werd een groot succes: de mensen die belden vonden het, zo meldde *Radio-Expres*, vooral leuk om zichzelf te horen op de radio. Overigens moest wel uitgekeken worden dat men niet te dicht bij de luidspreker kwam, want dat bleek het "geheel aan het gillen te brengen", een probleem dat veel radiostations tot op de dag van vandaag bekend voor zal komen.⁴⁰

³⁷ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 16, 19, 35, 42; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10, 61; Vogt, *Een leven met radio*, 109.

³⁸ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 28-30, 34-39, 41-42.

³⁹ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 28-30, 34-39, 41-42; Vogt, *Een leven met radio*, 93-95.

⁴⁰ Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 48.

De redding

De redding van de Hilversumse omroep is vooral te danken aan een buurvrouw van Idzerda in de Beukstraat in Den Haag. Zij klaagde over geluidshinder die de hoogspanningsgeneratoren van de PCGG-zender produceerden. Hoewel het merkwaardig was dat dat nu pas een klacht opleverde - de zender bestond al vier jaar en de generatoren twee jaar - werden de generatoren verzegeld en moest Idzerda in het kader van der zogenaamde Hinderwet de uitzending staken op 10 september 1923.⁴¹

De NSF rook zijn kans en bood de NVVR, dat inmiddels de uitzending van Idzerda op donderdagavond verzorgde, zijn diensten aan. De NVVR mocht op zondagavond op de NSF-tijden vanuit Hilversum uitzenden. Zo kon de continuïteit van de NSF-zender worden gegarandeerd zonder dat dat de NSF veel geld kostte. Wat dus een geste leek, was vooral een staaltje eigenbelang. Op 23 september was de eerste NVVR-uitzending in NSF-zendtijd. Na deze uitzending zond de NVVR op deze wijze nog uit op 30 september, 7 en 14 oktober. In de eerste NVVR-uitzending via 'Hilversum' sprak NVVR-voorzitter A. Veder vanuit zijn eigen huis in Rotterdam via de telefoon de luisteraars toe. Hij was naast voorzitter van de NVVR eveneens commissaris van de NSF.⁴²

Veder heeft bij de overeenkomst waarschijnlijk bemiddeld tussen Idzerda en de NSF. De NSF en Idzerda lagen elkaar namelijk op zijn zachtst gezegd niet. Bij de PTT kwamen in 1923 en 1924 voortdurend klachten binnen over wederzijdse storingen. Idzerda meende dat de NSF met te grote energie uitzond. Inderdaad stond de NSF bekend als de sterkste zender, hoewel de NSF met net zo veel energie zou moeten uitzenden als de andere fabrieken, namelijk 500 Watt. De NSF ontkende echter dat zij de voorschriften overtrad. Omdat de controle van de PTT onvoldoende was, kon de PTT niet anders dan dat geloven. Dit tot woede van Idzerda, die meende dat de PTT beweringen van de NSF wel geloofde maar die van Idzerda niet. De NSF beklagde zich dat haar uitzending door Idzerda werd weggedrukt dankzij de ondeugdelijke apparatuur van Idzerda. Bovendien maakte Idzerda de NSF in zijn uitzendingen zwart, wat niet mocht volgens de aan Idzerda verleende fabrieksmachtiging. De PTT-leiding werd horendol van alle klachten. De controle bleef te kort schieten, zodat de klachten niet gecontroleerd konden worden. Dit tot groot verdriet en schaamte van de directeur-generaal.⁴³

Op 18 oktober kon de PCGG-zender in Den Haag weer aan de gang en gingen de NVVR en de NSF weer uit elkaar. De NRI van Idzerda was er in geslaagd op een andere manier de benodigde energie op te wekken, zodat de gewraakte generatoren geen probleem meer vormden. De NSF ondertussen had de benodigde adempauze gekregen

⁴¹ Ibidem, 44, 46.

⁴² Ibidem, 46-49.

⁴³ Brief van Idzerda aan de DG, 16 juli en 4 september 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van Dubois aan de PTT, 19 juli 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van de NSF aan de DG, 1 augustus 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Nota van de PTT, 6 augustus 1924, NA, PTT, inv. nr. 383; Brief van de NRI aan de DG, 21 augustus 1924, NA, PTT, inv. nr. 383.

en had weer een potje gevonden om de omroepactiviteiten voort te zetten. Vermoedelijk heeft directeur Dubois, die het meest in de omroep zag, zijn collega's in de directie kunnen overtuigen door te gaan met de omroep. Op 21 oktober 1923 zond de NSF voor het eerst weer op eigen kracht een concert uit. Ter gelegenheid van het eerste concert beloofde de NSF hoofdtelefoons te verloten onder de luisteraars die een ontvangstrapport toestuurd. Op woensdag 21 november zond de NSF, na een overeenkomst met Smit & Hooghoudt aan wie de woensdagavond eigenlijk toebehoorde, via een telefoonlijn een concert uit van het Utrechtsch Stedelijk Orkest. In de begeleidende advertentie werd opgeroepen radio-amateurs te werven, de NSF zou de benodigde apparatuur wel leveren. Steeds meer werd gebruik gemaakt van telefoonlijnen. In december kon de NSF een betere studio in gebruik nemen op het eigen terrein. De NSF-omroep begon steeds professioneler te worden, terwijl de andere fabrieksomroepen één voor één het loodje legden. De NSF was veel kapitaalkrachtiger dan de andere fabrieken. Dit had het niet alleen te danken aan de steun van Philips. De NSF was gewoon veel groter dan de andere fabrieken. De NSF beschikte daarnaast over een goed gevoel voor wat nu *public relations* heet, niet in de laatste plaats dankzij Willem Vogt. Bovendien wist de NSF de aandacht steeds meer op zich te vestigen toen de andere fabrieken er de brui aan gaven. Tenslotte had de NSF natuurlijk het voordeel dat er geen recognitie betaald hoefde te worden.⁴⁴

De NSF had zich als enige fabrieksomroep ontwikkeld tot een professionele omroep: de omroep was een blijvertje. In juni 1925 zouden alle NSF-aandelen van de Nederlandse reders overgaan naar de Philips NV, de financiële motor achter het NSF-omroepsucces. In 1926 werd Anton Philips president-commissaris en trok de Marconimaatschappij zich, eveneens ten gunste van Philips, terug uit de onderneming. Op 17 juni 1947 verdween de NSF en ging het verder als Philips' Telecommunicatie Industrie. Het kindje van de NSF was inmiddels een grote jongen geworden.⁴⁵

Terwijl de overheid op de achtergrond was gebleven had de NSF zich zo als professionele omroep kunnen ontwikkelen. Dat alles nog steeds op basis van een machtiging voor incidentele proefnemingen. Doordat de overheid verder geen eisen stelde, kon de NSF veel verder gaan dan waar de machtiging eigenlijk voor bedoeld was: het testen van de zender. Bovendien was de NSF de financieel krachtigste fabriek. Daardoor bleef de NSF eind 1924 uiteindelijk als enige over met de vrijheid te doen wat zij wilde, zolang zij de openbare orde of de goede zeden maar niet verstoorte. Dat had grote gevolgen toen zich organisaties gingen aandienen die zendtijd van de NSF wilden huren.

⁴⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 16; Manning, *Zestig jaar KRO*, 21; Van Herpen, *De Hilversumse Draadloze Omroep*, 50-52, 54, 56, 59.

⁴⁵ Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 281-282; Huygen Ed., *AVRO 50*, 10; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 21.

Hoofdstuk 2: Een nieuw omroeplandschap

Inleiding

In het najaar van 1924 was de NSF-zender de enige die had overleefd. De enige bespeler van deze zender, de Hilversumsche Draadloze Omroep, kon daardoor uitgroeien tot dé Nederlandse omroep. Dat zou echter niet lang zo blijven. Op de fundamenten van de NSF-zender zou in 1926 een nieuwe situatie ontstaan. Dit hoofdstuk behandelt het ontstaan van dat omroepbestel. Daarbij zal gekeken worden naar de onstaansgeschiedenis van de omroepverenigingen, de redenen van hun ontstaan en de gevolgen die dit had: een nieuw omroeplandschap. Daarvoor moet echter eerst gekeken worden naar de ontwikkelingen die in gang werden gezet door de PTT, die de orthodox-protestanten en katholieken zou alarmeren.

De overheid en PTT-commissies

In Nederland bemoeide de overheid zich in de beginjaren nauwelijks met de totstandkoming van een omroep. Daarom zou om de vraag gesteld kunnen worden waarom de overheid zich hier überhaupt mee zou moeten bemoeiden. De overheid bemoeide zich bijvoorbeeld ook niet met de inhoud van de dagbladen.

Dagbladen zijn echter niet hetzelfde als de omroep: de omroep is een technisch medium. Het is dan ook het technische beperkte terrein waarop de overheid voor het eerst te maken kreeg met de omroep. Vrije toegang tot de ether was onmogelijk: de ruimte is schaars en andere zenders mogen niet gestoord worden. Om chaos te voorkomen, was overheidsbemoeienis noodzakelijk. De storing door de omroep van ander radioverkeer was de voornaamste reden dat de overheid zich met de omroep ging bemoeien. Daarbij komt ook nog dat internationale coördinatie noodzakelijk is, omdat zenders vrijwel altijd het voor uitzending bestemde gebied ver overschrijden. In Europa werd daarom aan iedere staat een aantal golflengten toegewezen. Het was dus vervolgens deze staat die over die golflengte gaat.⁴⁶

Al voor de omroep waren er internationale conferenties over dit onderwerp. Het probleem van onderlinge storing speelde namelijk ook al bij ander radioverkeer. In 1903 en 1906 waren er conferenties in Berlijn en in 1912 in Londen. Omroepactiviteiten vielen voorlopig onder de bestaande telegrafiewetgeving, in Nederland onder de Telefoon- en Telegraafwet van 1904. Een nieuw probleem was het amateurisme. Zoals eerder vermeld was luisteren in Nederland vanaf 1917 toegestaan, zenden werd toegestaan vanaf 1923. Voorwaarde was dat het dienstenverkeer niet gestoord werd. Pas in 1927 vond in Washington de eerste internationale conferentie plaats waarbij de omroep een rol

⁴⁶ De Boer, *De plaats van de omroep*, 24-26; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 51; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 28, 33.

speelde. Dit duurde zo lang door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de nasleep hiervan. In 1928 vond in Praag een conferentie plaats die specifiek over Europa ging. Tot 1927 was er dus nog geen internationale regeling, hoewel de radio-omroep inmiddels wel zijn intrede had gedaan. In dat jaar werd de Internationale Telegraaf Unie opgericht, die zich met de coördinatie van de golflengten van de aangesloten lidstaten, waaronder Nederland, ging bezighouden. Dankzij Idzerda ontstond in Nederland een nieuwe situatie, zonder precedent in het buitenland. Daarom riep de PTT in 1921 de 'fabrieksmachtiging' in het leven.⁴⁷

Een belangrijke reden voor overheidsbemoeienis, in ieder geval in het buitenland, maar ook in Nederland, was de financiering van de omroep. De geleverde dienst was vrij te verkrijgen, dus was het onmogelijk daarvoor als commerciële partij geld te vragen. Het marktmechanisme werkte in het geval van de omroep niet. Althans: je kon wel geld vragen, maar de levering van de dienst kon niet gestopt worden als iemand niet zou betalen. De enige die de betaling van radiodiensten zou kunnen opleggen, was de overheid, tenzij gekozen zou worden voor een vrijwillige bijdrage. Een andere manier van financiering, zoals dat in de Verenigde Staten werd toegepast, was het uitzenden van reclame. In Groot-Brittannië werd echter in november 1922 als eerste gekozen voor het heffingsmodel. In dat geval was echter een (al dan niet particuliere) omroeporganisatie met monopolie vrijwel onontkoombaar. In 1922 werd daarom de British Broadcasting Company (BBC) opgericht. Dit betrof een samenwerking van Engelse radiofabrikanten en -handelaars. De BBC was dus, althans tot 1926, een particuliere organisatie met monopolie. De financiering kwam echter van de overheid: iedere radiobezitter moest een heffing betalen aan de overheid. Dit financieringssysteem werd het voorbeeld voor heel West-Europa.⁴⁸

De belangrijkste reden voor de Nederlandse overheid om zich met de vraag rond de omroep te gaan bemoeien was echter de angst dat strafbare of onzedelijke zaken zomaar in de ether geroepen konden worden en dat ontvangstoestellen voor ongewenste zaken gebruikt konden worden. Daarom ging de PTT zich in 1923 bezig houden met een toekomstige omroepregeling.⁴⁹

De Kleine en de Grote Commissie

In Nederland bleef het tot 1923 op het gebied van de omroep van overheidswege stil. De oprichting van de BBC bracht echter de eerste beweging teweeg. Eind 1922, dus nog voordat de NSF zelf uitzond, deed de NSF de eerste aanvraag voor "broadcasting", waardoor het de omroep onder de aandacht van de minister van Waterstaat, en dan in

⁴⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 26-28; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 51; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 33.

⁴⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 28-29; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 50-51.

het bijzonder van de PTT, bracht. De NSF had voor zichzelf een monopoliepositie in gedachte. De uitzendingen zouden gefinancierd moeten worden door een verplichte luisterbijdrage. Uiteindelijk zou dit moeten leiden tot de oprichting van een bredere nationale maatschappij. Het verlenen van vergunningen aan de radio-industrie gebeurde op basis van de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904. Een nadere regeling voor het nieuwe fenomeen leek echter noodzakelijk. Vooral omdat overheid huiverig was voor de mogelijkheden die de radio bood: iedereen kon zomaar roepen wat hij wilde.⁵⁰

In de jaren twintig hebben drie PTT-commissies zich beziggehouden met de materie zonder dat er echt iets veranderde. In februari 1923 werd de Commissie tot wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet, ook wel de "Kleine Commissie" genoemd, opgericht. Deze had de taak met een advies te komen over de nieuwe situatie rond de radio met als doel een wijziging van de wet uit 1904. Doel was in eerste instantie de overheid middelen te verschaffen om ongewenst gebruik van de radiotoestellen, wat dat ook geweest moge zijn, tegen te gaan. De conclusie van deze commissie was dat het bezit van een 'ontvangstinrichting' vrij gelaten moest worden. De commissie wilde absoluut geen luisterbijdrage, maar alleen een bijdrage van één gulden aan de PTT voor de door deze dienst gemaakte kosten. Alleen al om deze reden adviseerde de Commissie de minister niet op de aanvraag van de NSF (en die van anderen) in te gaan. Bovendien achtte de Commissie het niet wenselijk een onderneming een monopoliepositie te verschaffen. Overigens achtte de Commissie het belang dat de NSF aan de broadcasting toedichtte lang niet zo groot.⁵¹

Na deze commissie kwam de Permanente Commissie voor de Radio-telegrafie, of de "Grote Commissie", met een rapport. Zij hield een reeks gesprekken met "belanghebbenden" in het radiovraagstuk. Dit waren bijvoorbeeld directeur Dubois van de NSF, Idzerda, afgevaardigden van Philips, bekende ingenieurs, Paul Nijgh van de Nederlandse Dagbladders en afgevaardigden van persbureaus. Het ging hierbij overigens over veel meer dan radio in enge zin: het ging over het hele terrein van de telegrafie en telefonie. Onder meer op basis van deze gesprekken bracht het rapport uit op 23 juli 1923. Deze commissie zag het meest in een particuliere radio-omroep. Omroep was volgens de commissie een middel om radiotoestellen te verkopen. Dat was het tot dan toe immers sinds Idzerda geweest, en daarmee in de eerste plaats een commerciële activiteit. Wel vond de commissie dat controle op de inhoud van de uitzendingen mogelijk moest zijn. Hij adviseerde de minister een oproep te doen aan potentiële zendgemachtigden en twee golflengten, namelijk de 1050 en de 1150 meter, ter beschikking te stellen. Op 1 augustus stond een dergelijke oproep in het staatsblad. Er

⁴⁹ De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 51.

⁵⁰ De Boer, *De plaats van de omroep*, 28-29; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 33-34.

⁵¹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 29; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 76-77; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52.

waren twintig belangstellenden. Dit waren radiofabrieken, radiohandelaren, zelfstandige radioamateurs, maar ook de NVVR en de NSF. In het volgende schema staan de aanvragers. De nummering is afkomstig uit het overzicht van de Permanente Commissie zelf.⁵²

- 1 N.V. Groningsche Electriciteitsmaatschappij "Gema", Groningen
- 2 W. Boosman, Amsterdam
- 3 Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie, Rotterdam
- 4 Smith en Hooghoudt, Amsterdam
- 5 H.J. van der Meer en Zonen, Vlissingen
- 6 A.P. Leidner Jr., Aerdenhout
- 7 Radio Onderneming, Amsterdam
- 8 H.J. Quakkelsteyn, Vlaardingen
- 9 Heussen Laboratorium, Den Haag
- 10 Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie, afdeling Den Haag
- 11 Nederlandsche Seintoestellen Fabriek, Hilversum
- 12 P.H.A. Middelraad, IJmuiden
- 13 A.W.K. Tamson, Den Haag
- 14 W.W. de Boer, Amsterdam
- 15 Larssen de Brey en Co, Den Haag
- 16 Ir. H.H.S. à Steringa Idzerda, Den Haag
- 17 Op te richten vereeniging Radio-Omroep Maatschappij
- 18 Bell Telephone Manufacturing Co. (Western Electric Co.), afdeling Nederland en Indië, Den Haag
- 19 Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie, Den Haag
- 20 Nederlandsche Radio Evangelisatie Vereeniging, Amsterdam.⁵³

Later werden nog drie belangstellenden toegevoegd, daarbij was onder andere NVVR-voorzitter Veder. Het is wel merkwaardig dat de NVVR zo in totaal vier aanvragen deed. Van de Grote Commissie hoefde er niet per se één nationale omroep te komen, maar zoveel belangstellenden was toch wat te veel van het goede. De commissie wilde daarom dat de gegadigden het onderling eens zouden worden. Inderdaad wisten sommige aanvragers tot overeenstemming te komen. De meeste bleven echter bij hun zelfstandige aanvraag, zoals bleek uit het derde advies van de Permanente Commissie van 10 januari

⁵² Eerste advies PC voor de Radio-telegrafie, 23 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 84; Oproep in de Staatscourant van 1 augustus 1923, No. 148, NA, PTT, inv. nr. 84; Beknopt overzicht van hetgeen in zake het broadcasting-vraagstuk reeds is geschied, oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 88; Brief MinWat aan Ruys de Beerenbrouck (Ruys), 26 oktober 1925, NA, Archief van jhr. mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck (1873-1936) over de jaren 1896-1936 (Ruys), inv. nr. 33; De Boer, *De plaats van de omroep*, 31-33; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 75-76; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 17.

⁵³ Brief van MinWat aan Ruys, NA, Ruys, inv. nr. 33; Beknopt overzicht van hetgeen in zake het broadcasting-vraagstuk reeds is geschied, oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 88.

1924. De vier verschillende aanvragen van de NVVR werden hierbij onder andere samengevoegd. Eén van de combinaties zou van groot belang worden in de verdere ontwikkeling van de omroep in Nederland. De nummers 5, 11, 17, 18 en 20 uit het overzicht verenigden zich in de "Op te richten vereeniging Radio-Omroep Maatschappij". Of in feite sloten zij zich aan bij de aanvraag van dezelfde vereniging (aanvraag 17). Achter deze vereniging zat NSF-directeur Dubois. Bij de nieuwe combinatie was dus onder andere de NSF betrokken en een andere 'grote jongen': de Bell Telephone Manufacturing Corporation. Een Engels systeem, waarbij alle geïnteresseerde radiohandelaren samenwerkten in de BBC, leek toch (nog) niet mogelijk. Daarom adviseerde de Permanente Commissie niet slechts één machtiging uit te geven. Belangrijk vond ook deze commissie die omroep overigens niet. In de rangschikking in het rapport rond de gebieden waar radioverkeer betrekking op heeft, kwam de omroep pas na het "openbaar verkeer", het verkeer voor leger en marine en het verkeer voor schepen en vliegtuigen.⁵⁴

De Technische Commissie en het Comité-Bruins

Ook een derde commissie gaf in haar rapport haar mening over het omroepvraagstuk: de Commissie tot onderzoek van de organisatie van de technische dienst bij de PTT, of de "Technische Commissie". Voor een klein land als Nederland zag deze commissie in tegenstelling tot de Permanente Commissie veel meer in concentratie van de activiteiten op radiogebied om de krachten te bundelen. Daarom pleitte zij voor één gezonde nationale omroepmaatschappij, die alle aanwezige personen en organisaties op het gebied van radiotechniek zou verenigen. Dit deels naar Engels voorbeeld, waar iedere handelaar lid kon zijn van de BBC. Hierbij viel het oog van de commissie op de "Op te richten vereeniging Radio-Omroep Maatschappij". Maar een maatschappij alleen bestaande uit radiohandelaren, waar deze vereniging immers uit bestond, vond de commissie niet voldoende. Dit week dan weer af van de Engelse situatie. Er zou een uitbreiding moeten volgen met een vertegenwoordiging van de luisteraars en met wat de commissie de "culturele belangen" noemde. De vertegenwoordiging voor de luisteraars was snel gevonden: dat zou de NVVR moeten worden. Voor de culturele belangen werd contact gezocht met vertegenwoordigers van de zogenaamde Groep Tamson/Bruins, die zich op naam van A.W.K. Tamson had gemeld als belangstellende voor "broadcasting" (nummer 13). Het bleek de enige aanvraag te zijn, hoewel Tamson 'gewoon' radiohandelaar was, die als motivatie voor de aanvraag ook de opvoeding van het volk

⁵⁴ Derde advies van de PC voor de radio-telegrafie, 10 januari 1924, NA, PTT, inv. nr. 84; Beknopt overzicht van hetgeen in zake het broadcasting-vraagstuk reeds is geschied, oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 88; Brief van de MinWat aan Ruys, 26 oktober 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33; De Boer, *De plaats van de omroep*, 31-33; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 75-76; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 17.

had vermeld. Tijdens een onderhoud op 8 mei 1924 verzocht de commissie daarom deze drie groepen, vertegenwoordigd door NSF-directeur en voorzitter van de voornoemde vereniging A. Dubois, NVVR-voorzitter Veder en prof. dr. G.W.J. Bruins voor de culturele belangen, te proberen er gezamenlijk uit te komen. De vereniging van Dubois is inmiddels uitgebreid met een flink aantal radiohandelaren. Deze hadden zich inmiddels ook verenigd in de Nederlandsche Bond van Radiohandelaren. De gesprekken tussen de drie groepen hadden succes: op 30 mei hadden de drie een overeenkomst en op 13 juni 1924 meldde de commissie aan de minister de oprichting van het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij onder leiding van prof. dr. G.W.J. Bruins. Bruins zou in januari 1925 overigens vervangen worden door F.E. Posthuma, voormalig minister van landbouw, omdat Bruins naar Berlijn vertrok. De "Technische Commissie" pleitte in haar rapport van 13 juni wél voor een verplichte luisterbijdrage van tien gulden. De maatschappij zou hiervan driekwart moeten ontvangen. Een speciale commissie van "vooraanstaande personen" zou de programma's inhoudelijk moeten controleren. Andere organisaties dan de op te richten maatschappij zouden ook een uitzendvergunning moeten kunnen krijgen, alleen dan zonder de bijdrage van de overheid. Deze zouden zichzelf derhalve financieel moeten bedruipen.⁵⁵

Directeur-generaal Nolting van de PTT verklaarde zich, na zijn belangrijkste ambtenaren gehoord te hebben, in een advies van 26 september 1924 aan minister Van Swaay akkoord met de aanbevelingen van de laatste commissie. Nolting wilde niet dat bezitters van radiotoestellen die uit principe maar naar één golflengte wilden luisteren niet tien gulden maar twee gulden vijftig laten betalen. Dit in verband met een aanvraag van de Christelijke Vereniging voor draadloze Telefonie, de eerste naam van de NCRV, van 26 juli 1924. Deze aanvraag werd overigens niet ingewilligd, omdat de PTT tegen speciale golflengten voor christelijke uitzendingen was. Om diezelfde reden was ook een aanvraag van de katholieke Nijmeegse professoren onder leiding van Van Ginneken niet ingewilligd. Dit was vooral uit angst dat straks allerlei groepen op de stoep zouden staan voor vergunningen, die dan niet geweigerd zouden kunnen worden. Bovendien werd op dat moment al gewerkt aan de afhandeling van de aanvragers voor "broadcasting" uit de Staatscourant van 1 augustus 1923 en in het bijzonder met het nieuwe comité onder leiding van Bruins. De nationale omroepmaatschappij zou de beschikking moeten krijgen over de 1150 m. De 1050 meter zou dan ter beschikking komen van andere geïnteresseerden, die zonder rijkssteun wilden uitzenden. De directeur-generaal adviseerde wel een regeringsvertegenwoordiger aan de in het comité-Bruins, dat de

⁵⁵ Brief van de Maatschappij tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij aan de Commissie tot reorganisatie van de Technische Dienst (TC) bij het staatsbedrijf der PTT, 30 mei 1924, NA, PTT, inv. nr. 6; Advies van de TC, 13 juni 1924, NA, PTT, inv. nr. 86; Beknopt overzicht van hetgeen in zake het broadcasting-vraagstuk reeds is geschied, oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 88; Brief van de MinWat aan Ruys, 26 oktober 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33; De Boer, *De plaats van de omroep*, 32-33; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 77-78; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52.

omroepmaatschappij vorm aan het geven was, toe te voegen. Een Commissie van Toezicht zou de programma's moeten controleren, al zou dat traagheid in de besluitvorming in de hand kunnen werken. Verder moest de op te richten omroepmaatschappij zelf belast worden met de opsporing van wanbetalers van de radioheffing. De directeur-generaal en zijn ambtenaren vreesden namelijk dat de PTT anders overuren zou maken. Om deze regeling te kunnen financieren moest echter wel de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904 gewijzigd worden. De directeur-generaal adviseerde de minister dit snel te doen. Van Swaay verklaarde zich hiermee akkoord, maar de wijziging die nu al twee jaar, sinds het begin van de Kleine Commissie, werd voorbereid kwam er toch niet. Dit zal waarschijnlijk te maken hebben gehad met de beslissende wending die de omroepproblematiek in december 1924, toen zich een nieuwe machtige omroep zou aandienen. In afwachting van een oplossing van het vraagstuk dat hierdoor zou ontstaan, werd ook de wetswijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet vertraagd.⁵⁶

De Hilversumsche Draadlooze Omroep

Ondertussen begon het succes van de eigen zender de NSF in 1924 boven het hoofd te groeien: de nevenactiviteit begon de vorm aan te nemen van hoofdactiviteit. De kosten van de programma's werden voor de directie te groot. Dit leidde tot de afsplitsing van verantwoordelijkheid voor de omroepactiviteiten in maart 1924. Om de uitzendingen te kunnen blijven financieren hadden Willem Vogt, F.C. van der Voort en ir. White hun comité uitgebreid met drie notabelen en radioamateurs uit het Gooi van buiten de NSF. Het waren G. Baron Tindal, die ook voorzitter werd, dr. B. Suermondt, arts, en L.J. Smit Duyzenkunst. Het comité kreeg in maart 1924 een autonome status, maar had nog geen eigen rechtspersoonlijkheid. Het comité noemde zich vanaf nu de 'Hilversumsche Draadlooze Omroep' (HDO), om de lossere band met de NSF te benadrukken. De NSF stelde de zender en technisch personeel gratis ter beschikking. Het nieuwe comité was er nadrukkelijk op gericht geld binnen te halen voor de omroep, met name onder de luisteraars. Bovendien brachten de welgestelde nieuwe leden van het comité zelf ook een zak geld mee. De contribuanten werd een beloning in het vooruitzicht gesteld als zij geld bijdroegen: wie betaalde, kreeg een boek, een speld of het bekende lepeltje. Deze manier van geld ophalen ontwikkelde zich steeds meer tot een vaste band tussen luisteraar en omroep. Vogt verzong voor de (vrijwillige) geldschietters de naam 'luistervinken', de contribuanten kregen zelfs een diploma. De toegenome band met de

⁵⁶ Rapport van de Algemeene Secretaris c.s. bij het advies van de Technische Commissie, 5 augustus 1924, NA, PTT, inv. nr. 88; Advies van den Directeur-Generaal Nolting aan den Minister in zake het rapport van de Technissche Commissie, 26 september 1924, PTT, inv. nr. 88; Goedkeuring minister Van Swaay, 26 september 1924, PTT, inv. nr. 88; Brief Minister van Waterstaat aan Ruys de Beerenbrouck, 26 oktober 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33. Allen PTT 88; Brief Directeur-Generaal PTT aan Minister van Waterstaat, 22 augustus 1925, NA, PTT, inv. nr. 88.

luisteraars zorgde er eveneens voor dat de doelstelling van de HDO veranderde. Er werd uitgezonden om de bestaande contribuanten een plezier te doen én om nieuwe te trekken. De HDO wilde met (hoofdzakelijk financiële) samenwerking van de luisteraars (de 'leden', alhoewel dat toen nog niet zo heette) programma's maken, met de nadruk op vermaak. Dat moest strikt neutraal gebeuren: los van religieuze of politieke richting. Niemand mocht gekwetst worden door de uitzendingen van de HDO. Zo had de HDO inmiddels een heel andere taakopvatting dan de fabrieksomroepen, die geld wilden verdienen met de verkoop van radio's.⁵⁷

Bij de HDO begon de hoop te leven dat het zou uitgroeien tot dé nationale omroep, net als de BBC in Groot-Brittannië. Op 8 januari 1925 werd een programmablade opgericht om de 'luistervinken' extra aan de HDO te binden: *De Radio Luistergids* met Willem Vogt als redacteur. Dit duidt ook op iets anders: de HDO werd meer een echte omroep. De HDO duidde zichzelf hiervoor nog vaak aan als voorloper van een nationale omroep, nu ging het *zichzelf* zien als nationale omroep. De HDO ging eind 1925 het land in om propaganda voor zichzelf te bedrijven, een voorloper van de *Bonte Dinsdagavondtrein* uit de jaren dertig en het stelde vertegenwoordigers in in het land aan die de HDO aan de man moesten brengen. Op 1 oktober 1926 had de HDO zo'n 19.000 'luistervinken', op een totaal van een kleine 48.000 bij de PTT geregistreerde radiobezitters. Op 1 mei 1925 trad Vogt uit dienst van de NSF om zich volledig op de HDO toe te leggen.⁵⁸

Het verhuren van zendtijd

Een belangrijke manier van de NSF om aan geld te komen, was het verhuren van zendtijd. Dat was zeker het geval toen de NSF als enige fabriekszender over was gebleven en zo een enorme hoeveelheid zendtijd had. Daarmee was de HDO inderdaad dé omroep van Nederland geworden. Formeel huurde het HDO-comité ook de overige niet-verhuurde zendtijd van de NSF, maar dat was (nog) gratis. Er werd in het begin *incidenteel* zendtijd verhuurd aan allerlei organisaties. Zij hoefde zich daarbij niet te houden aan de strenge eisen van de 'fabrieksmachtiging' (zie hoofdstuk 1). Zo werd zendtijd verhuurd aan het christelijke weekblad *Het Leven*, dat een kerkdienst uitzonden, of Jamin, dat een lezing uitzond over suikerwerk, onder de titel *Lof der Zoetheid*. Daarnaast werden sommige programma's gesponsord, zoals concertregistraties door Philips dat op die manier de aandacht wilde vestigen op zijn eigen radiotoestel.⁵⁹

⁵⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 16-17, 19-20, 54-55; Huygen Ed., *AVRO 50*, 12; Manning, *Zestig jaar KRO*, 21; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 21-22; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 15, 19; Vogt, *Een leven met radio*, 116.

⁵⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 54-55; Huygen Ed., *AVRO 50*, 12; Manning, *Zestig jaar KRO*, 21; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 22; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 15, 19; Vogt, *Een leven met radio*, 152.

⁵⁹ Huygen Ed., *AVRO 50*, 12; Vogt, *Een leven met radio*, 185.

In september had Dubois een bespreking met de chef van de derde afdeling, die over radiozaken ging, van de PTT. Daarbij kwamen zij overeen dat het uitzenden van bepaalde, in het bijzonder religieuze, groepen vermeden diende te worden.⁶⁰ Dubois was dit klaarblijkelijk snel vergeten: door de praktijk van het verhuren van zendtijd dienden zich vanaf eind 1924 ook organisaties aan die zélf het karakter van een omroep hadden en de HDO als dé omroep zouden bedreigen. Sterker nog: zij zouden het streven van de HDO naar een nationale omroep dwarsbomen.⁶¹

De Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging

De eerste protestantse uitzendingen

Het nieuwe fenomeen van de radiotelefonie trok ook de aandacht van personen die met deze nieuwe vinding een mogelijkheid zagen het Woord te verspreiden. Een eerste belangrijke protestantse omroepionier was H.J. Monnik uit Bloemendaal. Hij had een zender gekocht ten behoeve van zijn kerk voor de uitzending van diensten (die nog steeds uitzendt!). Dit naar Amerikaans voorbeeld, waar kerken via de radio gelovigen konden bereiken voor wie de kerk in het uitgestrekte land te ver weg was. Het leek hem wel een goed idee als iedere kerk in Nederland over deze mogelijkheid zou beschikken, maar zag ook wel in dat dat erg moeilijk zou worden.⁶²

Ook was op vrijdag 4 april 1924 al eens een christelijke uitzending te horen geweest via de NSF-zender. Johannes de Heer had die avond gehoord om het evangelie te verkondigen. De NSF stond niet direct te springen, maar waarschijnlijk maakte de vergoeding veel goed. Ook Johannes de Heer kreeg vele reacties van luisteraars: zou er geen permanente zender voor het Woord moeten zijn?⁶³

P.K. Domnisse en het voorlopig comité

Die permanente plek is er uiteindelijk vooral gekomen dankzij de inspanningen van de 25-jarige P.K. Domnisse, christelijk journalist te Maassluis. Hij was zelf geïnteresseerd geraakt in radio, nadat hij een handleiding voor het in elkaar zetten van een radio had aangetroffen in het christelijke blad *Het Leven* in 1921. Zou het niet fantastisch zijn een vaste plek voor het christelijke geluid in de ether te krijgen? Domnisse zag wel in dat dat hem in zijn eentje niet zou lukken. Daarom zette hij op 10 mei 1924 een advertentie in drie dagbladen, het antirevolutionaire lijfblad *De Standaard*, *De Nederlander* en *De*

⁶⁰ Bespreking tussen de chef derde afdeling (chef 3) en Dubois, 25/9/1924, NA, PTT, inv. nr. 84.

⁶¹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 17; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 14; Huygen Ed., *AVRO 50*, 12; Manning, *Zestig jaar KRO*, 23, 29.

⁶² H. Algra, C. Rijnsdorp en Ben van Kaam, *Vrij en gebonden. 50 jaar NCRV* (Baarn 1974) 10-12.

⁶³ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 10; De Boer, *De plaats van de omroep*, 41.

Rotterdammer, met de oproep aan enthousiastelingen voor de oprichting van een "Christelijke Vereniging voor Draadloze Telefonie". Ook kreeg Domnisse het voor elkaar aandacht te krijgen in de *Leidsche Courant* dat op 12 mei een klein stukje plaatste over de in oprichting zijnde omroep. Andere bladen zagen er niets in. Wat dat betreft stuitte Domnisse op dezelfde reactie als Idzerda vijf jaar eerder. Op dat moment was Domnisse al voorzichtig de NSF aan het polsen over de mogelijkheden rond de huur van zendtijd. Dit nog voordat er ook maar iets van een omroep was en Domnisse nog helemaal in zijn eentje was.⁶⁴

Dat duurde echter niet lang. Er kwamen negenentachtig reacties op de advertentie van 10 mei uit het hele land, behalve uit het roomse Limburg. Domnisse stuurde hen allen een reactie met de vraag geld bij te dragen aan de nieuwe omroep en om de op te richten omroep overal te promoten. Met vijf enthousiastelingen, die hem op het eerste gezicht wel geschikt leken, sprak Domnisse af in hotel Terminus aan het Stationsplein in Utrecht op 21 juni 1924. Doel was een omroep op te richten om "de draadloze telefonie met haar uitgebreide mogelijkheden in dienst te stellen van ons Christelijk geloof en ten behoeve van ons Volksleven."⁶⁵ Eén van de aanwezigen was A. van der Deure, docent aan de Landbouwhogeschool in Wageningen en advocaat. Van der Deure was lid van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en had goede relaties met vooraanstaande politici binnen deze partij. Verder stond hij bekend als energiek en diplomatiek. Van der Deure had in zijn reactie aan Domnisse vermeld dat hij zich actief voor de protestantse omroep wilde inzetten. Domnisse was, volgens de overlevering, al geïmponeerd door het mooie briefpapier waarop Van der Deure zijn reactie had geschreven. Gezien zijn vooraanstaande positie en zijn diplomatieke gaven leek Domnisse hem wel geschikt als voorzitter van de vereniging en zo geschiedde. De andere aanwezigen in Terminus waren F. de Boer, hoofd van een christelijke school in Andijk, E.J. de Bruin, eveneens hoofd van een christelijke school te Silvolde en W.A. van Os uit Wageningen.⁶⁶

Tijdens de vergadering in Terminus werd besloten dat een voorlopig comité zou worden opgericht dat later dat jaar zou moeten uitmonden in de oprichting van de Christelijke Vereeniging voor Draadloze Telefonie. Daarnaast moest er een uitgever gezocht worden voor een maandblad van de vereniging. Het comité bestond uit de aanwezigen. Domnisse werd de secretaris en penningmeester van het nieuwe comité. Van der Deure werd dus voorzitter. Deze keuze zou de protestantse omroep zeker geen windeiëren leggen.⁶⁷

⁶⁴ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 9-11; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 17.

⁶⁵ Van Pelt, *De omroep in revisie*, 33.

⁶⁶ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 10-12; De Boer, *De plaats van de omroep*, 42; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 17; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 33.

⁶⁷ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 12.

Voordat de omroep daadwerkelijk werd opgericht - bij de vergadering in Terminus werd gedacht aan september - werd het comité nog uitgebreid. Hierbij werd vooral gezocht naar leden van de Hervormde Kerk, omdat tot dan toe alle leden gereformeerd waren. Als Domnisse ergens geen zin in had, was het een versnipperd protestants geluid in de ether. Ondertussen ging de verkenning door naar de zendmogelijkheden. In september 1924 kwam het nog niet tot de oprichtingsvergadering, maar vond een nieuwe vergadering plaats van het voorlopige comité in Utrecht.⁶⁸

Van der Deure vroeg een zendvergunning aan bij de Minister van Waterstaat, maar kreeg nul op het rekest. Op 12 november 1924 werd een verzoek voor een eigen zendvergunning voor "predikatiën, redevoeringen enz. ten behoeven van hen die thuis moeten blijven, van woord, muziek en zang in Christelijke dienst voor allen die belangstellen" niet ingewilligd, omdat het broadcastingvraagstuk eerst zijn beslag moest krijgen.⁶⁹

De oprichting van de NCRV

Op 15 november 1924 vond dan daadwerkelijk de oprichtingsvergadering plaats aan de Prinsegracht in Den Haag. Inmiddels was door het voorlopige comité met de NSF een contract gesloten over de huur van zendtijd op de NSF-zender. Voor de som van drieduizend gulden kon de omroep gebruik gaan maken van de woensdagavond. Deze zou dan ter beschikking worden gesteld aan organisaties die zich daar voor aan zouden melden. Het was namelijk niet de bedoeling dat de nieuwe omroep zelf programma's zou gaan maken, behalve als een woensdagavond vrij zou blijven. Tijdens de vergaderingen werden de statuten goedgekeurd en werd de nieuwe omroep officieel opgericht. Alleen werd niet gekozen voor de naam Christelijke Vereniging voor Draadloze Telefonie. Na een voorstel van de heer Van der Hammen uit Rotterdam werd gekozen voor een andere naam: de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging (NCRV). Er werd nadrukkelijk voor een vereniging gekozen, zodat de mensen die de NCRV steunden ook daadwerkelijk invloed hadden en verantwoordelijkheid droegen voor de omroep. De NCRV zette zich nadrukkelijk af tegen de HDO, die geen inspraak dulde van de 'luistervinken' en die slechts uit commercieel perspectief zou zijn opgericht. Het was de bedoeling een woordje mee te spreken bij het ontstaan van een nationale omroepregeling, waarvan de NCRV-oprichters vernomen hadden dat die er aan zat te komen. Er waren inmiddels immers gesprekken gestart om tot een nationale omroep te komen in het comité-Bruins met goedkeuring van de PTT. Dat deed bij Van der Deure en consorten de vrees groeien dat NSF-dochter HDO uit zou groeien tot een officiële nationale omroep. Dat mocht absoluut niet gebeuren: dan zou het christelijke geluid uit de ether blijven. Veel orthodox-

⁶⁸ Ibidem, 13-15.

protestanten stonden weliswaar huiverig tegenover nieuwe media als de radio, maar ook tegenover de 'neutrale' HDO. Men was bang voor de verderfelijke invloed die de radio zou kunnen hebben op het volk, zeker als de commerciële belangen van de HDO en NSF de overhand zouden krijgen. Om te voorkomen dat het christelijk geluid afhankelijk werd van de gunsten van een grote speler die de HDO zou kunnen worden, moest dat geluid nu het nog niet te laat was vast een plaats krijgen in de ether, betoogden Van der Deure c.s.. Dan kon de NCRV invloed verkrijgen op de totstandkoming van een nationale omroepregeling. Op de oprichtingsvergadering werd ook nog besloten dat er een verenigingsorgaan zou komen, waarvoor ook al een uitgever gevonden was. Tenslotte werd het bestuur gekozen, Van der Deure werd voorzitter van de omroep en ook Dommissie werd verkozen in het bestuur. De vergadering eindigde uiteraard met gebed.⁷⁰

Na de eerste uitzending

Op 24 december 1924 ging de NCRV voor het eerst de lucht in vanuit de HDO-studio op het NSF-terrein in Hilversum. Dat was meteen een mooie gewijde avond. Er werd gezongen door het diakonessenkoor uit Hilversum en er werd gesproken door oud-minister A.W.F. Idenburg, Minister van Staat. Dit tot blijdschap van Dommissie, omdat hij hoopte dat de gereserveerdheid die bij de vooraanstaande protestanten nog bestond tegenover de NCRV en de radio in het algemeen zou doen afnemen.⁷¹

Op 6 januari 1925 kwam het eerste exemplaar van het verenigingsorgaan *Christelijk Tijdschrift voor Radio* uit. Alle leden van de NCRV waren eveneens abonnee van het blad. Daar zaten ook mensen bij die nog helemaal geen radio bezaten. Dat werden de 'niet-werkende' leden die vooral lid waren uit het oogpunt van het christelijk belang. Ter compensatie hoefden zij slechts de minimale contributie van één gulden te betalen. Daarmee speelde de NCRV een belangrijke rol in het wekken van belangstelling voor radio: zelfs mensen die nog geen radio bezaten, voelden zich geroepen lid te worden van de NCRV. Het blad bood een programmaoverzicht van binnen- en buitenlandse zenders, verenigingsnieuws, stukken van de voorzitter, waarin met name de omroep tegenover de HDO werd verdedigd, en technische instructies om een radio in elkaar te zetten.⁷²

Vanaf 14 januari 1925 zond de NCRV wekelijks uit op woensdag. Van de bedoeling dat christelijke organisaties de uitzendingen zouden verzorgen kwam weinig terecht. Voor lang niet iedere woensdag diende zich een organisatie aan. Uiteindelijk was het

⁶⁹ Nota van de PTT, 15 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123.

⁷⁰ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 15; De Boer, *De plaats van de omroep*, 34-35, 41-43; Manning, *Zestig jaar KRO*, 24; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 33-34; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 16.

⁷¹ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 15-16; De Boer, *De plaats van de omroep*, 42.

⁷² Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 15-16; De Boer, *De plaats van de omroep*, 42-43.

daardoor toch de NCRV zelf die de meeste uitzendingen verzorgde. Daarbij stond niet voorop wat de luisteraars wilden horen (of zouden willen horen), zoals bij de HDO, maar het christelijke geluid. Christelijke luisteraars kwamen bijeen om samen op woensdag te luisteren en de NCRV riep ook iedereen op anderen aan te moedigen te gaan luisteren: de radio begon de gewone man te bereiken. De NCRV had nog wel te kampen met een gebrek aan eenheid tussen al die christelijke organisaties, die de uitzending hadden moeten verzorgen. Dit is lang een probleem gebleven. Bovendien speelde op de achtergrond toch altijd het onderscheid tussen gereformeerden en hervormden. Doordat de zender van H.J. Monnik in Bloemendaal eigendom was van een gereformeerde kerkgemeente, vonden hervormden dat zij achtergesteld werden. Dat terwijl de NCRV niets met 'Bloemendaal' te maken had.⁷³

De Katholieke Radio Omroep

Een katholieke omroep

Ook in katholieke kring waren er vroege belangstellenden voor de radio. Op 10 juni 1924 deden een aantal hoogleraren van de Nijmeegse universiteit een aanvraag om te mogen uitzenden "om te komen tot een RK Hoogeschooluitbreiding per draadloze telephonie". Dit kwam eerder al even ter sprake. De PTT wees het verzoek van de Katholiek-wetenschappelijke Radio (KWR) 16 juli 1924 echter af, in afwachting van een definitieve omroepregeling.⁷⁴

In het najaar van 1924 kwamen een aantal seminarieprofessoren uit Haarlem en Utrecht op het idee of het niet verstandig was een katholieke radiovereniging op te richten. Dit was naar aanleiding van dominees die hun preken de ether in konden sturen via de zender in Bloemendaal of Hilversum (al voor de NCRV huurden protestantse groeperingen incidenteel zendtijd bij de NSF). Dat terwijl er maar een enkele katholieke spreker te horen was. Seminarieleraar W. van Koeverden uit Culemborg, een vooraanstaand man in het katholieke Nederland van begin jaren twintig, vroeg bij de HDO of een katholieke theoloog niet eens zou kunnen spreken voor de HDO-microfoon. Dat weigerde de HDO echter, omdat de zender in de winter slechts beperkt beschikbaar zou zijn door onderhoud. Tot het voorjaar was de HDO geen optie. Na de oprichting van

⁷³ Algra, Rijnsdorp en Van Kaam, *Vrij en gebonden*, 17-18; De Boer, *De plaats van de omroep*, 43; 56-57, 59; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 16.

⁷⁴ Brief van Van Ginneken e.a. aan de MinWat, 10 juni 1924, NA, PTT, inv. nr. 122; Nota van de PTT, 19 juni 1924, NA, PTT, inv. nr. 122; Telegram van de DG aan Van Ginneken, 14 juli 1924, NA, PTT, inv. nr. 122; Brief van de MinWat aan Van Ginneken, 16 juli 1924, NA, PTT, inv. nr. 122; De Boer, *De plaats van de omroep*, 34; Manning, *Zestig jaar KRO*, 26-28.

de NCRV in december 1924 was het een aantal katholieken duidelijk: er moest iets gebeuren. De katholieken moesten 'beschermd' worden tegen gevaarlijke invloeden.⁷⁵

Twee katholieke initiatieven

Begin 1925 ontstonden er vrijwel tegelijkertijd twee katholieke omroepinitiatieven. De eerste kwam van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius (AVPC) uit Culemborg. De AVPC was een vereniging die zich bezighield met het verspreiden van de katholieke leer en de omroep leek daarvoor een geschikt middel. Voorzitter van de AVPC was Van Koeverden. In januari 1925 kreeg Van Koeverden van zijn eigen vereniging de opdracht een radiocommissie samen te stellen. In februari spraken twee leden van de AVPC-radiocommissie met minister Van Swaay. Hij weigerde een vergunning te verstrekken, omdat dan vele andere organisaties op de stoep zouden staan, waaronder de socialisten. Bovendien vonden al gesprekken plaats over een nationale omroep in het comité-Bruins. Er leek nog maar één oplossing te zijn: er moest contact gezocht worden met 'Hilversum'.⁷⁶

Het tweede initiatief kwam van L.H. Perquin, pastoor van de St. Domincuskerk aan de Spuistraat in Amsterdam en hoofdredacteur van weekblad *De Bazuin*. Hij had samen met een aantal katholieke radioamateurs op 1 februari 1925 de Katholieke Draadloze Omroep (KDO) opgericht, met toestemming van het bisdom Haarlem. Perquin zelf was voorzitter. Een aantal dagen eerder, op 27 januari 1925, had Perquin namens zijn kerk een aanvraag voor een wekelijkse uitzendvergunning ingediend bij de Minister van Waterstaat, zodat ook katholieken zich op het gebied van kunst en wetenschap zouden kunnen ontwikkelen net als de "NCRV dit reeds doet voor haar geloofsgenoten."⁷⁷ De bedoeling was een volledig programma uit te gaan zenden in overeenstemming met de katholieke geloofsleer. Op 4 februari plaatste Perquin in dagblad *De Tijd* een advertentie waarin hij zijn plannen verkondigde. Geïnteresseerden werden opgeroepen te reageren en steun te geven.⁷⁸

R.K. Bond van Radio-Vereenigingen

Beide groepen probeerden los van elkaar zendtijd te huren bij de NSF, maar daar had de NSF geen trek in. Willem Vogt, die namens de NSF op het verzoek van de AVPC had gereageerd, had geen zin in twee katholieke omroepen. Daarom kwam het tot

⁷⁵ Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 18; Manning, *Zestig jaar KRO*, 26-28; <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/Index/bwn2/koeverden> (14 december 2005).

⁷⁶ De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Manning, *Zestig jaar KRO*, 28-29; <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/Index/bwn2/koeverden> (30 november 2005).

⁷⁷ Brief van Perquin aan de MinWat, 27 januari 1925, NA, PTT, inv. nr. 123.

⁷⁸ Brief van Perquin aan de MinWat, 27 januari 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 18; Manning, *Zestig jaar KRO*, 29-33.

gesprekken tussen Van Koeverden en Perquin. Daarbij werd afgesproken dat Van Koeverden zich bezig zou houden met de organisatie van de omroep. Hij wist zich toegang te verschaffen tot de besprekingen over een nationale omroepregeling onder leiding van Posthuma. Van Koeverden was zo op de hoogte van de voortgang van de plannen van een nationale omroep. Daardoor konden de besprekingen in het comité van Posthuma een rol op de achtergrond spelen bij de totstandkoming van de katholieke omroep. Perquin zou zich ondertussen bezig houden met de voorbereidingen voor de radio-uitzending en het verkrijgen van toegang tot de ether. Nadat de AVPC-commissie zijn goedkeuring had gegeven, konden de twee gaan samenwerken. Het belangrijkste doel was in eerste instantie diverse lokale katholieke radioverenigingen binnen één samenwerkingsverband te brengen.⁷⁹

Het contract met de NSF kreeg Perquin al snel rond en de katholieke omroep had toen kunnen beginnen. Perquin wilde voordat hij het contract ondertekende alleen nog de toestemming van aartsbisschop Van de Wetering. Die laatste wilde ook snel tot actie overgaan, maar moest eerst de andere bisschoppen meekrijgen. Aanvankelijk leek er bij de aartsbisschop wat meer voorkeur voor een neutrale omroep, op aandringen van de Hilversumse katholieke notaris J.B. Luyckx, die goede contacten had met NSF-directeur Dubois. In februari 1925 schreef Luyckx de aartsbisschop dat er bij een neutrale omroep weliswaar geen plaats voor het katholieke geluid was, maar óók niet voor "antipaapse" dominees of, nog erger, het atheïstische socialisme. Dan zouden "voor de katholieken ongeschikte uitzendingen" uit de ether geweerd kunnen worden. De HDO werd dermate populair, zo constateerde Luyckx, dat de katholieken alles op alles zouden moeten zetten om dé Nederlandse zender voor "Katholieke gezinnen onschadelijk te houden".⁸⁰ Maar zeker nu de NCRV was opgericht vonden de bisschoppen dat de katholieken niet achter konden blijven. Zij wezen een nationale neutrale omroep af en spraken zich op 12 maart 1925 uit voor een eigen katholieke omroep.⁸¹

Van Koeverden kreeg vervolgens van het aartsbisdom de opdracht te zorgen voor een vereniging van alle lokaal actieve katholieke radioverenigingen in een 'Bond van Roomsche Radio-vereenigingen'. Dat zou uiteindelijk moeten uitmonden in een omroep of, eigenlijk nog liever, een eigen zender. In de katholieke dagbladen plaatste Van Koeverden een oproep aan geïnteresseerden om zich te melden om zo te komen tot één katholieke radiobond.⁸²

Eén van de mensen die reageerde op de oproep van Van Koeverden in de krant was nota bene de voorzitter van de NCRV, A. van der Deure. Op 7 april 1925 kwam het tot een gesprek tussen de twee en werd een monsterverbond geboren: de katholieken en

⁷⁹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 18; Manning, *Zestig jaar KRO*, 28-33.

⁸⁰ Manning, *Zestig jaar KRO*, 24-25.

⁸¹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Manning, *Zestig jaar KRO*, 34-38.

protestanten zouden zaken gaan doen met het oog op de toekomstige omroepregeling, om te beginnen bij de besprekingen met het comité van Posthuma. Net als tijdens de strijd rond het bijzonder onderwijs, die in 1917 in hun voordeel beslecht was, sloegen de protestanten en katholieken de handen ineen om hun gezamenlijke belang na te streven. Door de besprekingen met Posthuma, die in mei zouden beginnen, voelde Van Koeverden dat er haast bij was: hij wilde snel een comité oprichten voor een katholieke omroep waaraan alle katholieke radioclubs mee moesten doen. Op 23 april viel in Utrecht het besluit daadwerkelijk een R.K. Bond van Radio-Vereenigingen, of voluit: de Nederlandse Bond van Rooms-Katholieke Radioverenigingen Sint Willibrordus, op te richten. Voorzitter werd M.J. van Biggelaar, uit het kamp-Perquin, uit Amsterdam. Op 1 mei 1925 verscheen het eerste nummer van het verenigingsorgaan: de *R.K. Radiogids*.⁸³

Ondertussen was Perquin nog aan het proberen een eigen zendvergunning te verkrijgen, die hij op 27 januari 1925 had aangevraagd. Perquin had in juni 1925 zelfs het ingenieursbureau Bartelds en Van Nie al opdracht gegeven een zender te bouwen, terwijl er nog helemaal geen vergunning was gegeven. Aanvankelijk nam de PTT dezelfde houding aan als bij eerdere aanvragen: geen nieuwe vergunningen voordat het broadcastingvraagstuk geregeld zou zijn. Dat veranderde toen Perquin op 8 juli 1925 in een gesprek met PTT-bestuurslid Claasen aangaf dat de hem verstrekte vergunning meteen zou vervallen zodra de Nationale Omroep er zou zijn. Perquin had inmiddels namelijk uit de besprekingen met Posthuma begrepen dat de geestelijke stromingen uiteindelijk toch een plaats zouden krijgen in de nationale omroep. Door deze mededeling ontstond bij Claasen de neiging de vergunning toe te kennen. Er zouden verder toch wel geen andere aanvragers komen die met deze voorwaarde akkoord zou gaan. Dan zou er dus niemand benadeeld worden. Het idee bestond dat een nationale omroepregeling nabij was, zodat het station van Perquin waarschijnlijk toch een "korten levensduur" zou hebben. Dat zou betekenen dat de katholieken om de NSF heen zouden kunnen en een eigen zender zouden kunnen oprichten, tot vreugde van Van Koeverden. De Directeur-Generaal van de PTT zag echter niets in Claasens visie. Waarom zou je een machtiging geven als de definitieve omroepregeling nabij was? Dat zou juist het teken zijn voor andere groepen aan de deur te kloppen, die dezelfde voorwaarden zouden willen accepteren. Op 24 juli 1925 stonden de zaken er echter fundamenteel anders voor: de besprekingen rond een omroepregeling onder leiding van Posthuma waren een dag eerder mislukt. Er zou zeker niet binnen een jaar een Nationale Omroep zijn. De machtiging kon niet afgegeven worden. Dan zou Perquin een voordeel krijgen ten opzichte van anderen. In het PTT-archief zit de (doorgehaalde) handgeschreven concept-machtiging aan Perquin om te gaan uitzenden. De vergunning was dus al opgesteld: op

⁸² De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Manning, *Zestig jaar KRO*, 38-39.

⁸³ De Boer, *De plaats van de omroep*, 44; Manning, *Zestig jaar KRO*, 40-41, 43; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 34-35; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 17.

het laatste moment ging het niet door. Op 31 juli 1925 werd de aanvraag definitief afgewezen.⁸⁴

De eerste uitzending

Van Koeverden adviseerde de aartsbisschop in augustus 1925 dat Perquin nu dan maar, nu de kans op een eigen zender verkeken leek, toestemming moest worden gegeven zendtijd bij de NSF te huren. Het contract lag er al maanden en ondertekeningen werd alleen vertraagd doordat de aartsbisschop had gevraagd te wachten met ondertekening tot de oriëntatie van Van Koeverden was afgerond. In Perquins KDO kwam een gedelegeerde te zitten van het bisdom Haarlem en nu leek niets het begin van de uitzendingen nog tegen te houden. Totdat NSF-directeur Dubois Perquin meldde dat er nog niet begonnen kon worden, omdat de commissie-Posthuma, waar Dubois zelf ook lid van was, inmiddels een nationale omroep had geadviseerd. Daar kwam echter snel verandering in met de oprichting van een nieuwe commissie in september 1925 met als voorzitter de katholieke en voormalig premier Ruys de Beerenbrouck waarin de confessionelen zwaar in het voordeel waren: zes stemmen van de tien. Een nationale omroep leek er niet meer in te zitten.⁸⁵

Dubois gaf nu toe en er kon alsnog zendtijd worden gehuurd bij de NSF. Op 4 oktober 1925 kon daarom eindelijk de eerste katholieke uitzending plaatsvinden. Dit was een mis onder leiding van Perquin vanuit zijn eigen kerk in Amsterdam. Deze uitzending werd nog verzorgd onder auspiciën van de HDO. Vervolgens huurde de katholieke omroep voor vast de dinsdagavond. Daarom wordt binnen KRO-gelederen de uitzending van dinsdag 24 november 1925 gezien als de eerste 'echte'. Toen reisde Perquin en gevolg per trein naar Hilversum om vanuit de NSF-studio de uitzending te maken. De avond begon met een voordracht van de Nijmeegse professor en omroeper Gerard Blom, het HDO-orkest verzorgde de muziek en Perquin sprak de luisteraars toe.⁸⁶

Inmiddels was formeel nog altijd sprake van de R.K. Bond van Radio-Vereenigingen, een samenwerking tussen verschillende radioverenigingen. Van Koeverden wilde een omroep die steunde op een bredere basis in katholiek Nederland. Daarom adviseerde Van Koeverden aartsbisschop Van de Wetering de omroep uit te breiden tot een stichting waarin alle grote katholieke organisaties vertegenwoordigd waren. Van de Wetering stemde hiermee in en gaf Van Koeverden de opdracht de oprichting van deze stichting voor te bereiden. De verbreding geschiedde op 12 april

⁸⁴ Brief van Bartelds & Van Nie (B&vN) aan de DG, 19 juni 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Nota's van de PTT, 24 juni en 15 en 21 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Brief van Perquin aan de MinWat, 4 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Brief van B&vN aan de Chef 3, 9 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Brief van de Chef 3 aan de DG, 24 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Brief van de MinWat aan de Dominicuskerk, 31 juli 1925, NA, PTT, inv. nr. 123; Manning, *Zestig jaar KRO*, 42-43.

⁸⁵ De Boer, *De plaats van de omroep*, 35; Manning, *Zestig jaar KRO*, 43.

⁸⁶ Manning, *Zestig jaar KRO*, 47-48.

1926. Op 7 juni 1926 werd de Stichting Katholieke Radio Omroep (KRO) officieel opgericht. Voor een stichting was gekozen om de omroepleiding de vrijheid van handelen te garanderen met een vast bestuur. Het bestuur bestond uit leden die kwamen uit diverse representatieve katholieke organisaties en Perquin werd voorzitter. Deze organisaties waren onder meer de al eerder opgericht Bond van R.K. Radio-Vereenigingen, de Rooms-Katholieke Staatspartij, de Algemeene R.K. Werkgeversvereniging, Het R.K. Werkliedenverbond, de R.K. Boeren- en tuinderbond, de Nederlandse Katholieke Journalistenvereniging en de AVPC. Hier was de omroep dus ten volle opgenomen in de katholieke structuur. Dit moest bijdragen aan de pretentie van de KRO dat het het hele katholieke Nederlandse volk vertegenwoordigde, nog meer als burgers dan als luisteraars. Dit in tegenstelling tot andere omroepen, die slechts verenigingen van luisteraars zouden zijn. De leden van de KRO hadden daarbij nauwelijks medezeggenschap door de stichtingsvorm, maar moesten wel het geld ophoesten. De deelnemende organisaties deden dat namelijk niet. In het bestuur werden de leden slechts vertegenwoordigd door de Bond van R.K. Radio-Vereenigingen, waar zij formeel lid van waren. Zij waren dus (nog) geen lid van de KRO.⁸⁷

De Vereeniging van Arbeiders Radio-Amateurs

Levinus van Looi en Het Volk

Tegelijkertijd met de oprichting van de KRO, waren er ook socialisten met interesse voor de omroep. De oprichting van de socialistische omroep verliep alleen een stuk sneller. In dit geval was de aanjager Levinus van Looi, journalist bij de socialistische krant *Het Volk* én radioamateur. Hij was telegrafist geweest bij de PTT en was hierdoor al vroeg geïnteresseerd in de radiotelefonie. In *Het Volk* begon Van Looi wekelijks een rubriek over radio en dan vooral de technische aspecten daarvan. Vele lezers zullen hier weinig van begrepen hebben, maar er was uiteraard ook een kleine groep lezers die deze rubriek met grote belangstelling volgde. De lezers van *Het Volk* waren niet de meest gefortuneerde en konden daarom geen kant-en-klaar radio kopen. Daarom zetten zij hun toestel volledig zelf in elkaar. De lezers konden met hun vindingen terecht bij Van Looi. Indien de moeite waard, kregen deze een plaats in de rubriek. Van Looi had bovendien een droom: een eigen omroep waarin deze arbeiders-amateurs zouden worden samengebracht. Her en der in de socialistische beweging probeerde hij steun te verkrijgen voor zo'n omroep, maar over het algemeen viel dat behoorlijk tegen. Ook Van

⁸⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 44-46; Manning, *Zestig jaar KRO*, 47-48; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd*, 19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 17-18; <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/koeverden> (14 december 2005).

Looi merkte aan den lijve dat radio een nog jong medium was, waar velen nog niet warm voor liepen.⁸⁸

Uiteindelijk vond Van Looi een medestander in een collega bij *Het Volk*: Gerrit Jan Zwertbroek, propagandachef van de krant. Zwertbroek zag wel wat in het idee, maar wilde verder gaan: een dergelijke vereniging zou ingezet kunnen worden voor socialistische propaganda. Samen richtten zij een voorlopig comité op. Dit comité stelde de statuten samen van de nieuw op te richten omroep. Tijdens het afscheid van de socialistische leider Pieter Jelles Troelstra probeerde Piet Molmaker, één van de leden van het comité en voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, de verzamelde socialistische kopstukken warm te maken voor het idee, wat maar matig lukte. In *Het Volk* deden Van Looi en Zwertbroek een oproep aan geïnteresseerden om op zondag 1 november 1925 naar café Parkzicht in Amsterdam te komen. Doel was tot een uitzendavond te komen.⁸⁹

De oprichting van de VARA

De aanwezigen in Parkzicht, die vaak goed op de hoogte waren van de technische aspecten van radio dankzij de stukken van Van Looi in *Het Volk*, raakten zo geïnspireerd door de twee initiatiefnemers dat direct werd besloten een omroep op te richten: de Vereeniging van Arbeiders Radio-Amateurs (VARA). De statuten werden ook meteen ongewijzigd goedgekeurd. Het doel van de omroep was in de eerste plaats de leden te vermaken, dat wil zeggen af te houden van schadelijke vrijetijdsbesteding. Verder was het doel van de VARA de belangstelling te wekken voor het nieuwe medium bij de arbeiders en de beginselen van het socialisme uit te dragen, "georganiseerd op den grondslag van het Nederl. Verbond van Vakverenigingen en van de S.D.A.P."⁹⁰ Anders dan de NCRV en KRO poogde de VARA ook nadrukkelijk de arbeiders aan de radio te krijgen door op goedkope wijze radio-onderdelen te leveren. "Radio-Amateurs" sloeg daarom niet zozeer op de makers, maar vooral op de luisteraars. De VARA was in de eerste plaats een vereniging van luisteraars.⁹¹

De eerste voorzitter van de VARA werd Van Looi, secretaris werd Zwertbroek. Het was de bedoeling van het voorlopig comité dat twee van de zeven bestuursleden geleverd zouden worden door het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) en de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP). De partij en de vakvereniging waren nog niet enthousiast. Was het niet, zo kort na de schoolstrijd, beter om naar een nationale

⁸⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 47; M. Sluysen, *Hier is de VARA. 25 jaar democratisch-socialisme in de omroep* (Amsterdam 1950) 21-22, 24; Gabri de Wagt, *...En niet vergeten. Zeventig jaar VARA* (Hilversum 1995) 9.

⁸⁹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 47; Sluysen, *Hier is de VARA*, 25-26.

⁹⁰ Sluysen, *Hier is de VARA*, 27.

⁹¹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 48-49; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 36; Sluysen, *Hier is de VARA*, 24-28; De Wagt, *...En niet vergeten*, 9.

omroep te streven? Dit standpunt zou overigens snel veranderen door de pretentie van de, in de ogen van de SDAP, liberale HDO een nationale omroep te zijn. Voorlopig stond de VARA echter nog los van de twee belangrijkste groeperingen binnen de socialistische beweging in Nederland. Beide hadden wel een uitnodiging voor de oprichtingsvergadering gekregen van Van Looi en Zwertbroek, maar alleen het NVV stuurde een vertegenwoordiger zonder volmacht, Coen van der Lende. Van der Lende werd wel lid van het bestuur, maar formeel niet als NVV-vertegenwoordiger. Dat zou al heel snel veranderen: binnen een jaar had de SDAP een vertegenwoordiger in het VARA-bestuur en werd Van der Lende de officiële NVV-vertegenwoordiger. De vergadering besloot dat de contributie voor het lidmaatschap één gulden zou bedragen. Verder werd geconstateerd dat nog lang niet alle leden een radio bezaten, daarom werd aan de afdelingen van de SDAP gevraagd luisteravonden te organiseren. Het was al gelukt bij de NSF zendtijd te huren en al op 7 november 1925, zes dagen na de oprichting, kon de VARA voor het eerst uitzenden. Uiteraard werd de eerste uitzending aangekondigd in *Het Volk*. Voorlopig was er één keer per veertien dagen een uitzending. Een technische commissie moest zorg dragen voor een goedkoop radiotoestel dat in termijnen betaald kon worden. Na een week meldde Van Looi trots in zijn rubriek in de krant dat de VARA al vijfhonderd leden had.⁹²

De eerste uitzending

Op 7 november was het dus zover: de VARA kon gaan uitzenden. Dat gebeurde vanuit de NSF-studio in Hilversum. Het HDO-orkest voorzag de uitzending van muziek. Verder waren er redevoeringen, onder andere van de Amsterdamse wethouder F.M. Wibaut, en middeleeuwse liederen verzorgd door een Vlaamse zanger. *Het Volk* deed verslag van de eerste uitzendavond. In het begin zond de VARA eens per veertien dagen uit, vanaf 24 januari 1926 wekelijks op zaterdagavond. Op 23 oktober 1926 verscheen het eerste nummer van het omroeporgaan *De Radiogids*.⁹³

De Vrijzinnig Protestantische Radio-Omroep

De Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme

De oprichting van de VPRO is nauw verbonden met de oprichting van de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme (CC) op 6 oktober 1923. Onder aanvoering van theoloog K.H. Roessingh uit Leiden werd gepoogd het versnipperde vrijzinnig-

⁹² De Boer, *De plaats van de omroep*, 47-48; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 18-19; Sluyser, *Hier is de VARA*, 21, 24-28; De Wagt, *...En niet vergeten*, 9.

⁹³ De Boer, *De plaats van de omroep*, 49; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 37; Sluyser, *Hier is de VARA*, 28-32.

protestantisme beter te organiseren om het zo nieuw elan te geven. Dat was niet al te eenvoudig: in vrijzinnige kring was sprake van sterk individualisme en een afkeer van een in zichzelf gekeerde strakke organisatie, die zijn mening op wilde leggen aan anderen. De CC werd dan ook een losse organisatie, een overlegorgaan. In de CC zaten bij de oprichting vertegenwoordigers van de doopsgezinden, de remonstranten, de lutheranen, de vrijzinnig hervormden en de vrijzinnige jongeren- en studentenorganisaties. De deelnemende organisaties behielden hun zelfstandigheid. Opvallend vroeg had de CC al interesse voor radio: in 1923 had het via Laboratorium Heussen in Den Haag een preek uitgezonden, maar die was niet buiten Den Haag te horen. Daarom werd het aanbod van Heussen om wekelijks een preek uit te zenden vriendelijk afgeslagen. Alleen de zender van de NSF leek krachtig genoeg om een groot deel van het land te bereiken, maar het huren van deze zender vond de CC op dat moment nog te duur. Wel werd in samenwerking met de HDO op 31 oktober 1924 nog eens een preek uitgezonden.⁹⁴

De oprichting van de VPRO

Op 27 juni 1925 werd door de CC de Permanente Commissie van de Radio opgericht. Doel was een zekere invloed te verkrijgen in de toekomstige nationale omroep. De voorzitter, A. Bruining, was op eigen verzoek al opgenomen in het comité-Posthuma en zou ook lid worden van de commissie-Ruys. Naast Bruining waren E.D. Spelberg en J.P. de Graaff uit Naaldwijk lid van de Permanente Commissie. In de commissie-Ruys werd Bruining duidelijk dat bij de toekomstige omroepregeling zendgemachtigden over een eigen rechtspersoonlijkheid moesten beschikken. Daarom werd de commissie op 29 mei 1926 omgezet in een vereniging: de Vrijzinnig Protestantse Radio-Omroep (VPRO). De VPRO op zijn beurt trad vervolgens als zelfstandige groep toe tot de CC. De oprichtingsvergadering was op 15 juli 1926 in de Remonstrantse Kerk in Utrecht. Het doel van de nieuwe omroep was de organisatie van vrijzinnig protestantse groepen te versterken en iedereen uit deze groepen die geïnteresseerd was in radio met elkaar te verbinden. Niet iedereen was even enthousiast. Vrijzinnig-protestanten hadden een zeker huivering voor al te veel organisatie en helemaal aan een zuilenstructuur. Was dit daaraan niet juist een bijdrage? Gingen de vrijzinnig-protestanten nu niet de katholieken en de orthodox-protestanten achterna met hun 'particularisme'? Bij de voorstanders bestond echter de vrees dat het vrijzinnig-protestantisme er anders bekaaid vanaf zou

⁹⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 17-18, 49; J.C.H. Blom, 'Het geloof van de radio op Vrijdagavond'. Aspecten van de geschiedenis van de Vrijzinnige Protestantse Radio Omroep 1926-1988' in: J.C.H. Blom, *Burgerlijk en Beheerst. Over Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1996) 12-14, 17-20, 26; J.C.H. Blom, 'Het geloof van de radio op Vrijdagavond'. Aspecten van de geschiedenis van de Vrijzinnige Protestantse Radio Omroep 1926-1988' in: J.H.J. van den Heuvel e.a. Ed., *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986) 76-78, 81-84, 89-90; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 22-23; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 39.

komen in een nationale omroep, nu de NCRV, KRO en VARA al opgericht waren. Oprichting van een eigen omroep was daarom helaas onontkoombaar. Als compromis werd een VPRO geen brede omroep, maar zou het zich beperken tot het eigen geluid en zou het pleiten voor een nationale omroeporganisatie, waarin alle groepen en stromingen in de samenleving zelfstandig van zich zouden kunnen laten horen. Zo sloot het ideaal van de VPRO aan bij de ideeën van het vrijzinnig-protestantisme.⁹⁵

Het was niet makkelijk een uitzendavond te verkrijgen. De HDO had namelijk in maart 1926 een contract gesloten met de NSF waarin zij zich formeel verzekerde van alle resterende zendtijd (zie hoofdstuk 4). Hierdoor was er voor de VPRO geen plaats meer, de omroep was simpelweg te laat. De VPRO kon alleen af en toe in samenwerking met de HDO en in diens zendtijd een programma verzorgen. Pas in het voorjaar van 1927 kon de VPRO vast één uur zendtijd verkrijgen op vrijdagavond, na tussenkomst van de regering. Op 23 september 1926 verscheen voor het eerst het omroepblad: *Vrije Geluiden*.⁹⁶

Een nieuw omroeplandschap

In 1926 had de HDO dus gezelschap gekregen van drie grote omroepen: de NCRV, de KRO en de VARA. Daarnaast was er de VPRO, die nog geen eigen uitzendavond had kunnen verwerven. De PTT weigerde nieuwe machtigingen te verstrekken, zodat alle nieuwe omroepen bij de NSF uitkwamen om zendtijd te huren. Zo konden de omroep zendtijd verwerven zonder dat ze een vergunning van de overheid nodig hadden. Terwijl dit inging tegen het belang van de HDO, had dit voor de NSF gunstige gevolgen: iedere nieuwe omroep leverde ook een nieuwe luistermarkt op en daarmee meer verkoop van radio's. Dat was immers in 1923 het belangrijkste doel van de NSF geweest om in de radio te gaan. Hoe gevarieerder het aanbod, hoe meer radio's verkocht werden en daar kwam het geld dat het verhuren direct opleverde nog bij. Zo liepen de belangen van HDO en NSF niet langer parallel.⁹⁷

De nieuwe omroepen leken erin te slagen de radio naar de 'gewone man' te brengen: zij spraken met hun activiteiten mensen aan die nog nooit met de radio in aanraking waren geweest. Er kwamen in ieder geval snel meer luisteraars. Zowel de VARA als de NCRV hadden in het begin leden die nog geen radio hadden, bij de KRO was dat waarschijnlijk ook zo. Die radioloze leden kwamen dus in aanraking met de omroep nog voordat ze een radio hadden. Die leden/contributanten (er was nog niet in alle gevallen sprake van een vast bedrag) waren ook broodnodig voor de financiering: het

⁹⁵ Blom, *Burgerlijk en Beheerst*, 25-27; Blom, *Een vrij zinnige verhouding*, 88-89; De Boer, *De plaats van de omroep*, 49-50; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 22-23; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 39-40.

⁹⁶ De Boer, *De plaats van de omroep*, 50-51; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 23.

⁹⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 17; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 14; Huygen Ed., *AVRO 50*, 12; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 32;; Manning, *Zestig jaar KRO*, 23, 29; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 16.

was vaak de enige inkomstenbron.⁹⁸ In 1926, per 1 januari, registreert de PTT voor het eerst het aantal luisteraars, zowel radiobezitters als "centrale abonnees" (een voorloper van de kabel): het zijn er dan 24.160. Een jaar later, op 1 januari 1927, zijn het er al 48.688.⁹⁹ Ondertussen daalde het aantal leden van de NVVR: het radio-amateurisme leek zijn langste tijd gehad te hebben.¹⁰⁰

Een aantal van deze omroepen begon dankzij de inspanningen van een kleine groep mensen, vaak radio-amateurs, die zich meestal niet aan de bovenkant van de samenleving bevonden. Deze mensen zijn al vroeg met de radio in contact gekomen, nog voordat radio een massamedium was. De leidende protestanten, katholieken en socialisten zagen tussen 1923 en 1925 nog weinig in radio, zodat radio iets bleef waar een vrij kleine groep zich druk om maakte.¹⁰¹ Daarom moest de radio onder de aandacht gebracht worden door leden van die kleine groep. Zowel bij de VARA als de NCRV lag een radio-enthousiaste journalist aan de basis van de omroep. Via advertenties werd vervolgens een grotere basis gemobiliseerd. Bij de KRO komt de interesse voor een omroep in zekere zin nog wel van onderop, maar iemand als Van Koeverden was wel een belangrijk figuur binnen de katholieke wereld. Iets anders is het met de Amsterdamse groep rond Perquin. De top van de katholieke kerk in Nederland kreeg wel al snel met het initiatief te maken, omdat ze geconsulteerd werden door de initiatiefnemers en uiteindelijk moesten de bisschoppen hun fiat geven. Van Koeverden en Perquin konden zich een katholieke omroep zonder steun van de aartsbisschop blijkbaar niet voorstellen. Zo werd de KRO opgenomen in de katholieke gemeenschap in Nederland. Ook bij de VARA hadden de initiatiefnemers van het begin af de bedoeling de belangrijkste socialistische organisaties, de SDAP en het NVV bij de omroep te betrekken. Na enige aarzeling lukte dat ook. De VPRO was wél voortgekomen uit de top van de het vrijzinnig-protestantse Nederland, maar had geen binding met een politieke partij. De NCRV tenslotte had geen formele binding met politieke partijen, maar -in het begin met name via Van der Deure- wel goede contacten. De omroepen waren zo onderdeel geworden van en voortgekomen uit de grote stromingen in de Nederlandse maatschappij. Daarmee was uit het oude omroeplandschap van radiofabrieken met radioamateurs als luisteraars via de ruimhartige machtiging van de NSF een nieuw omroeplandschap voortgekomen van ideële omroepen met luisteraars in de hele bevolking.

Bij de totstandkoming van die omroepen speelde de toekomstige omroepregeling een grote rol. De NCRV is opgericht om verzekerd te zijn van het christelijk geluid in de ether bij een nationale omroepregeling. De katholieken konden toen niet achterblijven, maar de oprichting van de KRO werd vertraagd doordat tegelijkertijd de commissie-

⁹⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 38.

⁹⁹ Ibidem, 128.

¹⁰⁰ Ibidem, 21.

¹⁰¹ Ibidem, 52.

Posthuma druk doende was met een advies te komen over de omroep. Van Koeverden wilde pas contact opnemen met de NSF toen dit de enige overgebleven mogelijkheid was. Ook de VPRO werd vervolgens opgericht uit angst de boot te missen. Alleen de VARA werd opgericht, omdat de initiatiefnemers het gewoon een mooi idee vonden om radio te maken met een socialistisch geluid. Angst om niet betrokken te raken bij een nationale omroepregeling was er (nog) niet, maar de NCRV en de KRO zullen ongetwijfeld als voorbeelden hebben gediend. Het lag natuurlijk voor de hand dat deze nieuwe omroepen voor hun eigen belang zouden opkomen, daarvoor waren ze zelfs opgericht. Dat belang was niet bepaald hetzelfde als dat van de HDO. Daardoor zag de HDO de droom van nationale omroep in gevaar komen. De hele ontwikkeling was daarom bijzonder zuur voor de HDO. De NSF liet in het eigen belang maar al die omroepen toe, waarmee de eigen dochter gedupeerd werd. Niet alleen was de HDO niet langer de enige omroep. Nu de nieuwe omroepen er waren, kon niemand meer om ze heen. Het feit dat ze waren, betekende dat er rekening met hen gehouden moest worden. De HDO werd hun belangrijkste doelwit, omdat die immers hun belang doorkruiste.¹⁰²

In reactie op de nieuwe omroepen ging de HDO zich nadrukkelijker presenteren als neutrale omroep naast de 'sektarische' omroepen. De doelstelling van de HDO was "het bevorderen van de radio-omroep in de meest uitgebreide zin, zonder voorkeur van enige godsdienstige of politieke richting en met streven naar vermindering van al datgene wat andersdenkenden zou kunnen kwetsen".¹⁰³ De andere omroepen drukten de HDO echter vooral in de liberale hoek. De HDO'ers waren misschien niet bijzonder liberaal (en droegen dat zeker niet uit), maar ze waren wel 'burgerlijk' en 'neutraal', werd, zeker in confessionele ogen, vereenzelvigd met 'liberaal', want niemand kon in hun ogen claimen 'neutraal' te zijn. Wie zou immers bepalen wat 'neutraal' was? Ook wie zei 'neutraal' te zijn had daarmee een bepaalde visie op de maatschappij. Dat was volgens de confessionelen zijn goed recht, maar hij moest niet doen alsof hij daarmee boven de partijen stond. Anti-revolutionair kopstuk P.S. Gerbrandy schreef terugblikkend in 1934 dat de HDO-comitéleden "de geest van het Nederlandsche volk niet doorgrondden en van de betekenis van het Christelijk geloof voor de cultuur weinig begrepen."¹⁰⁴ Dat gaat misschien wat ver, maar feit was dat het HDO-comité bestond uit radiopioniers met weinig ervaring in de moeilijke cultureel-politieke verhoudingen waar zij nu mee te maken kregen. De HDO had op 1 januari 1927 nog wel veruit de meeste leden: 19.000 en de *Radio Luistergids* had een oplage van 45.000, de KRO had 3.000 leden, de VARA 1.648. Van de NCRV en VPRO zijn van deze periode nog geen cijfers beschikbaar. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat de HDO ook veruit over het beste marketingapparaat

¹⁰² De Boer, *De plaats van de omroep*, 55-56; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd*, 14, 24; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 22; Vogt, *Een leven met radio*, 114-115, 150.

¹⁰³ Van Pelt, *De omroep in revisie*, 22; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 19.

¹⁰⁴ Prof. Mr. P.S. Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep* (Kampen 1934) 9.

beschikte en uiteraard een voorsprong had. De HDO had nu echter stevige concurrentie te duchten. Uit dit hoofdstuk is al gebleken dat de NCRV, de KRO en de VPRO zich toegang wisten te verschaffen tot de besprekingen over de nationale omroepregeling. De strijd om de nationale omroep was begonnen.¹⁰⁵

¹⁰⁵ De Boer, *De plaats van de omroep*, 56-59, 128; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 24, Huygen Ed., *AVRO 50*, 14-15.

Hoofdstuk 3: De teloorgang van de Nationale Omroep

Inleiding

Begin 1925 vormden de NSF, de NVVR en F.E. Posthuma het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij. Zij poogden één nationale omroepmaatschappij op te richten. Het zal bekend zijn: die is er nooit gekomen. De NCRV en de KRO wisten zich toegang te verschaffen tot de commissie-Posthuma, met alle gevolgen van dien. Dit hoofdstuk behandelt de twee commissies onder leiding van Posthuma en Ruys de Beerenbrouck die zich bezig hielden met een nationale omroepregeling, die nooit van de grond is gekomen. Stilgestaan zal worden bij de ontstaansgeschiedenis, het werk en het eindresultaat van de commissies. Het gevolg van het spel dat zich in, en vooral ook rond, deze commissies afspeelde was de teloorgang van de Nationale Omroep in Nederland.

De commissie-Posthuma

Door het werk van de "Technische Commissie" van de PTT was er een Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij ontstaan (zie hoofdstuk 2). De voorzitter van het comité, Bruins, moest echter begin 1925 naar Berlijn. Hij vroeg daarom dr. F.E. Posthuma, voormalig minister van Landbouw, het voorzitterschap over te nemen. Daarmee nam deze ook de zoektocht naar de culturele belangen over van Bruins, want waar de handelaren en de luisteraars een duidelijke vertegenwoordiger hadden, gold dat niet voor de culturele groep. Posthuma moest dus nu de "culturele belangloze" groep gaan vormen. Posthuma stemde daarin toe, maar wilde wel eerst de zekerheid hebben dat de op te richten omroep daadwerkelijk nationaal zou worden en dat iedereen zich dus daadwerkelijk wilde inzetten voor de nieuwe omroepmaatschappij. Bruins had geen problemen met vertegenwoordigers van politieke partijen in de omroep, als deze elkaar maar zouden neutraliseren. Veder en Dubois zagen echter niets in politieke partijen in de omroep.¹⁰⁶

Zo begon de "commissie-Posthuma", maar het was eigenlijk nog steeds het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij. Minister Van Swaay van Waterstaat had zijn officieuze goedkeuring aan het comité gegeven en wachtte de resultaten met belangstelling af. Op dat moment bestond het comité dus alleen nog uit NVVR-directeur Veder namens de luisteraars, NSF-directeur Dubois namens de radiohandelaren en Posthuma zelf namens de culturele groep. Posthuma, Veder en Dubois hadden een eerste onderhoud op 22 januari 1925. Posthuma zag de volksuniversiteiten, waar Bruins zich ook al vooral op richtte, en "radio-belangstellenden" als deelnemers aan de culturele groep. Met die "radio-belangstellenden" wordt het

¹⁰⁶ Brief van Bruins aan Posthuma, 12 januari 1925, NA, Archief Dr. F.E. Posthuma [levensjaren 1874-1943], 1910-1943 (Posthuma), inv. nr. 329.

interessant. In de visie van Posthuma kwamen hier ook politieke partijen (zoals de SDAP), de HDO én Van der Deure (hij wordt genoemd als persoon, niet als vertegenwoordiger van de NCRV) voor in aanmerking. Het moest echter wel een 'neutrale' omroepmaatschappij worden: de commissarisverdeling zou die moeten waarborgen.¹⁰⁷

NCRV-voorzitter Van der Deure had lucht gekregen van de plannen voor een nationale omroep en eiste ook zelf een plek in het comité van Posthuma. Op dat moment was de NCRV al in de lucht en was de katholieke omroep in oprichting. Het waren de ideeën uit het rapport van de "Technische Commissie" van de PTT die de protestantse en katholieke omroepioniers hadden gealarmeerd. Een 'neutrale' omroepmaatschappij, want dat leek het doel van het comité-Posthuma, mocht er absoluut niet komen. Van der Deure eiste, geruggensteund door Van Koeverden, bij de katholieke minister Van der Staay, dat zij deel mochten gaan nemen aan de nieuwe commissie-Posthuma. Zij kregen hun zin: de minister verzocht Posthuma de vertegenwoordigers van geestelijke richtingen in zijn comité op te nemen. De katholieken en protestanten hadden elkaar gevonden in hun afkeer van een neutrale of een door winstbejag geïnspireerde omroep: de radiocoalitie was geboren (zie hoofdstuk 2). Bovendien zochten de beide heren tijdens de besprekingen in de commissie-Posthuma contact met hun geestverwanten in de politiek: Van der Deure met Hendrik Colijn, minister van Financiën, en Van Koeverden met Charles Ruys de Beerenbrouck. Het vertrek van Bruins was niet ongunstig voor de confessionele omroepen: hij was immers één van de geestelijke vaders van het comité van de nationale omroepmaatschappij, Posthuma was toch meer een buitenstaander.¹⁰⁸

Zo waren de politieke partijen en de NCRV dus in beeld gekomen bij Posthuma. Hij wilde alle groepen verenigen in de nationale omroep en het was zijn taak op zoek te gaan naar de vertegenwoordigers van de "culturele belanglozen" (met "belanglozen" wordt hier waarschijnlijk financieel belangeloos bedoeld). Comitélid en NSF-directeur Dubois had eind februari 1925 voor het eerst een gesprek over de nationale omroepmaatschappij met Van der Deure. Van der Deure was bereid mee te werken aan een nationale omroep op twee voorwaarden: een kerkdienst op zondag en één vaste avond per week voor de "smaak der Christelijke luisteraars". Dubois wilde de katholieken van uitzenden af te houden. Hij deed dat door hen te beloven dat het huurcontract met de NCRV binnen drie maanden zou worden opgezegd. Van der Deure pikte dit uiteraard niet en meldde dat sommige NCRV-bestuurders dan zelf wel een eigen zender zouden oprichten. Zij zouden zwart op wit hebben van de minister dat zij in dat geval toch

¹⁰⁷ Brief van Posthuma aan Tamson en Bruins, 26 januari 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Veder aan Posthuma, 7 februari 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Posthuma aan Bruins, 27 februari 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Veder, 2 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹⁰⁸ Brief van Bruins aan Posthuma, 12 januari 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; De Boer, *De plaats van de omroep*, 34-35; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52-53; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 17-19; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 34.

zouden profiteren van een eventuele omroepbelasting. Of dit daadwerkelijk zo was, is onduidelijk, maar het zette Dubois dermate onder druk dat hij bij Posthuma aandrang op een gesprek met Luyckx, die op dat moment nog de beste contacten met het aartsbisdom leek te hebben, en Van der Deure. Posthuma stemde hiermee in, maar besprekingen waren nog niet mogelijk vanwege de besprekingen die op dat moment plaatsvonden binnen de "katholieke groep" over de diverse omroepplannen en de onduidelijkheid wie deze groep op omroepsterrein vertegenwoordigde (zie hoofdstuk 2).¹⁰⁹

De ontwikkelingen kwamen in een stroomstelling als gevolg van de advertentie in *de Maasbode* op 10 maart 1925, waarin katholieke radioverenigingen worden opgeroepen zich te melden voor de oprichting van één omroepvereniging. Dubois vernam vanuit de katholieke kring dat de nieuwe vereniging bereid was tot deelname aan de nationale omroep. Dubois maande Posthuma vervolgens haast te maken door de onrust en de steeds grotere druk die hierdoor ontstond. Van Koeverden was nu de belangrijkste vertegenwoordiger van de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen. Posthuma nodigde hem en Van der Deure op respectievelijk op 19 en 16 maart uit voor een onderhoud. Rond deze tijd meldde ook de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme (CC) zich bij Posthuma uit vrees voor te veel nadruk op het rechtzinnige protestantisme en het katholicisme. De CC wilde graag aandacht voor de vrijzinnigheid, maar wilde liever geen eigen omroep om versnippering tegen te gaan. Zij hoopte dat de vrijzinnigheid in het kader van de nationale omroep aan bod zou kunnen komen. Op 20 maart ging de NVVR akkoord met een door Posthuma voorgestelde commissarisverdeling en wat voorzitter Veder betreft was het nu beklonken: de nationale omroepmaatschappij kon beginnen. Dat was wel erg naïef, er waren inmiddels hele andere en veel grotere problemen: de kerkelijke gezindten. NVVR-voorzitter Veder zag dit eind maart ook in. Hij wilde echter absoluut geen versnippering: dat zou fnuikend zijn voor de nationale omroep. Posthuma achtte een akkoord met de katholieken, en ook de protestanten, echter noodzakelijk. Alleen als er sprake zou zijn van een waarlijk nationale omroep, waarin alle groepen deelnamen, had Posthuma immers zijn medewerking toegezegd. Op deze wijze speelde Posthuma zélf dus ook een grote rol bij de toenadering tot de confessionele omroepen. In zijn zoektocht naar culturele belangen kon hij in zijn ogen niet om deze partijen heen. Zij hoorden simpelweg betrokken te zijn bij een omroep die zich met recht 'nationaal' zou kunnen noemen.¹¹⁰

¹⁰⁹ Brieven van Dubois aan Posthuma, 27 februari, 3 en 5 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Dubois, 3 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹¹⁰ Knipsel uit *de Maasbode*, 10 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Dubois aan Posthuma, 11 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Van der Deure, 16 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Van Koeverden, 19 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brieven van Stamroos aan Posthuma, 18 en 24 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brieven van Veder aan Posthuma, 20 en 23 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Veder, 21 en 30 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Bruining aan Posthuma, 31 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

Op 30 maart had Posthuma de eerste bespreking met Van Koeverden. Hij deed zijn plannen, op basis van het rapport van en de afspraken met de Technische Commissie, uit de doeken: er moest een nationale omroep komen, die zou uitzenden via twee stations. In zijn commissie wilde Posthuma vier groepen opnemen: de kerkelijke gezindten, politieke groepen, Volksuniversiteiten en de "amusementsgroep" (de handelaren en de NVVR). Hierna nodigde Posthuma ook Van der Deure opnieuw uit voor een onderhoud. Als leden van zijn commissie zag Posthuma nu Van der Deure, Van Koeverden, een vertegenwoordiger van de CC, leden van de politieke partijen, Dubois en Veder. Van Koeverden moest zijn medewerking nog toezeggen en hij zou binnen veertien dagen (na 30 maart) uitsluitel geven. Op voorstel van Van der Deure besloot Posthuma alleen een vertegenwoordiger van de SDAP uit te nodigen. De andere politieke partijen zouden al vertegenwoordigd worden door de andere beoogde commissieleden.¹¹¹

Dubois wist C. Werkhoven, secretaris van de SDAP, te bewegen namens zijn partij zitting te nemen in het comité. De SDAP verklaarde zich op 7 april aan Dubois bereid eventueel aandelen te nemen in de nieuwe maatschappij. Daarmee was de samenstelling van de commissie wel rond, alleen Van Koeverden moest namens de katholieken nog instemmen. Dit zorgde voor vertraging. De katholieken waren druk bezig na te gaan wat de mogelijkheden waren om met uitzendingen te beginnen. Een eventuele katholieke zender naast de nationale zou Posthuma niet accepteren. Wat de problemen en het wantrouwen nog vergrootten, was het feit dat Van Koeverden maar niets van zich liet horen ondanks de belofte op 30 maart dit binnen veertien dagen te doen. Ook na twee herinneringen, verstuurd op 18 en 25 april, reageerde hij nog niet. Posthuma kon hier niet langer op wachten en nodigde alle commissieleden, inclusief Van Koeverden, uit voor een eerste vergadering:¹¹²

- Dr. N.A. Bruining, namens de Centrale Commissie voor het Protestantisme,
- Mr. A. van de Deure, namens de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging,
- Dr. W.G.J. van Koeverden, voorzitter van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius, namens de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen,
- C. Werkhoven, namens de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij,
- A. Veder, voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie, namens de radioluisteraars,
- Ir. A. Dubois, directeur van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek, namens de Nederlandsche Bond van Radio-Handelaren.¹¹³

¹¹¹ Verslag van de ontmoeting van Van Koeverden en Posthuma, 30 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Van der Deure, 30 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Nijgh, Bruins en Dubois, 30 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Van der Deure aan Posthuma, 31 maart 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹¹² Brieven van Dubois aan Posthuma, 1 en 8 april 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Veder aan Posthuma, 2 april 1925; Brieven van Posthuma aan Van Koeverden, 18 en 25 april 1925; Brief van Posthuma aan alle leden van de commissie, 1 mei 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹¹³ De Boer, *De plaats van de omroep*, 35.

Het mag duidelijk zijn: wat in juni 1924 begon als een samenwerking tussen handelaren, luisteraars en "culturele belangenloze" was in mei 1925 uitgebreid met vertegenwoordigers van vier ideologische groeperingen: een vrijzinnig protestantse, een orthodox-protestantse, een katholieke en een socialistische. Daarmee waren groeperingen tot het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij toegelaten die de aanvankelijke doelstellingen van dat comité, een nationale, neutrale omroep niet onderschreven. Daarmee was een Paard van Troje binnengehaald.

De commissie aan de slag

Op 5 mei 1925 had Posthuma een gesprek met minister van Waterstaat Van Swaay. Deze toonde belangstelling voor de werkzaamheden van de commissie. De minister zond daarom een ambtenaar van de PTT, zoals geadviseerd door de directeur-generaal op 26 september 1924, als regeringsvertegenwoordiger: H.J. Claasen. De minister meldde verder dat hij overeenstemming tussen de groepen wenste.¹¹⁴

De commissie heeft drie maal vergaderd: op 8 mei, 2 juni en 23 juli. Het belangrijkste punt van de eerste twee vergaderingen was de organisatievorm van de omroep. Van der Deure en Van Koeverden wilden zo veel mogelijk autonomie voor de omroepverenigingen. De NCRV had het meeste te verliezen en wilde zijn eigen avond behouden. Van der Deure was door zijn bestuur op pad gestuurd met drie eisen. De NCRV moest de garantie krijgen van één uitzendavond per week, er moest een kerkdienst komen op zondag en de kosten moesten verrekend worden met de omroepmaatschappij. Aan een neutrale omroep wilde de NCRV absoluut niet meewerken of meebetalen. De katholieken wilden ook een eigen avond. Van Koeverden zat nog midden in zijn oriëntatie naar de mogelijkheden van een katholieke omroep. Hij deed aan de vergaderingen mee zonder mandaat van de katholieke kerk. Van Koeverden en Van der Deure verwachtten dat samenwerking tussen de groepen moeilijk zou worden. Zij zagen daarom weinig in één omroepmaatschappij. Drie maatschappijen was in hun ogen misschien beter. Van Koeverden zag het meest in een federatie van drie groepen: de katholieken, orthodox protestants en vrijzinnig protestants of 'links'. Het liefst had Van Koeverden een eigen zender voor elk van deze groepen. Dubois en Veder, en de door hun vertegenwoordigde verenigingen, wilden een neutrale omroep zonder religieuze propaganda, zoals het doel was toen de eerste besprekingen onder leiding van Bruins begonnen. Zij vreesden dat er te veel groepen met recht zendtijd zouden kunnen opeisen als de NCRV en de katholieken hun zin zouden krijgen, terwijl daar geen ruimte voor was. Werkhoven pleitte namens de SDAP eveneens voor een niet versnipperde organisatie met een goede en onpartijdige leiding. Er was in het voorjaar van 1925 nog

¹¹⁴ Notulen van de vergadering van 8 mei 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

geen socialistische omroep (en er was daarmee nog geen verworven recht te verdedigen) en de meeste SDAP'ers wilde het liefst een neutrale omroep, net als zij hadden gepleit voor openbaar onderwijs. Posthuma meende dat het beheer van de maatschappij de belangen van de verschillende groeperingen in het oog zou kunnen houden. Ook Bruining wilde één omroeporganisatie, maar vond wel dat elke "groep" zijn deel moest krijgen en wilde ruimte voor preken.¹¹⁵

Posthuma benadrukte aan het begin van de eerste vergadering alleen de taak van Bruins had overgenomen met het oog op de grote culturele belangen en eiste dat de aanwezigen inderdaad één omroeporganisatie nastreefden. Om dit probleem, één maatschappij en tegelijkertijd verschillende groepen, op te lossen werd in gekozen voor de constructie van een Naamloze Vennootschap (NV), waarbij de groepen dan aandeelhouder zouden worden en waarbij die groepen eventueel zouden kunnen uittreden.¹¹⁶

Hoe die NV ingevuld moest worden, werd het belangrijkste probleem. Van Koeverden wilde de aandelen en de stemverhouding in de NV verdelen op basis van de politieke verhoudingen in de Tweede Kamer of volgens een verhouding naar sterkteverhouding "der in het volk bestaande stroomingen". Alleen dan zou sprake zijn van een echte nationale omroep. De meerderheid van de commissie was echter tegen een verdeling op politieke gronden. Van Koeverden en Van der Deure zagen de omroep duidelijk als een verlengde de maatschappelijke en politieke verhoudingen en wilde de aandelenverhouding daarop baseren. Met name Veder, Dubois en Posthuma zagen de omroep echter veel meer als een aparte bezigheid, los van politiek. Een verdeling op politieke gronden leverde volgens hen nog geen goede verdeling voor de omroep op, omdat radio en politiek simpelweg niets met elkaar te maken zouden hebben. Zij wilden dat alle geïnteresseerde groepen aandelen konden nemen in de NV en daar de stemverhouding op baseren. Over hoe deze aandelen dan verdeeld moesten worden kwam de commissie niet tot overeenstemming.¹¹⁷

Om de zaak vlot te trekken stelden Dubois, Claasen en Posthuma een nota op die op 4 juli aan de overige leden werd verstuurd. De Raad van Beheer van de NV zou verantwoordelijk worden voor de programma's van de omroepmaatschappij. De regering zou het recht moeten hebben uit de Raad van Beheer een aantal leden te kiezen die zich zouden moeten bezig houden met de controle van de programma's. Over de verdeling van de aandelen werd nog steeds geen voorstel gedaan, maar wel over de verdeling van

¹¹⁵ Brief van Van Koeverden aan Posthuma, 2 mei 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van de Nederlandsche Bond van Radio-Handelaren aan Posthuma, 4 mei 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Werkhoven aan Posthuma, 6 mei 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Notulen van de vergaderingen van 8 mei 1925 en 2 juni 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹¹⁶ Notulen van 8 mei 1925.

¹¹⁷ Notulen van 8 mei en 2 juni 1925.

de zetels in de Raad van Beheer. Iedere beoogde aandeelhouder kreeg een vast aantal commissarissen:

- 2 naar de NCRV
- 2 naar de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen
- 1 naar de Centrale Commissie voor het Vrijzinning Protestantisme
- 1 naar de NVVR
- 1 naar de Nederlandsche Bond van Radio-Handelaren
- 2 naar de SDAP

Door de regering zouden benoemd moeten worden:

- 1 regeringscommissaris, tevens voorzitter van de Raad van Beheer
- verder nog drie commissarissen die het Noorden, Zuiden en Zeeuws-Vlaanderen (waar de radio-ontvangst nog slecht was) zouden vertegenwoordigen, waarvan er één uit landbouwkringen afkomstig zou moeten zijn.

Op deze manier meenden de drie heren met alle belangen rekening gehouden te hebben: alle belanghebbenden waren goed vertegenwoordigd, het regeringstoezicht was geregeld en het voorkwam de optuiging van een extra programmacommissie, die de zaak alleen maar stroever zou doen verlopen. Er zou een luisterbijdrage komen van tien gulden. Daarvoor zou dan wel een wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904 nodig zijn. Op tal van punten was verder de toestemming van de Minister van Waterstaat vereist, met dank aan regeringsvertegenwoordiger Claasen. Posthuma verzocht de leden hun commentaar toe te zenden voor de volgende vergadering.¹¹⁸

Bij deze vergadering op 23 juli, die de laatste zou worden, waren Van Koeverden en Van der Deure niet aanwezig. Waarschijnlijk waren zij ontevreden over de voorstellen, maar ze hadden beiden wel een geldige reden opgegeven om niet op de laatste vergadering aanwezig te zijn. Van der Deure, advocaat, had die dag een zitting voor de rechtbank. Van Koeverden, docent op een seminarie in Culemborg, moest die dag een examen afnemen dat absoluut niet verzet zou kunnen worden. Posthuma verzocht de beide heren daarom hun commentaar op de nota toe te zenden. De vergadering kon niet verzet worden naar augustus, omdat Posthuma dan met verlof zou gaan. Van Van der Deure heeft Posthuma echter niets meer gehoord.¹¹⁹

Bezwaren op de plannen waren er verder van Bruining en Veder. Beiden vonden dat hun groepen (de CC en de NVVR) niet genoeg invloed in de Raad van Beheer zouden krijgen. Bruining en Veder waren dan wel voor een nationale omroep, maar verdedigden ondertussen toch vooral het eigen belang. De voorstanders van een neutrale omroep

¹¹⁸ Brief van Posthuma aan alle leden, met bijlagen, 4 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Claasen aan Posthuma, 14 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹¹⁹ Brief van Van der Deure aan Posthuma, 6 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Van der Deure, 8 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Telegram van Van Koeverden aan Posthuma, 18 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Van Koeverden, 18 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

vormden geen front en speelden daarmee de NCRV en de KRO in de kaart. Veder wantrouwde bijvoorbeeld de motieven van de NSF en Dubois. Ook de radiohandelaren, die Dubois vertegenwoordigde, vreesden dat de NSF en de nationale omroep straks te veel in één adem genoemd zouden worden en zij wilden niet dat de zender van de nationale omroep op het NSF-terrein zou komen te staan. De NSF speelde ook een merkwaardige rol. De NSF verhuurde uit financieel oogpunt wel gewoon zendtijd aan de NCRV in december 1924, terwijl directeur Dubois ondertussen de nationale omroep liep te prediken. Daarmee legde de NSF de kiem voor een 'sektarische' omroep, omdat de NCRV er niet in was geslaagd op eigen kracht een machtiging te verkrijgen. Veder vreesde dat Dubois nu ook een contract zou sluiten met de katholieken, wat inderdaad zou gebeuren.¹²⁰

Op het moment dat tijdens de vergadering van 23 juli de verdeling van de Raad van Beheer aan de orde was, kwam nog een telegram van Van Koeverden binnen. Het luidde: "Wij doen alleen mede, als in de statuten of elders wordt vastgesteld, dat Raad van Commissarissen wordt samengesteld naar vaste maatstaf, hetzij Kamer, hetzij volkstelling."¹²¹ Van Koeverden wist uit de vorige vergaderingen allang dat de commissie hier niet mee akkoord wilde gaan en zette nu dus willens en wetens de zaak op scherp. Hij zorgde zo voor een onoplosbaar probleem wat betreft de verdeling van de leden van de Raad van Beheer. Daarbij wist Van Koeverden dat dit de voorlopig laatste vergadering zou worden vanwege de naderende vakantie van Posthuma. Het probleem zou daarom niet snel opgelost kunnen worden. De overige commissieleden besloten ten aanzien van de regering eensgezind stelling te nemen tegenover de houding van Van Koeverden, zodat Bruining en Veder hun bezwaren inslikten en de voorgestelde verdeling van commissarissen gehandhaafd bleef.¹²²

Diezelfde dag nog schreef Posthuma een brief aan de Minister van Waterstaat. Hierin meldde hij de voortgang (of eigenlijk het gebrek daaraan), de overeengekomen houding ten opzichte van de verdeling van de Raad van Bestuur zoals die al in de nota van 4 juli was vastgelegd, de houding van Van Koeverden hiertegenover en het ontbreken van commentaar van Van der Deure. Verder stuurde hij de concept-statuten, de concept-machtiging en een financiële regeling mee overeenkomstig hetgeen in de vergaderingen besloten was. In de literatuur wordt deze brief overigens vaak – niet geheel terecht – aangeduid als eindrapport.¹²³

¹²⁰ Brieven van Veder aan Posthuma, 2 april, 23 mei en 13 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Dubois aan Posthuma, 14 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Claasen aan Posthuma, 14 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹²¹ Telegram van Van Koeverden aan Posthuma, 23 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹²² Notulen van de vergadering van 23 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹²³ Brief van Posthuma aan de MinWat, 23 juli 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; De Boer, *De plaats van de omroep*, 35-36, 60-62; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 52-53; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 17-21; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 34; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 18;.

Het einde van commissie

De commissie was namelijk nog niet ontbonden: zij was immers begonnen als het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij. Zij was niet alleen een adviescollege, maar bestond ook uit de beoogde oprichters van de nieuwe maatschappij. Die maatschappij was er nog steeds niet. Posthuma hoorde echter helemaal niets meer op zijn brief van 23 juli. Dat de voorstellen van de commissie ver afstonden van wat aanvankelijk de bedoeling was bij de oprichting van het comité, namelijk een neutrale nationale omroep, bleek uit de reactie van Bruins. Bruins had van Posthuma de stukken ontvangen, zoals de minister die ook gekregen had en was ontevreden over het resultaat. Bruins had een dergelijk uitkomst al gevreesd en hij was bang voor grote moeilijkheden als de nationale omroepmaatschappij zo georganiseerd zou worden. Hij hoopte echter wel dat de zaken nu snel geregeld konden worden, omdat het wel niet op een andere manier zou kunnen. "Het ligt in de geest van de tijd", verzuchtte Bruins.¹²⁴

De commissieleden werden begin september ongeduldig: het was nu anderhalve maand geleden dat de brief naar de minister was gestuurd en er was nu nog steeds geen antwoord. Zo vreemd was dat nou ook weer niet: na verkiezingen in juli, was in augustus een nieuw kabinet aangetreden. Hendrik Colijn, met wie Van der Deure goed contact had, werd de nieuwe minister-president. De katholiek ir. M.C.E. Bongaerts werd de nieuwe minister van Waterstaat. Dubois wilde nu toch echt snel tot actie overgaan, omdat verschillende groepen hun eigen weg leken te willen gaan, wat voorkomen moest worden. Hij wilde een poging doen de diverse belanghebbenden snel bij elkaar te krijgen. De NSF zou de zender gratis ter beschikken stellen van het comité-Posthuma, de HDO zou de kas aanspreken. De leden van de commissie wilden allemaal wel meepraten, alleen van Van der Deure kreeg Dubois geen reactie. Dubois vroeg Posthuma daarom snel het comité bijeen te roepen om tot een eensgezind front te komen. Deelname zou op geen enkele wijze tot onomkeerbare zaken leiden als het tot een definitieve omroepregeling zou komen. Alle wensen van het comité zouden uitgevoerd worden door de HDO en slechts één lid van het comité zou een uitzending tegen kunnen houden.¹²⁵

Het was echter al te laat. Eind september besloot Bongaerts namelijk tot de instelling van een nieuwe commissie. Waarom hij dit deed, is een tikkeltje geheimzinnig. Alleen is er wel een sterke aanwijzing: hij werd in september, een maand na zijn aantreden dus, geconfronteerd met een kant-en-klaar plan inzake de radio-omroep door Van der Deure. Zo vreemd was het dus ook niet dat Van der Deure de enige was die geen reactie op het plan van Dubois had gegeven. Zo zette Van der Deure de commissie-Posthuma buitenspel door zich rechtstreeks tot de minister te richten, terwijl die

¹²⁴ Brief van Bruins aan Posthuma, 20 augustus 1925, NA, Posthuma, inv, nr. 329.

¹²⁵ Brief van Veder aan Posthuma, 8 september 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan Veder, 9 september 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Dubois aan Posthuma, 18 september 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 19-20.

omroep.

b *Technische commissie van advies*

<i>A. Dubois</i>	<i>Directeur der Nederl. Seintoestellen Fabriek</i>
<i>Wollner</i>	<i>Directeur der Nederl. afdeling van Bell Telephone</i>

Dat is dus het plan voor de staatscommissie. Aan het feit dat dit onder het plan van Van der Deure is geschreven, mag toch de conclusie worden getrokken dat dit plan op zijn minst heeft bijgedragen aan het instellen van de nieuwe commissie. Bongaerts kon ook weinig anders: de brief van Posthuma week sterk af van hetgeen in het telegram van Van Koeverden en het plan Van der Deure stond. Er was simpelweg te weinig draagvlak voor de ideeën van Posthuma.¹²⁷

Op 21 september 1925 werd het plan van Bongaerts tot instelling van een staatscommissie van "hoogstaande mannen" rond het radiovraagstuk goedgekeurd in de ministerraad. Op 28 september schreef Bongaerts vervolgens de potentiële leden aan:

- Mr. Ch. J.M. Ruys de Beerenbrouck, katholiek, oud-premier, tevens voorzitter
- J.J.C. van Dijk, Anti-Revolutionaire Partij, oud-Minister van Oorlog
- Mr. A. van der Deure, voorzitter van de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging
- Dr. W.G.J. van Koeverden, afgevaardigde van de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen
- L.H. Perquin, voorzitter van de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen
- Dr. J.W.H. Rutgers van Rozenburg, Tweede Kamerlid voor de Christelijk-Historische Unie
- Dr. N.A. Bruining, secretaris van de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme
- Dr. F.E. Posthuma, voormalig Minister van Landbouw
- A. Veder, voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie
- C. Werkhoven, secretaris van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij.

Daarnaast moest er een technische commissie van bijstand komen, die de commissie op technisch vlak zou moeten bijstaan, met vertegenwoordigers uit de radiohandel, waarin onder andere Dubois zitting zou moeten hebben. De radiohandel was daarmee voor het eerst uit beeld verdwenen. Dat geeft aan hoe de visie op radio veranderd is: wat begon als een technisch medium, verzorgd door de radiohandelaren, was nu een cultureel

¹²⁷ Ibidem.

medium met maatschappelijk belang. Daarin was de rol van de radiohandel teruggedrongen tot een puur technische. Deze commissie was ook de eerste die specifiek de radio-omroep moest gaan onderzoeken. Al die eerdere officiële commissies brachten advies uit over het hele spectrum van radiotelegrafie en –telefonie. Dat geeft wel aan dat het belang van de radio-omroep was toegenomen.¹²⁸

Op 29 september bleken alle pogingen spoedig tot een semi-nationale omroep te komen als mislukt beschouwd te kunnen worden toen de leden van de commissie-Posthuma de uitnodiging ontvingen om in de nieuwe commissie zitting te nemen. Werkhoven en Dubois hadden nog één keer de commissie bijeen willen roepen, maar hierin zag Posthuma geen heil meer. Op 2 oktober meldde Posthuma aan alle commissieleden dat met de brief van 23 juli 1925 een einde was gekomen aan het werk van de commissie: de commissie-Posthuma was niet meer. Posthuma leek verbitterd. Hij is de enige van de door Bongaerts aangeschrevenen die het lidmaatschap van de nieuwe commissie weigerde. In zijn brief aan Bongaerts zei hij "dat er voor mij een voldoende aantal redenen bestaat" het lidmaatschap te weigeren. Posthuma lijkt de enige te zijn geweest die de nationale omroep echt als een ideaal leek te zien, wars van eigenbelang. Hij was dan ook zelf als enig commissielid geen belanghebbende in het vraagstuk. Hij zag na het mislukken van zijn commissie dat zijn ideaal verloren was. De andere leden van de commissie-Posthuma, die daarvoor in aanmerking kwamen, werden uiteindelijk wel lid van de nieuwe commissie. Dubois beklagde zich er bij de minister nog over dat de radiohandel, de NSF in het bijzonder, met een plaats in een subcommissie werd afgescheept. Werkhoven en Dubois wachtten de opheffing van de commissie-Posthuma nog af, voordat ook zij toezegden zitting te nemen in de nieuwe commissie. Het Comité tot oprichting van de Nationale Omroep-Maatschappij was ter ziele, het initiatief van Dubois, Veder en Bruins van mei 1924 was de pas afgesneden door de confessionelen, de omroep kon weer van voren af aan beginnen.¹²⁹

Dit alles tot leedwezen van met name Dubois en Veder, de initiatiefnemers van het comité van het eerste uur, Werkhoven en natuurlijk Posthuma zelf. Hun ideaal, een nationale, neutrale omroep, was in rook opgaan. Daarmee waren de NSF en de NVVR het initiatief kwijt en was ook de rol van NSF-dochter HDO uitgespeeld. Dat was precies wat met name de NCRV, maar ook de katholieken verlangden: de HDO was niet omgevormd tot nationale, neutrale omroep met een officiële status. De angst daarvoor was immers de reden dat de NCRV was opgericht. Nu lag het initiatief met betrekking tot de omroep voor het eerst bij de staat, die nu zelf een commissie instelde. In die commissie was de

¹²⁸ Brief van MinWat aan de potentiële leden, 28 september 1925, NA, PTT, inv. nr. 89.

¹²⁹ Brief van Werkhoven aan Posthuma, 29 september 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brief van Posthuma aan de MinWat, 29 september 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329 (eveneens PTT, inv. nr. 89); Brief van Posthuma aan alle commissieleden, 2 oktober 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329; Brieven van commissieleden aan de MinWat, 29 september-6 oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 89; Brief van Dubois aan de MinWat, 30 september 1925, PTT inv. nr. 89.

verdeling zeer gunstig voor de confessionelen. Dit hadden zij met name te danken aan Van der Deure. Hij beschikte over het meeste vernuft én het beste netwerk en kon daardoor zegevieren. NCRV-oprichter Dommisse had het dus bij het juiste eind hem als voorzitter te vragen.

Hoe groot het cultureel en maatschappelijk belang van de radio was geworden wordt duidelijk bij de reactie van het katholieke dagblad *De Tijd* op de instelling van de nieuwe commissie op 3 oktober 1925. Op 1 oktober waren de plannen voor de instelling van een staatscommissie uitgelekt naar *Het Volk*. Hoewel *Het Volk* nog sprak van geruchten, was het goed op de hoogte. De krant vond het maar niks dat deze commissie nou weer van voren af aan moest beginnen en had bezwaar tegen de samenstelling daarvan. Op 3 oktober reageerde *De Tijd* op de mededelingen uit *Het Volk*. Het dagblad begreep de klacht van *Het Volk* niet. "Indien aan Het Volk de eenzijdigheid bekend ware dezer voorstellen, die ten eener male de meeningen der christelijke belanghebbende in dezer miskenden". *De Tijd* beschuldigde Posthuma van "het liberale sektarisme (...) dat zolang het monopolie in zaken onderwijs enz. behield." De regering had het duidelijk beter voor met "een nationale samenwerking van alle groeperingen." Uit de reactie van *De Tijd* blijkt wel dat een analogie werd getrokken met de schoolstrijd en dit gebeurde meer: de omroep was terecht gekomen in de strijd tussen de grote stromingen in Nederland, de omroep was terecht gekomen in de strijd tussen de Zuilen.¹³⁰

De commissie-Ruys de Beerenbrouck

In de nieuwe commissie, de Staatscommissie voor de nationale draadloze omroep, die op 7 oktober 1925 werd ingesteld, waren de confessionelen goed vertegenwoordigd. Van de tien leden waren er zes vertegenwoordigers van de protestanten of katholieken. De VARA en de VPRO waren op dit moment (oktober 1925) nog niet in de lucht, maar bij de rapportage, die zou volgen in juli 1926, wel. Zij werden derhalve nog niet rechtstreeks vertegenwoordigd in de commissie. De katholieken waren drie dagen voor de instelling van de commissie begonnen met uitzenden. De radiohandel en -industrie waren zoals vermeld verdwenen in een technische commissie die de commissie moest adviseren, maar daar bleef het ook bij. In deze laatste commissie zaten NSF-directeur Dubois, de heer Stoop van Siemens en de heer Velú van Bell Telephone Manufacturing. Bongaerts leek Dubois nog wel tegemoet gekomen te zijn: B. van der Pol, natuurkundige bij Philips en HDO-secretaris Vogt waren na zijn klacht nog aan de subcommissie toegevoegd. De HDO werd in de commissie-Ruys voor de eerste keer zelfstandig vertegenwoordigd. Dat had hij wel te danken aan de weigering van Posthuma zitting te nemen in de commissie: Tindal werd pas benaderd toen Posthuma was afgehaakt.¹³¹

¹³⁰ Knipsels uit *Het Volk*, 1 oktober 1925 en *De Tijd*, 3 oktober 1925, NA, Posthuma, inv. nr. 329.

¹³¹ Instelling van de commissie door de Minister van Waterstaat, NA, PTT, inv. nr. 15 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 89); De Boer, *De plaats van de omroep*, 62; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 79; Van

Op 15 oktober werd de commissie officieel geïnstalleerd door minister Bongaerts van Waterstaat op zijn ministerie in Den Haag. In zijn installatierede benadrukte Bongaerts dat het Rijk zich niet kon onttrekken aan de radio-omroep. Dit om te voorkomen dat de radio gebruikt zou worden om strafbare feiten te plegen op het terrein van de openbare orde en de goede zeden. Wellicht zou daarvoor de Strafwet aangepast moeten worden. Opvallend is dat Bongaerts er vanuit ging dat, als de radio-omroep zoveel mogelijk vrijheid van ontwikkeling werd geboden, wat Bongaerts in overeenkomst achtte met het Nederlandse volkskarakter, "meerdere uitzendstations" onvermijdelijk waren gezien de onderscheidende belangen. Een "zachte drang" tot samenwerking "waar dit slechts mogelijk is" achtte hij wenselijk, omdat dat het meest in belang was van de staat, het publiek en de omroep zelf, maar de mogelijkheid van een nationale omroep leek hij opgegeven te hebben. De commissie moest advies uitbrengen over de regeling van de omroep en de rol van de staat hierin, waaronder de mogelijkheid van luistergeld. Daarnaast moest de commissie een regeling voorstellen voor de tijd dat er nog geen definitieve omroepregeling was. "Met Uw advies zal het slagen van de oplossing in Nederland grotendeels afhankelijk zijn."¹³²

De commissie aan het werk

De commissie heeft in totaal zeven keer vergaderd tussen november 1925 en juni 1926. De notulen van de laatste vier vergaderingen zijn echter onvindbaar. Van der Deure werd bij het begin van de werkzaamheden van de commissie tot secretaris van de commissie benoemd, wat hem een zwaar stempel op de commissie deed drukken.¹³³

Al in de eerste vergadering werd besloten dat de omroep niet strikt neutraal moest zijn. Alleen Veder en Tindal bleken hier nog altijd voor te zijn. De anderen vonden een dergelijke "kleurloze omroep" ongewenst. De commissie ging uiteindelijk anoniem akkoord met de formulering "een draadloze omroep moet niet strikt neutraal zijn, doch dat iedere levensbeschouwing welke niet in strijd is met 's lands wetten, gelegenheid moet krijgen zich te uiten." Vervolgens werd besloten dat het beheer van de omroep aan "door uit de vrije maatschappij opgekomen vennootschappen of vereenigingen" overgelaten moest worden. Ook werd al snel besloten dat de omroep in Nederland ondergebracht zou moeten worden in één lichaam. Ook deze commissie leek de NV de

den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 21-22; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 43; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 34; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 18.

¹³² Notulen van de vergadering van 15 oktober 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16); De Boer, *De plaats van de omroep*, 62-64; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 12; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 21-22; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 43; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 34; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 18.

¹³³ Notulen van de vergadering van 23 november 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16).

meest geschikte rechtsvorm om het ene lichaam en de verschillende omroepverenigingen samen te brengen.¹³⁴

Hierna werd ellenlang vergaderd over de verdeling van de commissarissen, directeuren en aandelen van de NV. Een meerderheid wilde een afspiegeling van de stromingen in de Nederlandse samenleving terugzien in de organisatie van de NV. Met uitzondering van Verder en Tindal wilden alle commissieleden de politieke verhoudingen in Nederland terugzien in de omroepmaatschappij. Voor hen was het onmogelijk de omroep los te zien van de politieke en maatschappelijke verhoudingen in de Nederlandse maatschappij.

Van der Deure, Van Koeverden en Perquin zetten aanvankelijk in op drie directeuren: één katholieke, één orthodox-protestantse en één "linkse". Eén neutraal "hoogstaand" persoon als directeur zou volgens hen niet kunnen, omdat neutraliteit als het gaat om iemands levenshouding niet zou bestaan. Eén directeur zou noodzakelijkerwijs tot één van de drie groepen moeten behoren, waardoor de andere groepen zich achtergesteld zouden voelen en zich van de omroepmaatschappij gaan afwenden, dit tot schade van het instituut. Als iedere groep zich vertegenwoordigd zou weten door "vertrouwensmannen", zou dat de saamhorigheid tussen die groepen juist verhogen. Een driehoofdige directie zou niet tot verstarring leiden, het zou juist leiden tot een veelzijdig programma. De aandeelhouders van de omroepmaatschappij zouden gevormd moeten worden uit de "groepen waarin ons volk is verdeeld". Dat was hetzelfde standpunt dat de NCRV en de katholieken al eerder hadden ingenomen en Van der Deure in zijn voorstel aan Bongaerts had betoogd. Zij kregen steun van Van Dijk. De andere commissieleden voelden weinig voor deze ideeën.¹³⁵

Zij pleitten over het algemeen voor één directeur voor de dagelijkse leiding. Van der Deure, Van Koeverden, Perquin en Van Dijk accepteerden uiteindelijk wel één directeur na een voorstel van Rutgers om zes commissarissen te benoemen die de stromingen zouden moeten vertegenwoordigen en de "culturele leiding" zouden hebben en alle programma's zouden moeten goedkeuren. De directeur ging slechts over de dagelijkse, technische gang van zaken en werd zo van veel minder belang. De commissarissen konden dan mooi verdeeld worden tussen 'links' en 'rechts', dan zou het machts-element uitgeschakeld worden. De zoektocht naar de juiste verdeling van aandelen en commissarissen stond in het teken van die 'formule': de macht moest eerlijk verdeeld worden tussen links en rechts. Deze verdeling werd steeds scherp in het oog gehouden. Uiteindelijk stemden de vier confessionelen overigens toch tegen, omdat zij liever vier in plaats van zes commissarissen wilden. Dan zouden zij beter samen kunnen

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Notulen van de vergadering van 23 november en 21 december 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16); Notulen van de vergadering van de subcommissie, 23 november 1925, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16).

werken en zouden de vier commissarissen geleverd kunnen worden door de vier bestaande radioverenigingen HDO, NCRV, VARA en de katholieke radiobond. De zes andere commissieleden trokken het plan van Rutgers echter over de streep.¹³⁶

Bij de verdeling van de aandelen in de maatschappij handhaafden Van der Deure, Van Koeverden en Perquin hun voorkeur voor een verdeling tussen de verschillende volksgroepen, zoals weerspiegeld in de verhoudingen in de Tweede Kamer. Na wat tegensputteren kregen zij aanvankelijk hun zin, omdat er geen betere maatstaf te vinden zou zijn. Wie vervolgens aandeelhouder zou worden moest iedere "groep" zelf maar weten: de politieke partij of een eventuele radiovereniging. In deze visie konden de partij en vereniging dus niet los van elkaar gezien worden: zij vertegenwoordigden dezelfde groep. Bij de voorgestelde verdeling hadden de confessionelen de meerderheid, die hadden zij immers ook in de Tweede Kamer. Veder en Dubois vonden dat de NVVR en de handel tekort gedaan waren bij de verdeling van de aandelen, want zij konden niet gekoppeld worden aan een politieke partij. Uiteindelijk werden zij overtuigd door het argument dat bij de voorgestelde regeling, waarbij de commissarisverdeling vast zou liggen, het voor de dagelijkse gang van zaken van geen belang zou zijn wie wel of geen aandelen zou hebben.¹³⁷

Van Koeverden gooide het bereikte compromis echter weer overhoop door met een nieuw plan te komen op de vergadering van 2 februari 1926. Hij wilde dat het bestuur van de NV zou bestaan uit één directeur en een onderdirecteur en vijf commissarissen die belast zouden zijn met het toezicht. De directie zou de programma's regelen, na de commissarissen gehoord te hebben. De directie en commissarissen zouden aangewezen worden door de vergadering van aandeelhouders. Daarbij zou iedere groep van twintig aandeelhouders het recht moeten hebben één commissaris aan te wijzen. Dan zou de commissie niet hoeven te bepalen welke groep in de Raad van Commissarissen zou moeten zitten.¹³⁸

Omdat in dit plan niet meer de commissarissen, maar de aandeelhouders de macht hadden, zorgde dit voor nieuwe problemen. De commissarisverdeling lag nu immers niet meer vast. Bovendien was er sprake van een oneven aantal commissarissen en was de verdeling rechts-links bij de aandeelhouders 58-42, volgens de verdeling in de Tweede Kamer. Hoewel het vorige besluit al vast lag in de notulen, besloot de commissie de kwestie nu toch weer opnieuw te behandelen. Van Dijk vond het voorstel van Van Koeverden logischer en juister, omdat dat voorstel de maatschappij op zou bouwen van onder naar boven: met de aandeelhouders en niet met de commissarissen. Vermoedelijk heeft hij de andere commissieleden overtuigd. Hoe het kan dat de vergadering nu toch

¹³⁶ Notulen van 21 december 1925.

¹³⁷ Notulen van de subcommissie van 23 november 1925; Notulen van de vergadering van 21 december 1925.

¹³⁸ Plan van Van Koeverden, NA, Ruys, inv. nr. 33, Notulen van de vergadering van 2 februari 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16).

weer het overeengekomen resultaat overboord zette, vermelden de notulen helaas niet. Er wordt alleen gemeld dat er geen hoofdelijke stemming is gehouden. Dat hebben Van Koeverden, Perquin, Van Dijk en Van der Deure toch knap voor elkaar gekregen. Zij waren immers tegen het vorige plan van Rutgers.¹³⁹

Door de nieuwe opbouw van de maatschappij, vanaf de aandeelhouders, verschoof de discussie in de commissie van commissarissen naar aandeelhouders. Van Dijk stelde een aandelenverhouding voor op basis van de verkiezingen van de Tweede Kamer. De aandelen zouden dan het best aan radioverenigingen gegeven moeten worden. Ook Van Dijk ging hier dus uit van het idee partij=omroep=maatschappelijke groep. De Tweede Kamerverdeling hield echter geen stand. Nu de aandeelhouders wél invloed zouden krijgen op de benoeming van de commissarissen, eiste Werkhoven dat de aandelen ook verdeeld zouden worden volgens een 50-50 verdeling. Ook Tindal en Veder wilden nu aandelen voor de HDO en de NVVR. Veder stelde een verdeling van het aandelenkapitaal naar rato van het aantal luisteraars per groep voor. Van der Deure zag daar niets in: "Men moet niet in de eerste plaats vragen, wat de luisteraars het liefst hebben, doch wat goed voor hen is."¹⁴⁰

Uiteindelijk ging de commissie akkoord met een voorstel van Van der Deure die voorstelde rechts en links ieder de helft van de aandelen toe te wijzen. De aandeelhouders zouden vervolgens naar evenredigheid vier commissarissen moeten kiezen. Uiteindelijk werden het toch weer zes commissarissen, omdat links de drie posten dan zou kunnen verdelen: één voor de HDO, één voor de NVVR en één voor de SDAP. Voor de katholieken en protestanten zou dit juist problemen op kunnen leveren. Eén van die twee groepen zou nu immers twee commissarissen krijgen en de ander maar één. Zij moesten uiteindelijk zes commissarissen slikken om tot een oplossing te kunnen komen.¹⁴¹

Een ander strijdpunt was de manier waarop de omroepverenigingen en de nationale omroepmaatschappij zich tot elkaar zouden verhouden. Van der Deure wilde dat elke groep die een waarborgsom kon storten van bijvoorbeeld 100.000 gulden en jaarlijks over een bedrag van drieduizend gulden aan contributie zou beschikken, recht zou moeten hebben op een uitzendavond. Dat zou echter ook moeten gelden voor de aandeelhouders van de nationale omroep. Perquin en Van der Deure wensten voor hun groepen het recht op zendtijd op de tweede zender op als "veiligheidsklep". Zij waren alleen bereid akkoord te gaan met de 50-50 verdeling tussen rechts en links als aan hun verenigingen een vaste zendavond per week met algehele vrijheid werd gewaarborgd. De NCRV wilde, net als de katholieken, haar uitzendavond behouden. De nationale omroep zou twee zenders moeten gebruiken. Eén daarvan zou voor de uitzendingen van de

¹³⁹ Notulen van 2 februari 1926.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Ibidem.

ationale omroepmaatschappij. De ander was voor de uitzendavonden van de groepen. De waarborgsom diende tegen het weren van "kleine groepjes", die een avond op zouden eisen. De commissie ging akkoord met het toelaten van groepen tot de tweede zender. De volgende vraag was of de kosten van de uitzendingen van deze groepen voor rekening van de nationale omroepmaatschappij, gefinancierd door een heffing van de luisteraars, zouden moeten komen. Rutgers vond dat dan ook de kosten voor de aparte avonden voor kosten van de nationale omroepmaatschappij zouden moeten komen, om te voorkomen dat deze het stempel "sektarisch" zouden krijgen. Hij zag een neutraal, iedereen bevredigend programma namelijk als een onmogelijkheid. De confessionelen moesten daarom de mogelijkheid hebben programma's te maken op kosten van de NV. Hiermee ging de commissie uiteindelijk akkoord.¹⁴²

De commissie stelde zich ook de vraag of diegenen die uitzendingen wilden maken op eigen kosten naast de nationale omroepmaatschappij die gelegenheid gegeven moest worden. Van der Deure was hier voorstander van. De commissie ging uiteindelijk akkoord met omroepen die zonder subsidie uit zouden willen zenden. Dit is van belang, omdat dat een christelijke (of andere) omroep de gelegenheid zou geven op eigen kosten te gaan uitzenden én het gaf de deelnemers aan de nationale omroep een ontsnappingsmogelijkheid.¹⁴³

De concept-rapporten

Van der Deure stelde als secretaris een eerste en een tweede concept-rapport op. Deze concepten zijn besproken op 19 en 26 april en 14 juni. Over het eerste concept moet flink wat te bepraten zijn geweest, want hier zijn waarschijnlijk twee vergaderingen kort achter elkaar (19 en 26 april) voor uitgetrokken. Het tweede concept moet dateren van juni 1926 en daar is waarschijnlijk op 14 juni over gesproken.¹⁴⁴

In het concept-rapport toverde Van der Deure ineens een Permanente Regeeringsraad uit de hoge hoed. Hier was in de commissie nog niet over gesproken. Dit leek Van der Deure afgekeken te hebben van Duitsland, waar een dergelijke raad bestond. Van der Deure had deze raad tamelijk veel bevoegdheden gegeven. In het eindrapport was hier niet veel meer van over. De Raad had hierin vooral een adviesfunctie gekregen, de minister van Waterstaat kreeg het laatste woord. Waarschijnlijk wilde de commissie de Raad geen verregaande bevoegdheden geven. Anders zou de Raad van Beheer immers nog een machtig college boven zich krijgen.

¹⁴² Notulen van 2 februari 1926; Notulen van de programmacommissie, 14 mei 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33.

¹⁴³ Notulen van de vergadering van 23 november 1925.

¹⁴⁴ Notulen van 2 februari 1926; Brieven van Savelberg aan allen, 26 februari 1926 en 23 maart 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33; Concept-rapport, maart 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 17); Tweede concept-rapport, juni 1926, NA, PTT, inv. nr. 17; Opmerkingen Rutgers van Rozenburg, ongedateerd, NA, Ruys, inv. nr. 33 (ook aanwezig in NA, PTT, inv. nr. 16); Opmerkingen anoniem, ongedateerd, NA, Ruys, 33.

Daarmee zou ook de machtsverhouding links-rechts verlegd worden naar de Permanente Regeeringsraad.¹⁴⁵

De meeste discussie moet echter, wederom, plaats gevonden hebben rond de verdeling van aandelen en commissarissen. Ten eerste is in het eindrapport en het tweede concept een uitgebreide verdediging toegevoegd waarom de commissie gekozen heeft voor een verdeling tussen "links" en "rechts". Daarnaast is de aandelenverhouding wederom gewijzigd. Van der Deure had de VARA (inmiddels was niet meer de SDAP, maar de VARA beoogd aandeelhouder) dertien aandelen willen geven, in het eindrapport zijn dit er twintig geworden. Dit is ten koste gegaan van de NVVR: die ging van twaalf naar vijf aandelen. De aandelen voor NCRV en KRO, ieder vijftwintig, en de aandelen voor HDO en VPRO, respectievelijk twaalf en dertien aandelen bleven ongewijzigd. Zo was de verdeling 50-50 tussen links en rechts bereikt. Ook de HDO en VPRO waren voor het eerst zelf aandeelhouder en de katholieke omroep had inmiddels zijn nieuwe naam: Katholieke Radio-Omroep (KRO). Verder had Van der Deure de commissarissen verdeeld: één anti-revolutionaire (gereformeerde), één christelijk-historische (hervormde), één katholieke, één socialistische, één vrijzinnige en één neutrale commissaris. Deze verdeling is in het eindrapport echter geschrapt. De keuze van de commissarissen door de aandeelhouders (de omroepen, dus) werd daarin volledig vrijgelaten. Er werd definitief gekozen voor één directeur. De bezwaren van Van Koeverden, Van der Deure en Perquin, die liever drie directeuren hadden gehad, staan echter ook in de concepten en het eindrapport vermeld.¹⁴⁶

Opmerkelijk zijn de opmerkingen van Van der Deure in zijn concept over de uitzendingen die tegelijkertijd op de twee zenders uitgezonden zouden moeten worden. Die zouden volgens Van der Deure namelijk voor alle bevolkingsgroepen geschikt moeten zijn. Dus als op de ene zender de NCRV uit zou zenden, zou op de andere zender dansmuziek en operette uitgezonden moeten worden. Rutgers van Rozenburg had echter een hele andere visie: hij vond de visie van Van der Deure te ver afstaan van het idee van de nationale omroep. De stromingen zouden niet tegelijkertijd uit moeten zenden, want Rutgers zou graag zien dat alle groepen naar elkaar gaan luisteren. Op die manier zouden de groepen met elkaar in contact blijven en elkaar beter gaan begrijpen, waardoor de "nationale geest" behouden zou blijven. Dit is toch een heel andere visie dan die van Van der Deure, die er vanuit gaat dat de stromingen niet naar elkaar zouden (moeten?) luisteren. De passage rond de gelijktijdige uitzending op twee zenders is in het eindrapport volledig geschrapt. In het eindrapport werd echter nog wel op het laatste moment een zinsnede toegevoegd dat er niet een te scherpe tegenstelling zou mogen zijn tussen de op het zelfde moment uitgezonden muziek en gesproken woord.

¹⁴⁵ *Rapport van de Regeerings-Commissie voor den Nationalen Draadloozen Omroep* (Den Haag 1926) 17-18; Concept-rapport; Opmerkingen Rutgers van Rozenburg; Opmerkingen anoniem.

¹⁴⁶ *Rapport*, 18-21; Concept-rapport; Opmerkingen Rutgers van Rozenburg.

Opmerkelijk was ook het voorstel dat Van der Deure in zijn concept voorstelde dat de aandeelhouders van de NV ook als enige een eigen zender op eigen kosten zouden mogen exploiteren, als deze bijvoorbeeld meende aan de toebedeelde uren bij de Omroepmaatschappij niet genoeg te hebben. Op die wijze konden andere "malcontente, oppositie voerende groepen" geweerd worden. De aandeelhouders vertegenwoordigden toch het hele volk, dus dan waren andere groepen niet meer nodig. Hij wilde dus de deelnemers aan de NV als enige de mogelijkheid geven ook een eigen zender te exploiteren en zo tegelijkertijd andere groepen uit de ether weren. Dit ging de commissie duidelijk te ver. In het eindrapport mocht de Minister vergunningen verlenen aan andere, zichzelf financierende, groepen onder bepaalde voorwaarden. Dat was dus niet exclusief voorbehouden aan de aandeelhouders van de Omroepmaatschappij.¹⁴⁷

Toen Veder uit het concept-rapport vernam dat het aandeel van zijn NVVR in de omroepmaatschappij was teruggebracht van twaalf naar vijf, werd hij woedend. Veder vroeg zich af waarom zijn vereniging de enige was van links die aandelen moest inleveren ten gunste van de VARA. Vooral in het geval van de HDO vond hij dat vreemd. Die was op dat moment toch eigenlijk maar een officieuze omroep. De taak van de HDO zou in de toekomst toch overgenomen worden door de nieuw op te richten nationale omroep. Waarom zou de HDO dan eigenlijk behouden moeten blijven? Ook als de HDO wel door zou gaan, zou dat niet zo'n groot aandelenkapitaal rechtvaardigen ten opzichte van de NVVR. De NVVR was een vereniging met vele leden, wiens belangen ook in de nationale omroep verdedigd zouden moeten worden. De HDO was maar een stichting, het enige wat de HDO bond was de betaalde bijdrage door de 'luistervinken'. Als de retributie zou worden ingevoerd, was die bijdrage niet meer nodig. Dan zou die band dus verdwijnen en zou er geen enkele reden zijn de HDO invloed in de nationale omroep toe te kennen. In de ogen van Tindal waren de omroepen slechts een aanvulling op de enige echte nationale omroep, de HDO, en daarom noodzakelijk kwaad. Daarom zou de HDO juist de laatste omroep moeten zijn die zou moeten verdwijnen.¹⁴⁸

Ten eerste geeft dit meningsverschil aan dat de HDO en de NVVR beiden net zo hard voor het eigen belang vochten als de confessionelen: het belang van het eigen instituut ging boven een nationale omroepregeling. Ten tweede geeft dit de kern aan van het verschil in visie over een nationale omroep. Voor sommigen was dit een verzameling van alle meningen en stromingen in het Nederlandse volk; voor anderen was dit een neutrale omroep, waarbij niemand gekwetst zou worden en waar alle Nederlanders altijd met plezier naar zouden moeten luisteren. De eerste stroming werd vertegenwoordigd door de confessionele omroepen; de laatste door de HDO. In deze zaak is het echter

¹⁴⁷ *Rapport*, 23, 52; Concept-rapport; Opmerkingen Rutgers van Rozenburg.

¹⁴⁸ Brieven van Veder aan Ruys, 27 februari 1926 en 3 maart 1926 en 19 mei 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33; Brief van Tindal aan Ruys, 1 mei 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33; Memo van Ruys, ongedateerd, NA, Ruys, inv. nr. 33; Opmerkingen Rutgers van Rozenburg.

opvallend dat Veder zich bediend van argumenten uit de eerste stroming, terwijl hij aanhanger was van de tweede visie. Zo raakten dus ook de voorstanders van een neutrale omroep verzijld in een strijd om het eigen belang.

Het eindrapport

In juli 1926 kwam de commissie met haar bevindingen in een rapport. Althans: de hoofdlijnen van het rapport lekten uit naar *De Telegraaf*. Tot ergernis van Ruys de Beerenbrouck waren ook tijdens de besprekingen van de commissie in het voorjaar zaken uitgelekt naar de pers. Dat laatste moet gebeurd zijn door één van de commissieleden, want zij waren de enige die bij de besprekingen waren. Het rapport was ook onder ogen geweest van ambtenaren van de PTT, dus daar kan het lek ook gezeten hebben.¹⁴⁹

Het belangrijkste punt in het eindrapport was de oprichting van een particuliere Nationale Draadloze Omroep (NDO), die onder toezicht zou komen te staan van de regering. Deze omroep zou gefinancierd moeten worden door een radioretributie van tien gulden voor ieder toestel, geheven door de staat. Hiervoor zou een nieuwe wet ingediend dienen te worden bij de Tweede Kamer. Het geld dat dit opbracht zou verdeeld moeten tussen de NDO en de staat. De NDO zou zendtijd beschikbaar moeten stellen aan verenigingen. Dit omdat "een kleurloze omroep niet gewenst is en dat iedere levensbeschouwing, welke niet in strijd is met 's Lands wetten, gelegenheid moet krijgen, zich te uiten, terwijl vooral door repressief toezicht zooveel mogelijk moet worden gezorgd, dat de gevoelens van andersdenkenden niet worden gekwetst."¹⁵⁰ Deze omroepvereniging zouden een waarborgsom moeten betalen aan de staat van 30.000 gulden en zouden tenminste drieduizend contribuanten moeten hebben die per jaar minstens één gulden betaalden. Dit om te voorkomen dat allerlei "kleine groepjes" toegang konden krijgen tot de ether. De uitzendingen van deze omroepen zou voor wat betreft de faciliteiten, zoals studio's, zendinstallaties en technici en dat was het overgrote deel, moeten worden bekostigd uit het budget van de maatschappij. Alleen de programmakosten moesten door de vereniging zelf betaald worden. In de uitzendingen van de NDO moest het geluid van alle levensbeschouwingen naar voren komen voorzoverre deze niet door andere rechtspersonen gebracht zou worden. De verdeling van de zendtijd tussen de omroepen moest in de optiek van de commissie niet gedaan worden door de overheid. De commissie hoopte dat de maatschappij dat zelf wel kon regelen. Dit was nogal naïef, want het was juist dit punt dat tot 1930 de gemoederen hoog deed oplopen. Vermoedelijk kwam de commissie hier niet uit tijdens de laatste vergaderingen. Toezicht op de uitzendingen zou plaats moeten vinden door de

¹⁴⁹ Brief van Tindal aan Ruys, 1 mei 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33; Memo Ruys, ongedateerd, NA, Ruys, inv. nr. 33; "prof. Van der Bilt over het radio-rapport", knipsel uit *De Telegraaf*, 5 augustus 1926, NA, PTT, inv. nr. 17.

¹⁵⁰ *Rapport*, 16.

Permanente Regeringsraad, maar de minister had altijd het laatste woord. Dit toezicht vond achteraf plaats en dus niet preventief. Reclame en het verhuren van zendtijd, zoals de NSF dat deed, wees de commissie af. Door de radioheffing zou deze vorm van inkomsten bovendien overbodig worden. Wat betreft de tijdelijke regeling voor de omroep, het laatste deel uit de opdracht, stelde de commissie voor de Permanente Regeringsraad alvast in te stellen. Het had voor die Raad een bemiddelende rol in gedachte bij de besprekingen rond de oprichting van de nationale omroepmaatschappij. De Permanente Regeringsraad zou bekend worden onder de naam 'Radioraad'.¹⁵¹

De commissie had een 'eerlijke' verdeling van de aandelen tussen rechts en links in gedachten in de vennootschap die de NDO moest worden. Het eindrapport vermeldde: "Men kan de oogen niet sluiten voor het feit, dat in ons land de bevolking verdeeld is naar twee hoofdstromingen, die principieel tegenover elkaar staan en in politicus als "rechtsche" en "linksche" groepen worden aangeduid." Om de verhoudingen in Nederland te weerspiegelen, maar tegelijkertijd een nationale omroep van de grond te krijgen werd gekozen voor een constructie met honderd aandelen, waarbij de omroepverenigingen de aandeelhouders van de NDO moesten worden. Omdat rechts uit slechts twee omroepen bestond, namelijk de KRO en de NCRV, zouden deze twee beide vijftientig aandelen in handen moeten krijgen. Aan de linkerkant was het drukker: de VARA kreeg twintig aandelen, de HDO dertien, de VPRO twaalf en de NVVR vijf. Aan het hoofd van de NDO zou een Raad van Beheer, de nieuwe naam voor de Raad van Commissarissen, moeten staan van zes personen. Aangezien naast de vijf al bestaande verenigingen ook andere verenigingen toegang moesten hebben tot de ether, leek het de commissie raadzaam de NDO twee zenders toe te wijzen. De commissie stond dus een soort halfopen bestel voor ogen: nieuwe omroepen konden een plaats krijgen als ze voldeden aan bovenstaande eisen, maar de vijf 'oudjes' waren verzekerd van hun plaats. En dat is meteen het belangrijkste punt van het eindrapport: Jacoba de Boer zag in haar proefschrift uit 1946 het eindrapport nog gezien als een compromis. Hans van den Heuvel concludeerde in zijn boek *Nationaal of verzuild* uit 1976 echter dat de Nationale Draadloze Omroep slechts een dekmantel was voor een onbeperkte invloed van de omroepen door hun aandelen in de NDO. Bovendien zou dit betekenen dat het bestaansrecht van de omroepen officieel erkend werd én was de macht van de HDO en diens moeder NSF teruggedrongen. De NCRV en de KRO zouden daarmee de grote winnaars worden. Doordat 'links' een versnipperd geheel was, zouden de twee rechtse omroepen de touwtjes in handen hebben in de NDO. Daarnaast hadden ze nog recht op een eigen avond. Als klap op de vuurpijl moest de zendtijd op zondag op één zender volledig vrijgemaakt worden voor

¹⁵¹ *Rapport*, 13-14, 16-17, 22-24, 26, 30-31, 35-38; De Boer, *De plaats van de omroep*, 64-67; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 79-80; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 12-13; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 25-28; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 43-44; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 35.

kerkdiensten, die bekostigd moesten worden door de vennootschap. Alleen het streven naar eigen zenders moest opgegeven worden. De VARA kon op dit succes meeliften: de confessionelen zagen in dat zij deze constructie alleen konden verdedigen als andere groepen dezelfde rechten kregen.¹⁵²

Minderheidsnota's

Niet alle leden van de commissie waren even tevreden met het eindresultaat. Veder schreef zoals aangekondigd zijn minderheidsnota. Hij herhaalde hierin zijn eerdere bezwaren. Veder stemde uiteindelijk overigens wel in met het eindresultaat. Waarschijnlijk is hij tevreden gesteld met een zinnetje onder de voorgestelde aandelenverdeling in het eindrapport waarin naar zijn nota verwezen werd.¹⁵³

Een bijzondere rol nam SDAP-vertegenwoordiger Werkhoven in. Hij was namelijk wel vertegenwoordiger van de socialisten, maar niet in de eerste plaats vertegenwoordiger van de VARA en stelde zich ook niet als zodanig op. Werkhoven was niet aanwezig bij de laatste vergadering op 14 juni. Dat hij het eindresultaat niet zag zitten, werd echter duidelijk uit de nota die hij zelf uitbracht. Hij vond het niks dat de HDO bij links werd ingedeeld, omdat in zijn ogen niet voldoende gedacht is aan de tegenstelling kapitalisme-socialisme. Werkhoven vreesde bovendien dat de HDO eens zou verdwijnen en dan was rechts zwaar in de meerderheid. Anderen konden zo geen aandeel meer verwerven. Daarnaast vond hij het vreemd dat de aandelen van een in naam "nationale" omroep alleen toekwamen aan de partijen die "toevallig" in de commissie-Ruys zaten. Bovendien vond hij dat ook de VARA vijftwintig procent zou moeten krijgen. Hij had hiervoor de vijf procent van de NVVR op het oog, omdat deze groep zelf niet (meer) uitzond. Het grootste bezwaar van Werkhoven was echter de versnippering die dit systeem in de hand zou werken. In SDAP-kringen bestond een vrij grote sympathie voor een nationale omroep. Vandaar de gereserveerdheid in de SDAP ten opzichte van de VARA (zie hoofdstuk 2). Hij had bezwaar tegen de mogelijkheid die de deelnemende verenigingen aan de NDO hadden de tweede zender te gebruiken. Dat zou versnippering in de hand werken. Als die "sectarische zenderij" op eigen kosten zou gebeuren zou dat geen probleem zijn, maar nu zouden de kosten voor de uitzendingen van de verenigingen voor rekening komen van de NV, die betaald werd door de luisteraar. De bijdrage zou daardoor twee maal zo hoog worden. Het zou de meest verongelijkte vereniging een enorme voordeel bieden: zij zou een deel krijgen van de programma's van de NDO en tegelijkertijd een eigen avond op de tweede zender. Dat

¹⁵² Rapport, 18-20; De Boer, *De plaats van de omroep*, 64-67; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 80-81; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 12-13; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd*, 25-28; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 43-44; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 35.

¹⁵³ Rapport, 55-61; De Boer, *De plaats van de omroep*, 67; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 44; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 37.

alles vrijwel geheel op kosten van de NDO. Werkhoven zag dus meteen al in dat het bereikte eindresultaat van de commissie-Ruys absoluut geen nationale omroep inhield. Werkhoven pleitte dan ook in zijn minderheidsnota voor een, in zijn ogen, echte nationale omroep. De zes personen die de programmaraad zouden moeten vormen zouden om de vier jaar gekozen moeten worden door de luisteraars, om zo een goede band te bevorderen tussen de omroepen en de luisteraars. Er zal een algemene zender moeten komen, waarop de nationale omroep moest gaan uitzenden. Een tweede zender zou ingericht kunnen worden voor groeperingen die zendtijd tegen kostprijs zouden willen huren. Werkhoven was namelijk verontwaardigd dat in het rapport van de commissie-Ruys de groeperingen die zendtijd wilde verwerven vermogend moesten zijn. Er moest immers 30.000 gulden gestort worden in de staatskas. Reclame moest verder kunnen. De radioheffing tenslotte was in zijn voorstel progressief: bezitters van een duur lampentoeistel moesten meer betalen dan bezitters van een kristalontvanger. Tenslotte was hij tegen elke vorm van censuur. Werkhoven had geen overleg gehad met de VARA-leiding voordat hij zijn voorstel deed. Dit tot ergernis van de VARA. Er werd al geklaagd over het gebrek aan contact met Werkhoven. Maar deze minderheidsnota was absoluut niet in overeenstemming met de opvattingen van de VARA. Het (ook nu nog) revolutionaire voorstel was echter kansloos en ook in de SDAP zelf zou de aanhang van een nationale omroep afnemen. In 1927 werden de SDAP en de VARA (en het NVV) zelfs formeel met elkaar verbonden.¹⁵⁴

Overigens had ook Bruining bezwaren, omdat de plannen haars inziens te veel afstonden van het idee van een nationale omroep, maar haar minderheidsnota kwam te laat, waardoor die niet meer in het rapport werd opgenomen.¹⁵⁵

Het einde van de commissie-Ruys

Tallose commissies, al dan niet particulier, hadden zich nu gebogen over de radioproblematiek. Vanaf 1923 was de radio van een technisch medium een medium met grote maatschappelijke belangen geworden. Al deze commissies zorgden echter ook voor enorme vertraging in de besluitvorming. In het najaar van 1926 werd nu al drie jaar een wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904 voorbereid en er was nog steeds geen wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer. De politiek interesseerde het verder nog weinig. Tot 1927 was de radio geen onderwerp waar de Tweede Kamer zich, in de vergaderingen althans, druk om maakte. Intussen organiseerden de confessionele omroepen zich, onder meer uit angst voor de komst van een neutrale omroep, zoals die op dat moment door Posthuma gevormd werd. Dat was het keerpunt: op dat moment

¹⁵⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 67-68; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 26-27, 286; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 44; eindrapport, 62-71; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 36-37.

¹⁵⁵ Brief van Bruining aan Ruys, 1 juli 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33.

was de radio geen technisch medium meer en kwam een nationale omroep in gevaar. De radiohandelaren verloren hun macht in met het instellen van de commissie-Ruys, die er was gekomen dankzij een interventie van Van der Deure. Ook in de commissie-Ruys was het vooral weer opkomen voor de eigen belangen, volgens dezelfde lijnen als ook al in de commissie-Posthuma hadden bestaan. Dat blijkt wel uit de ellenlange discussies over directeuren, commissarissen en aandelen. Omdat de confessionelen nu in de meerderheid waren, konden zij meer van hun gading in het rapport doen belanden. Bovendien slaagden Van der Deure, Perquin en Van Koeverden erin zaken weer op de agenda te zetten als de aanvankelijke uitkomst hen niet beviel. Daarbij moet wel gezegd worden dat de politici zich over het algemeen onafhankelijk opstelden. Dat gold met name voor Ruys de Beerenbrouck, hoewel hij toch door Van Koeverden al eerder bij het radiovraagstuk betrokken was, en Rutgers van Rozenburg. Van Dijk leek meer de belangen van de NCRV te verdedigen. Het verschil tussen Rutgers en Van Dijk was dezelfde als die tussen de CHU en de ARP: de eerste stond niet onwelwillend tegenover een nationale omroep; de tweede was nog net niet formeel met de NCRV verbonden. Van der Deure was daarnaast ook nog secretaris van de commissie, wat hem een groot voordeel bood bij het opstellen van het rapport.

Het eindresultaat was een overwinning voor de confessionelen. De voor hen belangrijke punten waren in het rapport gekomen. Uit de onvrede van Werkhoven, Tindal, Veder en Bruining bleek wel dat de voorstanders van een nationale omroep nog maar weinig van hun voorkeuren terug zagen in het eindresultaat. Zij vormden wederom geen front, wat ook niet zo vreemd was. Zij vertegenwoordigden immers zeer uiteenlopende groepen en belangen. Zij werden echter gezamenlijk in een "links", dat wil zeggen: niet confessioneel, kamp geduwd, door "rechts", dat wel één front vormde. Zo belandde "links", inclusief de voorstanders van een nationale omroep, in een strijd om de eigen belangen toen een nationale, neutrale omroep eenmaal achter de horizon was verdwenen. Hierdoor werden ook de HDO en de NVVR, initiatiefnemers van een nationale omroep van het eerste uur, tegen elkaar opgezet en lieten zij het eigen belang prevaleren boven het gezamenlijk belang: een nationale omroep. Het behoud van de eigen instituten stond voorop. De "rechtse" omroepen konden aan het verdeelde "links" heel genereus een 50-50 verdeling aanbieden, omdat zij wisten dat er waarschijnlijk een politieke meerderheid achter hen stond. In ruil voor die geste, wilde ze echter wel in ruime mate hun zin krijgen. Ook uit de reacties van de kranten was het feit dat de voorstanders van de nationale omroep verloren hadden, af te leiden: de neutrale bladen, zoals *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* waren ontevreden met het resultaat, terwijl confessionele bladen als *de Standaard* of *de Maasbode* veel tevredener waren. Bij die laatsten blijkt ook de afkeer van de neutralen. Jaren lang hebben ze ons eronder gehouden, hierbij werd de schoolstrijd weer vaak genoemd, maar de tijd van de

neutralen was voorbij, was de teneur van de stukken. Een compromis? Nee, een glansrijke overwinning van de NCRV en de KRO.¹⁵⁶

Op 26 januari 1927 werd de commissie-Ruys officieel ontbonden. Met het zo moeizaam bereikte resultaat zou echter opnieuw niets gebeuren. Dit omdat de praktijk ook deze commissie de pas af had gesneden. Tijdens deze periode kwam bij het Ministerie van Waterstaat en de PTT op 25 mei 1926 een aanvraag binnen voor een tijdelijke zendvergunning voor NCRV en KRO, zolang het omroepvraagstuk nog niet geregeld was. Dat zorgde opnieuw voor een fundamentele wending in de strijd rond de omroep.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Krantenoverzicht met reacties op rapport, augustus 1926, NA, PTT, inv. nr. 17.

¹⁵⁷ Schrift met overzicht "Broadcasting", NA, PTT, inv. nr. 86; Brief van Van der Deure aan Ruys, 5 juni 1926, NA, Ruys, inv. nr. 33; Brief van MinWat aan Ruys, 26 januari 1927, PTT, inv. nr. 90.

Hoofdstuk 4: Omroepstrijd

Inleiding

In 1926 waren de pogingen om tot een nationale omroep te komen gestrand. De constructie uit het rapport-Ruys was niet meer dan een vehikel voor onbeperkte macht van de omroepverenigingen. Uiteindelijk zouden ook de conclusies in dit rapport echter nooit uitgevoerd worden. Dit hoofdstuk behandelt de strijd tussen de omroepen die begon toen in 1926 de posities eenmaal ingenomen waren. Stilgestaan zal worden bij de strijdpunten, de argumenten, de middelen en methodes die de deelnemers aan het slagveld tot hun beschikking hadden. In 1928 stonden de omroepen op voet van oorlog met elkaar en kon van samenwerking geen sprake meer zijn: de omroepstrijd was losgebroken.

Eigen zenders

Nu er drie omroepen waren die iedere week een avond bij de NSF huurden, kreeg het HDO-comité van Vogt en consorten het benauwder. Zijn positie als pioniers en eerste rechthebbende werd bedreigd. Het feit dat de HDO geen eigen rechtspersoon had, gaf de HDO geen bestaanszekerheid. Het was teveel afhankelijk van de NSF. Toen de nieuwe omroepen zendtijd wilde huren, had de HDO daar niets over te zeggen en ging er weer een uitzendavond verloren. Het belang van de NSF, zoveel mogelijk radio's verkopen, ging rechtstreeks in tegen het belang van de HDO, zo min mogelijk concurrentie. Toen de NSF met de VARA in zee ging, was de HDO het zat. De HDO stelde de NSF op 15 januari 1926 een ultimatum: het moest afgelopen zijn met het afpakken van HDO-uitzenddagen, de NSF moest de mogelijkheid scheppen dat de HDO in de toekomst wederom zeven dagen per week kon uitzenden en er zou voortaan een zuiver zakelijke relatie tussen de HDO en de NSF moeten zijn. Als hieraan niet voldaan zou worden, zou de HDO zich opheffen. Hiervan was de NSF blijkbaar voldoende onder de indruk. In een op 5 maart 1926 gesloten contract met de NSF werd geregeld dat de HDO alle zendtijd kon gebruiken die niet in gebruik was van de andere omroepen én de zendtijd die eventueel nog vrij zou komen op de NSF-zender in Hilversum. Hierdoor kon de VPRO later dat jaar geen zendtijd meer huren (zie hoofdstuk 2). Het contract was geldig tot de Nationale Omroep, waar de commissie-Ruys zich op dat moment over boog, definitief een feit zou zijn. Zo kon de HDO nieuwe omroepen in ieder geval tegenhouden. Nieuw was dat de HDO de NSF moest gaan betalen voor de zendtijd. Voortaan moest twintig gulden betaald worden per zenduur, wat altijd nog minder was dan de overige omroepen moesten betalen. De NCRV moest bijvoorbeeld drieduizend gulden betalen per avond. In het contract tussen de HDO en de NSF werd bovendien vastgelegd dat er een tweede zender zou worden opgericht die uitsluitend door de HDO gebruikt zou kunnen worden, zodra

dat mogelijk was. Zodra de mogelijkheid zich voordeed dat de HDO een eigen zender zou krijgen, moest de NSF daar binnen twee maanden voor zorgen. Met terugwerkende kracht maakte de HDO zich per 1 maart 1926 los van de NSF en werd het een stichting. In een vereniging zag HDO-bestuurder Willem Vogt niets, dat zou maar een debatingclub worden. In een stichting was ten minste duidelijk wie de baas was en wie de beslissingen nam. De HDO werd nadrukkelijk "neutraal" en zette zich daarmee af tegen de bijzondere omroepen.¹⁵⁸

Met dit contract in de zak, deed de HDO op 20 april 1926 bij het ministerie van Waterstaat een aanvraag voor de bouw van een eigen zender. Het ministerie wilde daar nog niet zomaar een oordeel over uitspreken en vroeg daarom eerst de commissie-Ruys om advies. In deze commissie zaten uiteraard de omroepvertegenwoordigers van de KRO en de NCRV. Dat betekende dat zij hierdoor van de HDO-aanvraag op de hoogte waren. Op 14 mei werd het HDO-verzoek door Tindal ter sprake gebracht tijdens de vergadering van de programmacommissie, hoewel de aanvraag toen niet bij de te behandelen stukken zat. Hierdoor waren de twee confessionele omroepen op de hoogte. Op 14 juni werd over de aanvraag in de commissievergadering gestemd. Toen lagen de zaken heel anders: het HDO-verzoek werd toen gedwarsboemd door een verzoek voor de oprichting van een eigen zender door de NCRV en de KRO.¹⁵⁹

Op 20 mei 1926 deden de KRO en NCRV namelijk een gezamenlijke aanvraag voor een machtiging voor de bouw en exploitatie van een tweede zender. Vijf dagen eerder, op 15 mei, één dag na de vergadering van de programmacommissie, was NCRV-voorzitter Van der Deure bij Directeur-Generaal Damme van de PTT op bezoek geweest. Hierin werd bepleit dat "rechts", met een getalssterkte van vijftig procent in de Nederlandse bevolking, oneveredig weinig zendtijd had in vergelijking met "links". Tijdens een bezoek van Van der Deure, Van Dijk, Perquin en Van Koeverden aan de minister hadden de vier heren daarom het voorstel gedaan om de NCRV en de KRO een tijdelijke machtiging te geven voor de oprichting van een nieuwe zender. Opmerkelijk is overigens dat ARP-kamerlid Van Dijk hier als NCRV-vertegenwoordiger optrad. HDO, VPRO en VARA zouden volgens de heren dan de machtiging van de "oude" zender moeten krijgen. Dan zou ook de NSF zijn dominante positie verliezen. Hoewel het idee van een eigen zender dus al eerder speelde, lijkt het erop dat het HDO-verzoek de handelingssnelheid bij de NCRV en de KRO heeft vergroot. Op 20 mei werd het verzoek officieel ingediend. De gewenste uitbreiding van de zendtijd voor de NCRV en de KRO

¹⁵⁸ Brief van de HDO aan de MinWat, 20 april 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van de HDO aan de Minister van Waterstaat, 4 november 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; Jaarverslag HDO 1925-1926, 20 augustus 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; De Boer, *De plaats van de omroep*, 55-56; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 10; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 14, 24; Huygen Ed., *AVRO 50*, 15; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 22; Vogt, *Een leven met radio*, 114-115, 150.

¹⁵⁹ Aantekeningen omtrent het rapport-Ruys bij voorbespreking tussen Chef 3, De Vos en Dijkmans van Gunst, 10 september 1926, NA, PTT, inv. nr. 17; Brief van de HDO aan de Minister van Waterstaat, 20 april 1926, NA,

was nu op de NSF-zender niet mogelijk, omdat de HDO het contract met de NSF had gesloten. Daarom was, volgens de indieners, de bouw van een tweede zender noodzakelijk om ook de "culturele belangen" van de NCRV- en KRO-leden tot hun recht te laten komen. Gezien het grote culturele belang van de radio, moest de vergunning voor een zender nu niet meer aan een particuliere onderneming, zoals de NSF, worden gegeven, maar aan "culturele verenigingen", die zijn voortgekomen uit de verschillende volksgroepen en geen winstoogmerk mogen hebben. De NSF was toch al bevoorrecht ten opzichte van haar branchegenoten, met een tweede zender zou dat alleen maar erger worden. Nu de zendvergunning over de NSF-zender in Hilversum in de praktijk door het contract tussen de NSF en de HDO toch al bij de HDO lag, lag het volgens de twee omroepen voor de hand deze tweede vergunning voorlopig aan de KRO en de NCRV te geven. De machtiging zou moeten eindigen zodra de Nationale Omroep een feit zou zijn.¹⁶⁰

Ook dit verzoek om een eigen zender ging op 29 mei naar de commissie-Ruys en daar hadden de katholieken en protestanten natuurlijk een meerderheid. De notulen van de vergadering zijn zoek, maar het verzoek van de NCRV en KRO is besproken tijdens de laatste commissievergadering op 14 juni 1926. Op deze vergadering werd óók het HDO-verzoek behandeld. Duidelijk was dat in ieder geval één van de verzoeken niet kon worden gehonoreerd. Wat te voorspellen viel gebeurde: het advies was het verzoek van de NCRV en de KRO te honoreren en dat van de HDO niet. Voor dit besluit van de commissie waren zeven commissieleden en twee waren tegen. Zeker is dat Bruining tegen het toekennen van de machtiging stemde, terwijl SDAP'er Werkhoven, die vermoedelijk ook tegen was, afwezig was. Bruining vond een nieuwe zendvergunning te ver afstaan van de door de commissie gewenste definitieve omroepregeling en pleitte, tevergeefs, voor een gezamenlijke zendmachtiging voor alle bijzondere omroepen. De NCRV en de KRO kregen volgens Bruining anders te veel macht. Het ligt natuurlijk in de lijn der verwachtingen dat ook HDO-voorzitter Tindal tegen was, maar dit is níét zo. Hij stemde namelijk wél voor het advies van de commissie en daarmee tegen een positief advies voor het toekennen van een zendvergunning aan zijn eigen omroep. In de brief waarin het besluit van de commissie werd toegelicht, staat dit namelijk expliciet. De tweede tegenstemmer zal dan wel NVVR-voorzitter Veder zijn geweest. Waarschijnlijk heeft Tindal zich niet voldoende gerealiseerd wat dit zou betekenen: een versterkte

PTT, inv. nr. 112; De Boer, *De plaats van de omroep*, 72; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 14-15; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 42-43.

¹⁶⁰ Verslag gesprek DG met Van der Deure, 15 mei 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van de KRO en de NCRV aan de MinWat, 20 mei 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; De Boer, *De plaats van de omroep*, 72; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 15; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 42.

positie van de NCRV en KRO. Zij beschikten nu over een eigen zendmachtiging, terwijl de HDO, VARA en VPRO die niet hadden.¹⁶¹

Op 27 juli meldde de minister de NCRV en de KRO dat hij akkoord ging met de zendvergunning als de VPRO, die nog steeds geen eigen avond had en die daar bij de minister om had verzocht, tenminste één zendavond zou worden verleend op de NCRV/KRO-zender. Bovendien moest de minister het recht hebben andere groepen zendtijd te verlenen op dezelfde zender. Hiermee gingen de NCRV en de KRO op 9 augustus akkoord, waarna op 1 september 1926 de machtiging bij Ministeriële Beschikking officieel werd verleend "in afwachting van een definitieve regeling van den omroep." Deze machtiging zou voor één jaar gelden en kon verlengd worden, maar stopte dus zodra er een Nationale Omroep zou zijn. Op 12 oktober werd de HDO meegedeeld dat de aanvraag voor een zendvergunning voor deze omroep niet gehonoreerd zou worden. De minister volgde in de beargumentering van de keuze dezelfde lijn als de KRO en de NCRV al gedaan hadden: door het contract met de NSF was de HDO praktisch al gemachtigde over de zender 'Hilversum'. Als de NCRV en KRO de nieuwe zender in gebruik hadden genomen, kreeg de HDO de vrijgekomen zendtijd. De NCRV en de KRO werd nog wel gemeld dat het niet de bedoeling was dat zij hun rechten op Hilversum zouden behouden als de nieuwe zender operationeel was.¹⁶²

Het raadsel is natuurlijk: waarom ging Tindal akkoord met het advies van de commissie? Nu had een tegenstem van Tindal weinig uitgemaakt, de stemverhouding was dan immers nog steeds zes tegen drie, maar het blijft intrigerend. Hierover wordt meer duidelijk in de tijd die na de toekenning van de vergunning aan de KRO en de NCRV volgt. Op 1 november 1926 had een HDO-delegatie een gesprek met de minister waarin de zaak van de HDO nog eens bepleit werd. Tijdens dit gesprek werd duidelijk dat Tindal op 14 juni werd verrast door het NCRV/KRO-verzoek. De HDO meende dat dit verzoek overbodig was, aangezien de NSF na het vertrek van de HDO kon doen met de Hilversumse zender wat het wilde. De HDO draaide dus de redentie van de NCRV en de KRO om. Uiteindelijk stemde de HDO in met het advies van de commissie, omdat Tindal wel inzag dat hij toch overstemd zou worden. Bovendien liet hij zich overtuigen door enkele commissieleden dat het niet zou uitmaken wie de tweede zendvergunning zou krijgen, als die er maar zou komen. Tindal ging er vanuit dat bedoeld werd dat de HDO dan vanzelf wel een vergunning zou krijgen over de zender Hilversum, maar dit was niet

¹⁶¹ Brief van MinWat aan de commissie Ruys, 29 mei 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van de commissie-Ruys aan de MinWat, 16 juni 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van Bruining aan de MinWat, 1 juli 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; De Boer, *De plaats van de omroep*, 72-73; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 15; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21.

¹⁶² Brieven van de MinWat aan KRO en NCRV, 27 juli en 1 september en oktober 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van KRO en NCRV aan de MinWat, 9 augustus 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van de MinWat aan de HDO, 12 oktober 1926, NA, PTT, inv. nr. 112; Brief van Van der Deure aan de MinWat, ongedateerd, NA, PTT, inv. nr. 112; De Boer, *De plaats van de omroep*, 73; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 15; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 42; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21; Huub Wijfjes, 'Het radiotijdperk, 1919-

zo. Bedoeld werd dat de HDO door het contract met de NSF in praktijk vrijwel alle zendtijd op Hilversum zou krijgen, níét dat de HDO een eigen vergunning zou krijgen. De HDO meende echter na het advies van de commissie-Ruys de NSF aan zijn verplichting te kunnen houden voor de verzorging van een eigen exclusieve zender: KRO en NCRV kregen een eigen zender op een nieuwe golflengte, de HDO zal wel snel een vergunning krijgen voor de zender in Hilversum. Hier trapte de NSF echter niet in: het was helemaal niet zeker dat de HDO wel een eigen vergunning zou krijgen. Een vergunning voor andere gebruikers van de NSF-zender alleen was niet voldoende, de HDO kreeg zélf immers geen vergunning. Hiermee had de HDO dus een fikse misrekening begaan. Alleen als de HDO zélf een vergunning zou hebben, zou de HDO weer dagelijks kunnen uitzenden. Daarom wilde de HDO in november 1926 graag een vergunning voor de 'oude' zender in Hilversum, die de NSF dan zou verliezen. Dan zouden de belangen van de NCRV en de KRO ook niet geschaad worden. De VARA en de VPRO moesten maar uitzenden op de zender van de NCRV en de KRO. De HDO wilde geen gezamenlijke vergunning met de VARA, omdat de HDO meende ieder verband met deze omroep te missen.¹⁶³

Bij het ministerie en de PTT bestond wel sympathie voor het HDO-verzoek, maar de positie van de VARA vormde een probleem. Daarom moest er eerst overeenstemming komen tussen de VARA en de HDO rond het gebruik van de zender-Hilversum. Zij zouden een gezamenlijke vergunning aan moeten vragen of de HDO zou een vergunning kunnen krijgen met daarin waarborgen voor de VARA, net zoals dat was gebeurd bij de NCRV/KRO-vergunning voor de VPRO. Bovendien zou de vergunning pas in kunnen gaan zodra de zender van de NCRV en KRO operationeel was, omdat er dan pas ruimte was op de zender in Hilversum.¹⁶⁴

De VARA zelf had het liefst een eigen zendvergunning, samen met de HDO. Op 8 april 1927 vond een eerste bespreking plaats tussen de HDO en de VARA en de NSF bij de minister. De eerste vergadering was nog zonder succes. Er werd geen overeenstemming bereikt over de zendtijdverdeling. De HDO weigerde de VARA zendtijd te velenen op socialistische hoogtijdagen. De minister leek die VARA-eis echter billijk. Er moest sowieso overeenstemming bereikt worden, gezien de nieuwe situatie bij het in dienst treden van de nieuwe zender. Dit met of zonder eigen vergunning voor de HDO en/of VARA. Bij een nieuw overleg op 13 april in het NVV-kantoor in Amsterdam tussen de twee omroepen, waarbij NSF-directeur Dubois als bemiddelaar optrad, kwamen ze er wel uit. De zendvergunning zou bij de NSF blijven, waarbij deze dan als tussenpersoon

1960' in: Huub Wijfjes Ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994* (Zwolle 1994) 50.

¹⁶³ Brief van de HDO aan de NSF, 16 juni 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; Brief van de NSF aan de HDO, 21 juni 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; Brief van de HDO aan de Minister van Waterstaat, 4 november 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; De Boer, *De plaats van de omroep*, 72; Huygen Ed., *AVRO 50*, 19-20.

kon optreden. Voor de HDO en de VARA betekende dit dan dat ze toch dezelfde rechten hadden als de KRO en de NCRV. De VARA behield de zaterdagavond en kreeg de zondagochtend er nog bij en kreeg de gelegenheid tot maximaal tien extra uitzendingen ten behoeve van socialistische hoogtijdagen, zoals 1 mei. Deze overeenkomst zou in werking treden zodra de tweede zender zou werken. De HDO trok de aanvraag voor een eigen zendvergunning in. Waarschijnlijk is de HDO tot de conclusie gekomen dat een NSF-concessie gunstiger was voor de eigen positie: anders zou de HDO, gezien de opstelling van de minister, de concessie waarschijnlijk moeten delen met de VARA en dat had onherroepelijk geleid tot zendtijdverlies. De VARA kreeg van de minister voortdurend de toezegging dat met haar verlangens rekening zou worden gehouden.¹⁶⁵

De Algemeene Nederlandsche Radio-Omroep en de Nederlandsche Omroep-Vereeniging

Op het moment dat de HDO het contract met de VARA sloot op 13 april 1927, was de HDO de HDO al niet meer. Per 1 april 1927 was de HDO opgeheven en ging de omroep verder onder de nieuwe naam Algemeene Nederlandsche Radio-Omroep (ANRO). Met deze naam wilde de oude HDO laten zien dat dat het een omroep "zonder politiek" was voor alle luisteraars en zich daarmee een krachtigere positie verschaffen ten opzichte van de bijzondere omroepen. De omroep wilde bovendien niet meer herinnerd worden aan het verleden als vehikel van de NSF, dat aan de naam 'HDO' kleefde. Deze nadrukkelijke "algemeenheid", in combinatie met een bijzonder assertieve opstelling van de ANRO in het openbaar, wekte vooral ergernis bij die bijzondere omroepen. Een andere ontwikkeling zorgde echter voor een nog moeilijker relatie met de omroepen en dan met name met de VARA.¹⁶⁶

Voor het omroeporgaan van de nieuwe omroep, had de ANRO een contract gesloten met een andere uitgever, Holder, een dochter van *De Telegraaf*. De oude uitgever, Jacob van Campen en dochter van het *Algemeen Handelsblad*, pikte dat echter niet en weigerde de rechten over de *Radio-Luistergids* vrij te geven, tenzij de ANRO een forse schadevergoeding zou betalen. Dat weigerde de ANRO en deze gaf daarom zijn nieuwe gids de naam *AetherBode*. De ANRO weigerde vervolgens zijn programmagegevens te verstrekken aan de *Radio-Luistergids*. Jacob van Campen sloot daarom een contract met de NCRV en de KRO, die als zendende omroepen de gegevens van de ANRO wel kregen. In de internationale radiounie, een samenwerkingsverband

¹⁶⁴ Brief van de DG aan de MinWat, 20 november 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; Brief van de MinWat aan de HDO, 13 december 1926, NA, PTT, inv. nr. 113.

¹⁶⁵ Brief van de DG van de PTT aan alle omroepen en de NSF, 6 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brieven van de VARA aan de MinWat, 25 maart en 20 mei 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Verslag van de bespreking van HDO en VARA van 8 april 1927, stuk gedateerd 11 april 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Conclusie van de bespreking tussen HDO en VARA, 13 april 1926, NA, PTT, inv. nr. 156; De Boer, *De plaats van de omroep*, 73.

tussen de omroepen in Europa, was het namelijk verplicht de gegevens aan de medeleden te verstrekken en de NCRV en de KRO waren hier, net als de ANRO, lid van.¹⁶⁷

Het conflict tussen de ANRO en Jacob van Campen kwam tot ontploffing toen uit kringen rond de uitgever een nieuwe "algemene" omroep ontstond: de Nederlandsche Omroep-Vereeniging (NOV). Het orgaan van de NOV werd dan ook de *Radio-Luistergids*. Deze omroep leek dezelfde idealen te hebben als de ANRO, maar was meer een omroep uit werkgeverskringen. Daarmee was de NOV meer conservatief-liberaal dan de ANRO. De ondernemers die achter de NOV zaten hadden met name een afkeer van de toelating van de partijpolitieke VARA tot de ether en wilden nu een tegenwicht bieden. Een oude bekende was de eerste voorzitter van de NOV: F.E. Posthuma. De NOV richtte zich ook tegen de ANRO, omdat de leden van deze stichting geen invloed hadden op het beleid. De NOV wilde als vereniging voor hen een alternatief zijn. De NOV was dus een directe concurrent van de ANRO. Toen de NSF deze nieuwe omroep ook nog eens liet uitzenden op 5 juni 1927, ontplofte de ANRO. Dat was een schending van het contract met de NSF van 1 maart 1926! De ANRO, die hier pas drie dagen voor de eerste NOV-uitzending van hoorde, vroeg de minister van Waterstaat de NSF tot de orde te roepen. NSF-directeur Dubois zou gedreigd hebben met inmenging door de minister, waarna de ANRO niets anders kon doen dan de NOV te accepteren. Dit verhaal is afkomstig uit een brief van 3 juni 1927 van NVVR'er Corver aan de minister, waarin hij waarschuwde voor de macht van de NSF en in het bijzonder Dubois. Het is onduidelijk of het daadwerkelijk zo gegaan is. In ieder geval heeft de ANRO geen verdere stappen ondernomen om de NOV tegen te houden. De NOV was wellicht bedoeld om "zendende vereniging" te worden, want dan was de ANRO verplicht de programmegegevens aan de NOV te verstrekken. Dat was althans het verwijt uit ANRO-kringen. De minister had de omroepen namelijk op 25 mei 1927, dus kort hiervoor, in een brief bevolen hun programmegegevens uit te wisselen: als aan de *Radio-Luistergids* dus een nieuwe omroep werd verbonden, waren de andere omroepen verplicht hun gegevens te verstrekken. Dit verwijt was niet geheel onterecht. De NOV is namelijk nooit officieel opgericht: echte "leden" waren er dus niet, alleen maar abonnees van de *Radio-Luistergids*.¹⁶⁸

Bij de NOV waren invloedrijk figuren betrokken. Mede dankzij hun invloed, stond de minister toe dat de NOV van de NSF een avond zendtijd zou krijgen. Er werd ook nog

¹⁶⁶ Inlichtingen voorafgaande aan de adiëntie van Tindal en Vogt aan de MinWat, 25 april 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; De Boer, *De plaats van de omroep*, 76-77; Huygen Ed., *AVRO 50*, 15; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21-22.

¹⁶⁷ Inlichtingen voorafgaande aan adiëntie Tindal en Vogt aan MinWat; De Boer, *De plaats van de omroep*, 76; Huygen Ed., *AVRO 50*, 15; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21.

¹⁶⁸ Besprekingen bij de PTT, 5 maart 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Notulen van de vergadering van het COV, 27 mei 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Telegram van de ANRO aan de MinWat, 2 juni 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brief van Corver aan de MinWat, 3 juni 1926, NA, PTT, inv. nr. 17; Brief van J. de Vrieze aan de NSF, 6 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; De Boer, *De plaats van de omroep*, 77; Huygen Ed., *AVRO 50*, 15-16; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 22-23; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 21.

aangedrongen op stappen tegen politieke uitspraken in de ether, met name van de VARA, maar dat weigerde de minister. Wel werd de VARA gewaarschuwd zichzelf beperkingen op te leggen, zonder dat, vooralsnog, sancties in het vooruitzicht werden gesteld. Met de toelating van de NOV zette Van der Vegte de ANRO onder druk. Hij drong aan op een fusie tussen de ANRO en de NOV en wees oud-minister Westerveld aan als bemiddelaar. Zo waren de heren achter de NOV erin geslaagd invloed te verkrijgen in de ANRO. Onder Westervelds leiding begonnen de, aanvankelijk niet al te eenvoudig lopende, fusiegesprekken in de zomer van 1927. De aanwezigheid van de NOV zou de opstelling van de andere omroepen ten opzichte van het fusieproduct niet vergemakkelijken.¹⁶⁹

Door de toegang van de NOV tot de NSF-zender, daalde de relatie tussen de NSF en de ANRO naar een dieptepunt: er werd alleen nog maar gecommuniceerd via advocaten. Er ontstond bij de ANRO, maar bijvoorbeeld ook bij de NVVR, toenemende irritatie over de handelswijze van de NSF. Dat zorgde alleen maar voor versnippering: straks kwamen er nog meer uitgeverij van radiobladen op het idee een eigen omroep te beginnen en dan was het leed helemaal niet te overzien. Dat bleek mee te vallen. Van de al langer niet meer zo innige relatie tussen moeder NSF en voormalig dochter HDO was in ieder geval nu al helemaal niets meer over. Zo werd de NSF door de advocaat van de ANRO nog eens gewezen op het contract van 1 maart 1926 inclusief een dreigement voor juridische stappen toen de opening van de tweede zender aanstaande was in oktober 1927. De NSF en zijn voorzitter Dubois (en de bijzondere omroepen) werden het mikpunt van een campagne van *De Telegraaf*. Regelmatig werd de ANRO, en dan met name directeur Willem Vogt, ervan beschuldigd de munitie hiervoor aan te leveren, maar dit werd bij hoog en bij laag ontkend.¹⁷⁰

De opening van de zender "Huizen"

In februari 1927 was bekend geworden dat de nieuwe zender in het dorp Huizen ging komen. De NSF zou de zender leveren. Door de NCRV, de KRO en de NSF was inmiddels de NV Nederlandsche Draadloze Omroep opgericht in de aandelenverhouding 25-25-50, die de nieuwe zender zou financieren. De NSF zou dus de bouw van de zender medefinancieren. Blijkbaar verwachtte de NSF hier profijt van: er moesten immers nog steeds radio's verkocht worden. Voor de ANRO was dit erg zuur: nu hielp de NSF de KRO en de NCRV aan een eigen zender. De directeur-generaal van de PTT vond de gekozen naam voor de NV overigens, niet geheel onbegrijpelijk, "tendentieus". Dit was immers de

¹⁶⁹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 77-78; Huygen Ed., *AVRO 50*, 16; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 23-24; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 21-22.

¹⁷⁰ Notulen van de vergadering van het COV, 2 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; *Radio*, 10 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brief van de AVRO aan de MinWat, 5 juli 1928, NA, PTT, inv. nr. 92.

naam die de commissie-Ruys had genoemd voor een nationale omroepmaatschappij. In mei 1927 kreeg de NDO vergunning voor de bouw van een zender in Huizen.¹⁷¹

Dubois liet vlak voor de opening van Huizen weten dat hij het contract met de ANRO zou naleven, maar dat de NCRV en de KRO nog geen afstand hadden gedaan van hun zendtijd op Hilversum, omdat zij eerst wilden weten of de zender Huizen wel naar behoren zou werken. Daarnaast moest rekening gehouden worden met het contract tussen de ANRO en de VARA. Tenslotte wilde de NOV graag de dinsdagavond op Hilversum overnemen van de KRO. Hier ging de ANRO uiteindelijk mee akkoord. De NOV en de ANRO waren inmiddels toch met een fusie bezig. Verder zou het contract tussen de VARA en ANRO van 13 april 1927 het uitgangspunt vormen voor de verdeling van de zendtijd. De ANRO wilde verder af van kerkdiensten op Hilversum. De NCRV en de KRO moesten de kerkdiensten op Hilversum, die ze aanvankelijk niet wilden afstaan, laten vallen na tussenkomst van de minister. Zij weigerden de zondagochtend af te staan aan de VARA, omdat de NCRV en KRO meenden dat de ANRO niet beschikte over de zendtijd op zondagochtend en het contract tussen de ANRO en de VARA met betrekking tot de zondagochtend dus ook niet geldig was. Er was al een contract tussen de NSF en het kerkcomité (een samenwerking van NCRV, KRO en VPRO) met betrekking tot de zondagochtend. De NCRV zei een kerkuitzending op beide zenders nodig te hebben om alle protestantse groepen tevreden te stellen. De minister bleek bijzonder verbaasd te zijn over deze claim van de confessionelen op Hilversum nu zij nota bene een eigen zender hadden en wees deze dan ook af.¹⁷²

Op 28 oktober 1927, zes dagen na de opening van de zender in Huizen, meldde de Directeur-Generaal aan alle partijen de voorlopige verdeling van de zendtijd, in afwachting van een definitieve regeling. Op Hilversum behield de VARA de zaterdagavond en kreeg het de zondagochtend om de week. De andere zondagochtenden kreeg de VPRO, nadat de VARA hier vrijwillig afstand van had gedaan. In de weken dat de VPRO zondagochtend niet uitzond, kon het uitzenden in de vooravond op zondag. Daarmee had de VPRO ook gelegenheid om kerkdiensten uit te zenden, nu het kerkcomité de zendtijd kwijt was en de VPRO geen zendtijd had op zondag op Huizen. Alle andere uren gingen naar de ANRO en NOV, die moesten het onderling verder maar eens worden. Nog altijd bestond overigens het voornemen om de ANRO en de VARA een eigen vergunning te geven voor Hilversum. Op Huizen kreeg de VPRO de vrijdagavond. De KRO en de NCRV konden de overige uren verdelen. Daarmee had de VPRO eindelijk een eigen avond, die

¹⁷¹ Bespreking bij de PTT, 5 maart 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brief van Van der Deure aan de Directeur-Generaal van de PTT, 6 mei 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 11; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21; Wijfjes, *Het radiotijdperk*, 50.

¹⁷² Notulen van de vergaderingen van het COV, 8, 13 en 19 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brief van Dubois aan De Vrieze, 13 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Bespreking van de DG met Dubois en Claasen over opening Huizen, 17 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brief van Claasen aan de DG, 18 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Telegram van Vogt aan de DG, 18 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21.

het dankzij het NSF/HDO-contract van 1 maart 1926 tot dan toe niet had gehad. Nog steeds was de VPRO echter afhankelijk van hulp van de minister, een eigen zendvergunning van de VPRO was nog niet in beeld. Er was nog wel overleg nodig of de VPRO ook nog twee uurtjes extra zendtijd zou krijgen voor uitzendingen voor de "rijpere jeugd" en voor de zieken. De Directeur-Generaal benadrukte nog eens dat deze verdeling op geen enkele wijze de definitieve regeling zou beïnvloeden. Over die definitieve regeling zou zo spoedig mogelijk overleg moeten plaatsvinden tussen de omroepen en de minister. De ANRO verzocht nog wel niets te beslissen zolang de fusie tussen de NOV en de ANRO niet rond was.¹⁷³

Ondertussen bleef de relatie tussen de ANRO en de NSF moeizaam. De advocaat van de ANRO beklagde zich op 24 oktober nogmaals over het niet nakomen van het NSF/HDO-contract door de NSF. De NSF beriep zich op overmacht: het was nu toch hoofdzakelijk de minister die over de zendtijdverdeling ging, die zich daarbij beriep op de onderlinge afspraken tussen omroepen. Het contract tussen de HDO en NSF achtte de minister van minder belang, omdat hij het niet verstandig vond langdurige contracten te sluiten op basis van een tijdelijke fabrieksmachtiging van de NSF. Aan contracten die in een tijdelijke toestand zijn gesloten, kon geen blijvende betekenis worden toegekend. Dit was wel heel wrang: datzelfde contract was een jaar eerder immers nog de reden om de HDO geen eigen zendvergunning te geven en de reden dat Tindal akkoord ging met het advies van de commissie-Ruys. Nu werd doodleuk door dezelfde minister gemeld dat dat contract niet zoveel meer waard was. Hier kon de ANRO zich terecht bekocht voelen.¹⁷⁴

Op 22 oktober 1927 werd de nieuwe zender in Huizen feestelijk geopend door minister Van der Vegte van Waterstaat. De minister prees in zijn rede de plaats die de radio was gaan innemen in het maatschappelijk en geestelijk leven. Deze nieuwe zender zou de luisteraars van alle richtingen tegemoet komen. Met twee zenders zou "elk wat wils" krijgen. Dat was van grote betekenis voor het Nederlandse volk, "dat in vrijheid nu eenmaal zijn grootste blijheid vindt." Gelukkig met de VPRO op de nieuwe zender waren de twee confessionele omroepen niet: zo had "links" meer zendtijd dan "rechts". Daarom zagen de NCRV en de KRO de VPRO liever op Hilversum. De klage van de NCRV en KRO zou succes hebben in 1930 (zie hoofdstuk 5). Ook de VPRO voelde zich overigens niet erg thuis op een als "rechts" bekendstaande zender en had grote moeite zijn twee uurtjes extra zendtijd op vrijdag te krijgen.¹⁷⁵

¹⁷³ Brief van de DG aan alle omroepen en de NSF, 6 oktober 1925, NA, PTT, inv. nr. 156; Notulen van de vergaderingen van het COV, 8, 13 en 19 oktober 1927; Brief van de DG aan alle omroepen, de NSF, de NDO en Westerveld, 28 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brief van de ANRO aan de DG, 31 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 21.

¹⁷⁴ Brief van De Vrieze aan de MinWat, 24 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Brief van de MinWat aan De Vrieze, 9 november 1927, NA, PTT, inv. nr. 156.

¹⁷⁵ Gesprek van Van der Deure met de PTT en de reactie van Bruining en Spelberg, 21 september 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Toespraak van de MinWat bij de opening van de zender in Huizen, 22 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 15.

Er was nu derhalve een volledig nieuwe situatie ontstaan. Er was nu geen sprake meer van één grote neutrale omroep, die op zou kunnen gaan in een nationale omroep, en enkele kleine bijzondere groepen. Dat was de situatie waar de commissie-Ruys in feite nog vanuit ging. Nu waren er echter drie gelijkwaardige omroepen en twee kleinere, de VARA en de VPRO. De NCRV en de KRO hadden dan wel nadrukkelijk een voorlopige machtiging gekregen, hier was toch weer een voldongen feit geschapen. Het ondermijnde de conclusies uit de commissie-Ruys. Het viel te verwachten dat de NCRV en de KRO hun belang nu zouden gaan verdedigen en ze hadden bewezen daar zeer goed toe in staat te zijn. Bij invoering van een regeling, zoals voorgesteld door de commissie-Ruys, konden zij er immers alleen maar op achteruit gaan. Als de politiek de regelingen van de commissie in zou willen voeren, zou er nu veel steviger ingegrepen moeten worden in de omroep dan voor de toekenning van de machtiging. De ANRO was nu tot de VARA veroordeeld op de zender Hilversum. Als de ANRO nog een eigen machtiging wilde, kon het daarbij niet om de VARA heen, gezien de toezeggingen aan de VARA van het ministerie. De NCRV en de KRO konden zo lekker achterover leunen en de gebeurtenissen afwachten, terwijl de ANRO en de VARA elkaar in de haren zouden vliegen. De VARA had daarbij niets te verliezen, zij had immers toch maar één avond. Nu de NCRV en de KRO drie avonden hadden, wilde de VARA dat ook wel. Dat kon alleen maar ten koste gaan van de ANRO. De ANRO ondertussen had juist niets te winnen. De toekenning van de machtiging aan de NCRV en de KRO had de ANRO zo in een onmogelijke situatie gebracht en dat maakte het komen tot een nationale omroepregeling er niet makkelijker op.

Het Comité van Omroepverenigingen

Op 4 mei 1927 werd door de NCRV, de KRO, de VARA en de VPRO het Comité van Omroepverenigingen (COV) opgericht. Dit ging aanvankelijk om het vertegenwoordigen van de gemeenschappelijke belangen bij de internationale radio-unie in Genève. Het COV deed echter meer. Zo werd een gezamenlijke programmagids geproduceerd. Die werd dan in het omroeporgaan van de verschillende COV-leden gevouwen: dat zorgde voor een enorme kostenbesparing. Dit heeft overigens niet lang geduurd. Ook de ANRO had een uitnodiging gekregen van NSF-directeur Dubois, de voorzitter van het COV. Deze omroep weigerde echter lid te worden van het comité. De ANRO achtte samenwerking op deze wijze op dat moment ongewenst, maar zei wel bereid te zijn tot rechtstreeks contact met de afzonderlijke omroepen. Bovendien weigerde de ANRO zijn programmagegevens aan het COV te geven. Daarom had het COV gevraagd de minister in te grijpen, die vervolgens met de eis kwam van programmauitwisseling, waar de NOV meteen van profiteerde. De weigerachtige opstelling van de ANRO leidde tot een nieuwe situatie: het zorgde ervoor dat het COV tegenover de ANRO kwam te staan en daarmee

werd de VARA in het kamp van de NCRV en de KRO getrokken. De VPRO bleef voorstander van een nationale omroep, maar tegenstander van de ANRO. Daarmee stond de ANRO alleen. Al snel bleek dat met name de VARA het COV als een prima instrument zag om de ANRO en later ook de NOV dwars te zitten. Op de eerste vergadering stelde Van der Woude al voor de minister op de hoogte te brengen van de weigerachtige houding van de ANRO en voor te stellen een omroep die weigerde samen te werken uiteindelijk de uitzendconcessie te weigeren. Dit werd door de andere aanwezige omroepvertegenwoordigers overgenomen.¹⁷⁶

De VARA wilde het verst gaan met het COV. Zij wilde het COV een eigen rechtspersoonlijkheid geven. Vervolgens zou het COV de nationale omroepmaatschappij moeten worden, zoals dat in het rapport van Ruys voorgesteld was. De omroepverenigingen zouden daarbinnen hun zelfstandigheid bewaren. Dan zou ook de ANRO zich wel moeten aansluiten, anders zou deze omroep immers buiten de nationale omroepregeling blijven. De VARA zag ook het liefst dat de omroepen gezamenlijk zouden optreden ten opzichte van de minister van Waterstaat. Dit gebeurde echter absoluut niet: de COV-leden bleven op eigen houtje contact onderhouden met de minister. Het VARA-voorstel ging de andere COV-leden te ver. Zij wilden naar buiten toe zelfstandige contacten met de minister of wie dan ook blijven onderhouden. De NCRV en de KRO dreigden het COV anders te verlaten. Uiteindelijk werd in de COV-vergadering van 5 juli 1927 besloten dat er zoveel mogelijk samengewerkt zou worden in zaken die ook andere omroepen zouden betreffen, maar dat alle omroepen altijd rechtstreeks contact met de regering zouden moeten kunnen hebben. De omroepen spraken zich vooralsnog uit voor uitvoer van de plannen van de commissie-Ruys. Vooral de NCRV wilde niet te hard van stapel lopen. Het COV moest niet een soort supervereniging worden, maar moest slechts een contactorgaan blijven. De omroepen zouden nu eerst maar eens moeten afwachten wat de minister verder eigenlijk wilde met betrekking tot de nationale omroepregeling. Als het COV al beslissingsbevoegdheid zou krijgen, dan zou dat alleen met algemene stemmen mogen. Het COV als contactorgaan vond de VARA weer te mager. Door te wachten met een eigen rechtspersoon zou het COV zijn eigen positie ondergraven. Nu kon de ANRO doorgaan met het versterken van de eigen positie bij de luisteraars, ten koste van de andere omroepen. Als het COV nou snel bij de minister zou aandringen de grondbeginselen van de plannen van de commissie-Ruys in te voeren, dan moest de ANRO wel toetreden. Aan de herrie tussen de omroepen zou volgens het VARA-bestuur een einde moeten komen. Anders zou de minister dwingend kunnen optreden volgens de ingediende wijziging van de Telefoon- en Telegraafwet (zie hoofdstuk 5). Dat moest voorkomen worden: dan zou een versterkte staatsomroep dreigen. De minister had het

¹⁷⁶ Brief van Dubois aan de ANRO, 2 mei 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Notulen van de vergaderingen van het COV, 4 en 27 mei 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 91-93.

COV helemaal nooit als gesprekspartner willen uitnodigen. De minister wenste alleen overleg met de individuele omroepen. De VARA kende het COV dus duidelijk veel te veel betekenis toe. De VARA was het ijverigst met het indienen van agendapunten en had hoge verwachtingen van het COV, maar meer dan een overlegorgaan zou het niet worden. Zij wilde het COV vooral gebruiken, zo lijkt het althans, als een manier om de eigen positie ten opzichte van de ANRO en de NOV te versterken.¹⁷⁷

De Nationale Omroep

In het COV werd op 13 oktober 1927 voor het eerst ook gesproken over een mogelijke toekomstige omroepregeling. Dat de ANRO niet meedeed in het COV, vormde daarbij natuurlijk wel een probleem. Bij de vergaderingen was echter wel de heer Westerveld aanwezig als voorzitter van het fusiecomité van de ANRO en de NOV, maar hij had geen beslissingsbevoegdheid, omdat zijn omroep geen lid was van het COV. Een echte nationale, neutrale omroep was allang uitgesloten: van de bijzondere omroepen was niemand daar voor en de ANRO/NOV, in het najaar van 1927 werd het toekomstige fusieproduct ANROV genoemd, zag wel in dat er niet mee in zou zitten dan een federatievorm. De ANROV zag voor zichzelf de taak voor zich om het algemene gedeelte voor zijn rekening te nemen. Probleem was dat de andere omroepen het idee hadden dat de ANROV zichzelf niet op dezelfde positie leek te zetten als de andere omroepen: de ANROV was primair, boven de secundaire bijzondere omroepen, die dan geen volledig programma meer uit hoefden te zenden. De andere omroepen wilden best akkoord gaan met een federatiemodel, maar dan mocht het niet alleen de ANROV zijn die het algemene programma zou verzorgen. De bijzondere omroepen wensten geen suprematie van de ANROV te accepteren. Westerveld vond het terecht als de ANROV sterker naar voren zou komen dan de andere omroepen: het had immers de meeste luisteraars. VARA-voorzitter Van der Woude was het hier niet mee eens: door de bevoorrechte positie van de ANRO kon deze meer reclame maken worden voor zichzelf. Als de bijzondere omroepen dezelfde hoeveelheid zendtijd hadden gehad, zou volgens Van der Woude allang gebleken zijn dat de bijzondere omroepen het diepst in het Nederlandse volk geworteld waren.¹⁷⁸

De bijzondere omroepen ergerden zich aan het idee dat in neutrale en liberale kring leek te heersen dat hun denkrichting dé algemene was en de andere denkrichtingen weg werden gezet als minderwaardig, afwijkend of sektarisch. Zij accepteerden het idee niet dat de neutrale, of beter gezegd: algemene, denkrichting het hele volk zou vertegenwoordigen. Door de NCRV en de KRO werd vaak een vergelijking gemaakt met

¹⁷⁷ Brief van de VARA aan de DG, 27 juni 1927, NA, PTT, inv. nr. 156; Notulen van de vergaderingen van het COV, 5 juli en 3 augustus 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brief van de VARA aan Dubois, 8 juli 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brief van Van der Woude aan Dubois, 11 juli 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Bespreking van de top van de PTT, 14 juli 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brief van Keuning aan Dubois, 8 september 1927, PTT, inv. nr. 91.

de schoolstrijd. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een woedende reactie in het eigen orgaan *Christelijk Tijdschrift voor Radio* van 25 juni 1927. Het ging hier om een reactie op een, verder weinig belanghebbend, door de NVVR uitgebracht rapport over de omroep. Hierin werd bepleit dat de bijzondere omroepen hun eigen uitzendingen moesten betalen en dat de neutrale omroepen bekostigd zouden moeten worden uit een retributie. Dit deed de NCRV denken aan de schoolstrijd: "Wij vragen ons af, of de heeren nu nog steeds niets hebben geleerd. Deze regeling lijkt als twee druppels water op het liberale standpunt omtrent de openbare en de bijzondere school." De neutrale school zou goed zijn voor iedereen, terwijl degene die iets anders wensten dat zelf maar zouden moeten betalen. Veertig jaar hebben de confessionelen gevochten voor gelijkstelling en nu durfde de NVVR weer met hetzelfde standpunt te komen. Op de NVVR-vergadering, die op de publicatie van het rapport volgde, durfde de leden van de NVVR ook nog kritiek te hebben op het voorstel van de NVVR de minister een Raad van Toezicht van de omroep te laten benoemen. Een christelijke minister zou wel voor een partijdige samenstelling van dit orgaan zorgen. "Van een christelijke minister wordt gevreesd een partijdige samenstelling van de Commissie van Toezicht, niet natuurlijk van een liberaal of vrijzinnig minister," brieft het *Christelijk Tijdschrift voor Radio*. Deze ergernis maakte dat ook de algemeenheid die de ANROV voor zich opeiste niet geaccepteerd werd. Dat gold net zo goed voor de VARA, alleen was voor deze omroep de schoolstrijd van minder belang. De VPRO wilde wel een nationale omroep, maar accepteerde de algemeenheid van de ANROV evenmin.¹⁷⁹

Op de COV-vergadering van 13 oktober ontstond als vanouds meteen weer onenigheid over de stemverdeling in het eventuele bestuur van een omroepfederatie, terwijl er nog niet eens zicht was op hoe die federatie eruit moest zien: de ANROV wilde dat iedere omroep één stem kreeg, waarbij besluiten alleen met tweederde meerderheid genomen konden worden. De KRO en NCRV bleven bij hun oude voorkeur van vijftig stemmen voor "rechts" en vijftig stemmen voor "links".¹⁸⁰

Het grote struikelblok werd de manier van zendtijdverdeling. Uiteindelijk werd overeengekomen dat alle omroepen een deel van het algemene programma voor hun rekening zouden nemen, dus niet alleen de ANROV. De bijzondere omroepen wilden echter eerst de zendtijd tussen de omroepen verdelen en vervolgens een deel van die zendtijd aan het algemeen programma besteden en de ANROV wilde eerst de zendtijd voor het algemeen programma verdelen en vervolgens de zendtijd die over was verdelen tussen de bijzondere omroepen. De ANROV weigerde namelijk zendtijd af te staan aan de bijzondere omroepen. Maar de VARA en de VPRO wilden meer zendtijd dan ze op dat

¹⁷⁸ Notulen van de vergadering van het COV, 13 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 91.

¹⁷⁹ Reactie van de NCRV op het NVVR-rapport (afschrift) uit het *Christelijk Tijdschrift voor Radio*, 25 juni 1927, NA, PTT, inv. nr. 156.

¹⁸⁰ Notulen van de vergadering van het COV, 13 oktober 1927.

moment hadden, de VARA net zoveel als de NCRV en de KRO zouden krijgen op de nieuwe zender, namelijk drie dagen. Eén avond zou dan bestemd worden voor het algemeen programma. Ook de VPRO wilde nog een extra avond op Hilversum, zodat deze omroep twee avonden had, samen met de vrijdagavond op Huizen. Als de ANROV echter al zendtijd wilde afstaan, dan alléén voor een algemeen programma en zeker niet aan een bijzondere omroep. Het kon niet zo zijn dat de ANROV evenveel zendtijd zou hebben als de andere omroepen. De ANROV had immers de meeste luisteraars. Voorlopig kon er over een definitieve regeling echter nog niets besloten worden, omdat daarvoor eerst de fusie tussen de ANRO en de NOV rond moest zijn. Dat was maar goed ook, want in het najaar van 1927 kwamen de omroepen er absoluut nog niet uit.¹⁸¹

Het is wel duidelijk dat de ANROV steeds meer alleen komt te staan. De bijzondere omroepen zijn het eigenlijk wel met elkaar eens, maar de ANROV wil van geen wijken weten. Er was dus allang geen sprake meer van een tegenstelling links-rechts, als die er überhaupt al ooit geweest was, maar van een tegenstelling algemeen-bijzonder. De VARA kwam daarmee in het kamp van de NCRV en KRO terecht. Aangezien de SDAP inmiddels met de VARA verbonden was, verdween ook binnen die partij de voorkeur voor de nationale omroep die eerder wijdverbreid was. Door de opstelling van de ANROV raakte daarmee ook het uiteindelijke doel van de ANROV, een nationale omroep, steeds verder uit beeld. De ANROV benadrukte de eigen positie net zo stevig als de andere omroepen: het eigen belang leek ook bij de ANROV zo uiteindelijk boven het nationale omroepbelang te gaan. Bovendien leek de ANROV een zeker minachting te hebben voor de andere omroepen, alhoewel dat natuurlijk niet letterlijk zo uitgesproken werd. Op 30 november liet Westerveld Dubois weten dat de ANROV voorlopig afzag van het deelnemen aan de vergaderingen van het COV. De ANROV was grote voorstander van een nationale omroep, maar de andere omroepen hadden zich te weinig bereid getoond samen te willen werken. Verder ergerde Westerveld zich aan de voortdurende vergelijkingen met de schoolstrijd die gemaakt werden. De vergelijking met de openbare school zou echter niet opgaan. Bij de omroep zouden alle stromingen juist het gemeenschappelijke programma gezamenlijk controleren, zodat alle geestelijke stromingen voldoende tot hun recht zouden komen. De andere omroepen zou de samenwerking niet echt ernst zijn, omdat zij niet vooropstelde wat hen verenigde. De ANROV was nog wel bereid om overleg te voeren over de programmagegevens en was bereid ieder redelijk voorstel van het COV om tot samenwerking op basis van "wat ons verenigd" tussen de omroepen te komen in overweging te nemen. Op de COV-vergadering van 2 december 1927 werd door de vergadering besloten de wens uit te spreken dat de bijzondere omroepen een plaats zouden krijgen in een nationale

¹⁸¹ Notulen van de vergaderingen van het COV, 13 en 19 oktober 1927, NA, PTT, inv. nr. 91.

omroepregeling, maar dat vruchtbare besprekingen verder niet mogelijk waren zolang niet alle omroepen zouden deelnemen.¹⁸²

Op 17 februari 1928 bracht het COV een rapport uit met daarin de gedachtegang van het COV rond de omroep. Op dat moment was een debat in de Tweede Kamer aanstaande over een wijziging van de Telefoon- en Telegraafwet van 1904 (zie hoofdstuk 5). Daarom wilde het COV, dus zonder de ANRO, graag zijn deskundige mening te berde brengen. Het rapport handelde met name over technische zaken. Het COV stelde een centraal lichaam voor, waar alle omroepen aan deel zouden nemen, dat zorg zou dragen voor de techniek, het samenstellen van een gezamenlijk programmablad en het doen van technisch onderzoek. Het was echter ook verantwoordelijk voor kerkdiensten, muziek en lessen. Het was daarmee meer dan een ondersteunende organisatie, maar het was niet meer wat de commissie-Ruys zich van een nationale omroep voorstelde. Er werd in het rapport wel gesproken over twee zenders, maar over een verdeling tussen een nationaal en bijzonder programma werd niets gezegd. Het ging vooral gedetailleerd in op de organisatie van een centraal lichaam, maar niet over hoe dit lichaam zich zou moeten verhouden ten opzichte van de omroepverenigingen. Van de ideeën van de commissie-Ruys bleef zo, voor wat betreft de omroepen, weinig meer over. Al zeiden ze nog wel achter de beginselen te staan.¹⁸³

De Algemeene Vereeniging "Radio-Omroep"

Inmiddels was al bekend dat de ANRO en de NOV per 1 januari 1928 zouden fuseren onder de naam Algemeene Vereeniging "Radio-Omroep" (AVRO), met Westerveld als voorzitter. De AVRO wilde de radio-omroep bevorderen "zonder voorkeur voor eenige godsdienstige of politieke richting."¹⁸⁴ In de uitzendingen mocht niemand worden gekwetst. In het bestuur zaten veel NOV'ers, maar de dagelijkse leiding was vooral in handen van de ANRO'ers, die ook veel meer ervaring hadden. Willem Vogt werd directeur. De wat vreemde naam voor de omroep was ontstaan, doordat beide oude omroepen hun naam in de nieuwe naam wilden zien. Ook de twee bladen fuseerden tot de *Radiobode*, uitgegeven door een gezamenlijke NV van Van Campen en Holdert. Het gedoe rond het ontstaan van de AVRO, heeft het prestige van deze omroep geen goed gedaan, juist op het moment dat er een wetsontwerp voor de radio in voorbereiding was bij de politiek. Op de vergadering van het COV op 2 december 1927 kon Dubois de oprichting van de AVRO melden. Dit verscheen korte tijd daarna, op 10 december, in het VARA-orgaan *Radio*, tot woede van Westerveld. Hij meende dat Dubois vertrouwelijke

¹⁸² Notulen van de vergadering van het COV, 2 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Brieven van Westerveld aan Dubois, 30 november en 24 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 78.

¹⁸³ Comité van Omroepverenigingen, *Ontwerp en de interne organisatie, de technische opzet en de begroting van een Nationale Omroep*, 17 februari 1928, NA, PTT, inv. nr. 17; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 24.

¹⁸⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 78.

informatie had gemeld in de COV-vergadering. Het kwam de onderlinge verhoudingen niet ten goede.¹⁸⁵

De VARA was al geen liefhebber van de ANRO en in het bijzonder schreeuwlelijk Vogt. Dat kwam vooral door de actie van de HDO tegen het toekennen van een eigen avond aan de VARA in januari 1926. Volgens de HDO was die actie overigens niet in de eerste plaats gericht tegen de VARA, maar tegen de NSF. Bovendien ergerde de VARA, maar ook de andere omroepen, van de voortdurende aanvallen van Willem Vogt in AVRO-orgaan de *Radiobode* en eerder in de bladen van de HDO en de ANRO. De NOV was in VARA-ogen al helemaal vreselijk. Dit was volgens de VARA een werkgeversomroep voor rijken die er alles aan zou willen doen de VARA kapot te krijgen. De NOV zou vooral geïnteresseerd zijn in rijkeluis zaken als een cursus oesters eten of een programma over de mooiste zijde, zo schamperde *Radio*. Nu de NOV, die inderdaad sterk anti-VARA was, een sterke positie had gekregen in het nieuwe AVRO-bestuur, NOV-bestuurslid Westerveld werd bijvoorbeeld voorzitter, was wel duidelijk dat de VARA en de AVRO ervijanden waren. Er ontstond een zeer grimmige sfeer tussen de AVRO en de VARA: de omroepen maakten elkaar, ook al voor 1928, uit voor alles wat los en vast zat, zowel in hun bladen als in de ether. Hier trad de PTT overigens tegen op: de omroepstrijd mocht niet in de ether uitgevochten worden. Daar hielden de omroepen zich maar matigjes aan, waarop de minister op 26 januari 1928 liet weten dat het afgelopen moest zijn met het uitvechten van onderlinge conflicten in de ether. Daar bleef de VARA moeite mee houden. De belangen van de AVRO en de VARA waren ook tegengesteld: de AVRO wilden een nationale omroep worden, terwijl de VARA net zoveel zendtijd wilde als de NCRV en de KRO, wat wel ten koste moest gaan van de AVRO.¹⁸⁶

De AVRO was, in tegenstelling van het door Tindal ingenomen standpunt in de commissie-Ruys, tegenstander van retributie, vooral omdat dit het bestaan van de omroepverenigingen zou garanderen. Dat de AVRO tegenstander was van een retributie vond de VARA maar niets: vrijwillige bijdragen zouden maar leiden tot corruptie, wie betaalt, bepaalt immers. NCRV en KRO hadden overigens juist minder moeite met de NOV dan met de AVRO. De NOV was tenminste echt liberaal, dus bijzonder, hoewel de NOV niet in beginsel liberaal was. Zij wilde, net als de ANRO, geen politiek in de ether. De bijzondere omroepen hadden veel meer moeite met de "algemeenheid" van de ANRO en nu dus met die van de AVRO. "Algemeenheid" zou betekenen dat de AVRO dan in zekere zin ook de katholieken, protestanten en de socialisten zou vertegenwoordigen en daar konden de drie bijzondere omroepen niet mee instemmen. Het zou een minder

¹⁸⁵ Notulen van de vergadering van het COV, 2 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; *Radio*, 10/12/1927, PTT 91; Brief van Westerveld aan Dubois, 13 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 78; Huygen Ed., *AVRO 50*, 16; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 24; Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 22.

groot probleem zijn als de AVRO zich gewoon "vrijzinnig" of "liberaal" zou noemen, maar dat weigerde de AVRO.¹⁸⁷

De NCRV wilde ondertussen de huidige toestand graag handhaven. Nu de zender in Huizen geopend was, had de NCRV, net als de KRO, meer baat bij een handhaving van de status-quo. In november 1927 pleitte de NCRV er in het eigen orgaan dan ook voor vooral rustig aan te doen, omdat de omroep gebaat was bij een beetje rust. Een wettelijke regeling had dan ook geen haast en ook een retributie was in NCRV-ogen eigenlijk niet meer nodig. De NCRV en de KRO hadden ontdekt dat zij, ook met hun eigen zender, de omroep draaiende konden houden met vrijwillige bijdragen. Begin 1928 wezen de twee omroepen de retributie uiteindelijk ronduit af. Dat zou hun onafhankelijkheid maar in gevaar brengen. Een nationale omroepregeling was eigenlijk ook niet meer echt nodig: de NCRV en de KRO hadden hun eigen zender, nu moesten de "linkse" omroepen alleen nog maar hetzelfde doen. De KRO en de NCRV hadden zich daarmee al ver verwijderd van hun standpunt dat zij hadden rond de ideeën van de commissie-Ruys. Het leek nu wel erg moeilijk te worden dat de omroepen er nog uit zouden komen. Vooral omdat ook de nieuwe AVRO weigerde lid te worden van het COV, waardoor de bijzondere omroepen en de AVRO loodrecht tegenover elkaar bleven staan.¹⁸⁸

Op 23 maart 1928 verscheen een brief van VARA-voorzitter Van der Woude in het *Algemeen Handelsblad*. Hierin beklagde hij zich over de treurigheid waarin de omroep zich op dat moment zou bevinden. Hij legde de schuld daarvan grotendeels bij de AVRO. De "zich algemeen wanende omroep" weigerde namelijk op te gaan in een centraal lichaam dat het algemene programma zou moeten verzorgen, zoals voorgesteld in het COV-rapport. De AVRO zag zichzelf blijkbaar als zo'n lichaam, maar was toch werkelijk niet echt algemeen. De AVRO duldde immers geen zeggenschap van de luisteraars of de andere omroepen. Als de AVRO dit nou zou erkennen, dan zou aan de "chaotische radio-Janboel" een einde komen. "De culturele omroepen laten zich niet verdrijven en zullen pal staan voor de vrijheid in den aether. Zóó geven zij "liberalen" les in liberalisme!" Het *Handelsblad* was het hier niet mee eens: vrijheid is niet het ongewild lastig gevallen worden met politieke uitingen. Volgens Westerveld was de AVRO wel degelijk bereid tot samenwerking. Dat zou dan echter wel uit moeten gaan van het beginsel dat alle omroepen allereerst voorop zouden stellen wat hen verenigde met de erkenning van het recht de eigen culturele opvattingen uit te zenden. Zo zou het noodzakelijke vertrouwen

¹⁸⁶ Jaarverslag HDO 1925-1926, 20 augustus 1926, NA, PTT, inv. nr. 113; Brief van Westerveld aan de Directeur-Generaal van de PTT, 6 januari 1928, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 77; Wijffjes, *Het radiotijdperk*, 50; Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 22, 32-34.

¹⁸⁷ *Radio*, 10 december 1927, NA, PTT, inv. nr. 91; Notulen van de conferentie van de minister met de omroepen, 26 maart 1928, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 77; Huygen Ed., *AVRO 50*, 20-21.

¹⁸⁸ *Radio*, 10 december 1927; De Boer, *De plaats van de omroep*, 73-74, 77; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 41.

kunnen ontstaan. Er moest daarbij rekening gehouden worden met de wens van de luisteraars en er moest vooral "practische radiopolitiek" worden bedreven. Met dat standpunt kondigde Westerveld ook besprekingen met de minister in te gaan.¹⁸⁹

De laatste kans

Op 26 maart 1928 riep de minister de vertegenwoordigers van de omroepen namelijk nog één keer bijeen. Er moest nu een definitieve regeling komen om aan de voorlopige regeling een einde te maken. Als dat nu niet zou lukken, dan zou de minister de knoop doorhakken. Het principe van de regering bleef de omroep zoveel mogelijk over te laten aan het particuliere initiatief. De minister wilde liever niet dwingend worden, maar hij waarschuwde zich hiertoe toch genoodzaakt te kunnen voelen, als er geen overeenstemming zou komen. De verdeling van de zendtijd moest zo zijn dat alle richtingen zich voldoende zouden kunnen uiten. Zo zou in goed overleg een waarlijk nationale omroep tot stand kunnen komen. De besprekingen zouden "met schone lei" moeten beginnen. De minister zou in eerste instantie niet bij die besprekingen aanwezig zijn, maar zou later, als dat nodig mocht zijn, kunnen aanschuiven. Allereerst zou er overeenstemming moeten zijn over de wijze waarop overlegd zou moeten worden. Daarna zou dan de zendtijdenverdeling moeten volgen. Tenslotte zou er een financiële regeling voor de omroep in elkaar gezet moeten worden.¹⁹⁰

Hier hadden de omroepen dus nog een laatste kans om eruit te komen. Inmiddels had de minister de mogelijkheid via een algemene maatregel van bestuur omroepzaken te regelen (zie hoofdstuk 5). Dat zou hij dus ook doen als de kemphanen er nu niet uit zouden komen. AVRO-voorzitter Westerveld benadrukte dat de AVRO geen voorkeur had voor welke politieke of godsdienstige richting dan ook. Samenwerking met andere omroepen werd geenszins uitgesloten. AVRO-uitzendingen zouden voor alle groepen in de samenleving interessant moeten (kunnen) zijn. Het terrein waar de groepen elkaar ontmoetten was "algemeen" en dat terrein werd verzorgd door de AVRO. Bij een toekomstige algemene omroeporganisatie zouden de bijzondere omroepen ook een stem moeten hebben. Dit achtte VARA-voorzitter Van der Woude in ieder geval een voldoende basis om de besprekingen te beginnen. De minister sprak hierop de verwachting uit dat de omroepen het dan wel eens zouden worden over de zendtijdverdeling en de financiële regeling. In dat geval zou de regering dus niet dwingend op hoeven te treden. Daarop verlieten de minister en de directeur-generaal van de PTT de vergadering en moesten de omroepen er zelf uit zien te komen.¹⁹¹

¹⁸⁹ "Aether-verknipperij", *Algemeen Handelsblad*, 23 maart 1928, NA, PTT, inv. nr. 17.

¹⁹⁰ Notulen conferentie minister met omroepen, 26 maart 1928; Aantekeningen voor bespreking met omroepverenigingen, ongedateerd, NA, PTT, inv. nr. 17; De Boer, *De plaats van de omroep*, 93-94.

¹⁹¹ Notulen van de conferentie van de minister met de omroepen, 26 maart 1928.

In het vervolg van deze vergadering en in een tweede vergadering op 25 april 1928 in café Parkzicht in Amsterdam (waar op 1 november 1925 de VARA was opgericht) ondernamen de omroepvertegenwoordigers een poging eruit te komen. Tijdens deze vergaderingen stonden twee plannen centraal. Ten eerste was dat een plan van VARA-voorzitter Van der Woude. Hij stelde voor de zendtijd eerst naar billijkheid tussen de omroepen te verdelen: de vier grote omroepen zouden ieder drie dagen zendtijd krijgen en de VPRO twee dagen. Vervolgens zou iedere omroep dan ieder één dag moeten afstaan voor het "jaarlijk algemeen programma" onder auspiciën van de nieuwe omroepfederatie, waarvoor alle omroepen gezamenlijk verantwoordelijkheid zouden dragen. Het federatieve programma zou met algemene stemmen goedgekeurd moeten worden. De basis voor deze federatie zou het COV kunnen zijn of een uitgebreide NDO (het samenwerkingsverband van NCRV, KRO en NSF dat het beheer voerde over de zender in Huizen). De overige zendtijd zou iedere omroep dan volledig autonoom in kunnen vullen.¹⁹²

Het tweede was een plan van AVRO-voorzitter Westerveld. Hij stelde voor dat de AVRO de statuten zou wijzigen en de andere omroepen in haar bestuur zou toelaten, aangevuld met één persoon van buiten. Zo zouden de andere omroepen controle hebben over wat de AVRO uitzond. Dan zou de AVRO volledig het algemeen programma kunnen verzorgen. Westerveld benadrukte dat niet alleen AVRO-leden naar de AVRO luisterden en dat zijn omroep dus vele groepen in de samenleving aansprak. De meerderheid van de luisteraars zou dan ook een groot algemeen programma wensen. Volgens Westerveld zonden de omroepen allemaal al algemene programma's uit en overlapte dat regelmatig. Dit zou op deze manier voorkomen kunnen worden, zonder de autonomie van de omroepen aan te tasten. Daarnaast bleef dan ook nog eens een volledig vrij terrein voor de bijzondere omroepen over. Het voorstel van Van der Woude zou als nadeel hebben dat de algemene omroep die er al was (de AVRO) dan in stukjes gesneden zou worden. Waarom een nieuwe federatie oprichten als er al een algemene omroep was?¹⁹³

De NCRV en de KRO zagen sowieso weinig in een algemeen programma. Als het er al zou komen, moest het in ieder geval klein blijven. Elke omroep zou binnen een nationaal omroepmodel volledig autonoom en onafhankelijk moeten blijven. Vooral Van der Deure vreesde dat een algemeen programma tegen de principes van de NCRV in zou gaan. De NCRV had weinig zin toe te treden tot het AVRO-bestuur. Van der Deure had Vogt ooit het idee het HDO-comité uit te breiden tot een "jaarlijk algemeen comité". Toen had Vogt Van der Deure echter te kennen gegeven dat hij niets te maken wenste te hebben met al die levensbeschouwelijke richtingen. De afgelopen jaren hadden de NCRV

¹⁹² Notulen van de conferenties tussen de omroepen, 26 maart 1928 en 25 april 1928, NA, PTT, inv. nr. 91.

¹⁹³ Notulen van de conferentie tussen de omroepen, 25 april 1928.

een bepaald stempel van de AVRO en haar voorgangers gekregen. Dat maakte de NCRV huiverig nu met deze omroep samen te werken. De NCRV was tevreden met wat zij had bereikt en wilde dat niet zomaar opgeven. Tegen de AVRO heerste in NCRV-kring wantrouwen. Het wantrouwen richtte zich niet zozeer op bepaalde personen, maar op het bestaan van de AVRO en dat daar rekening mee gehouden moest worden. Van der Deure was het niet eens met de bewering dat een meerderheid van de luisteraars een algemene omroep zou willen. De bijzonder omroepen gezamenlijk hadden immers twee maal zoveel leden als de AVRO. Verder vreesde de NCRV dat vier omroepen in het AVRO-bestuur tegen de bezwaren van de NCRV in zouden kunnen gaan. Dan zou de NCRV verantwoordelijkheid moeten dragen voor iets waar zij niet achter stond. Van der Deure benadrukte dat de NCRV op zondag alleen de verantwoordelijkheid kon nemen voor kerkdiensten en voor niets anders, zoals voetbalwedstrijden. Ook de VPRO stond huiverig tegenover de AVRO. VPRO-voorzitter Bruining vreesde dat de andere vier omroepen te veel gebonden zouden raken aan de AVRO. Westerveld draaide dit om: één omroep zou gebonden zijn aan de vier anderen.¹⁹⁴

Door de houding van de NCRV, die steun kreeg van de KRO, werd uitvoering van het plan-Westerveld onmogelijk. Het plan van Van der Woude had wel de steun van de NCRV en de KRO, omdat het algemeen programma met algemene stemmen goedgekeurd moest worden. Vantevoren stond daarmee vast dat het algemeen programma dan erg klein zou worden: de NCRV en de KRO zagen immers weinig in een algemeen programma. Dit plan haalde het echter ook niet, ditmaal omdat de AVRO dwars lag. Aanvankelijk was de AVRO niet tegen, maar nu het algemeen programma vrij klein leek te worden, zou de AVRO als enige afstand moeten doen van zendtijd die vervolgens mogelijk niet ten goede zou komen aan het algemeen programma, maar aan de bijzondere omroepen. Het was daarom voor de AVRO onacceptabel dat de zendtijd zou worden verdeeld voordat er overeenstemming was over het algemeen programma. Zij zag de bui al hangen: straks hebben de bijzondere omroepen hun extra zendtijd, maar bestemmen zij die niet voor een algemeen programma. De AVRO wilde alleen zendtijd afstaan ten behoeve van een gezamenlijk programma. De VARA eiste echter eerst een nieuwe zendtijdverdeling, omdat zij dan niet langer over veel minder zendtijd zou beschikken dan de andere omroepen. De VARA-luisteraars werden niet voldoende bevredigd door de "burgerlijke uitzendingen" van de AVRO en de andere omroepen. Ook de VPRO wilde eerst de zendtijd verdelen. Zo stond de AVRO dus opnieuw alleen tegenover de andere vier omroepen.¹⁹⁵

Van der Deure vond het onmogelijk vijf dagen te vullen met een federatief programma, waar de NCRV ook haar verantwoordelijkheid voor zou kunnen nemen.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Ibidem.

VARA-secretaris Zwertbroek had er moeite mee dat naast de op te richten federatie de AVRO zou blijven bestaan. Als de AVRO wilde blijven bestaan, zou het zich niet meer zo nadrukkelijk "algemeen" kunnen noemen. Dat zou maar tot verwarring leiden. Zou het niet beter zijn dat de AVRO zou verdwijnen en op zou gaan in de federatie? Daar was de AVRO niet toe bereid.¹⁹⁶

Uiteindelijk gaven de vertegenwoordigers van de omroepen het op: ze kwamen er niet uit. Besloten werd de vergadering voor onbepaalde tijd op te schorten. De minister werd gemeld dat er geen overeenstemming was bereikt, omdat:

1. de oplossing werd gezien in een verdeling van de zendtijd aan alle omroepen, waarna zij een deel van hun zendtijd zouden afstaan ten behoeve van het algemeen programma;
2. de AVRO geen zendtijd wenste af te staan dan uitsluitend voor een algemeen programma. Dat was onverenigbaar met het idee eerst de zendtijd tussen de omroepen eerlijk te verdelen en daarna pas een deel aan het algemeen programma af te staan;
3. de NCRV en de KRO meenden dat het federatieve programma slechts zeer klein moest zijn, terwijl de AVRO er op stond dat er niet minder tijd aan het federatief programma zou worden besteed dan nu door de AVRO-programma's in beslag werd genomen.¹⁹⁷

De AVRO heeft in mei 1928 nog eens voorgesteld dat alle vertegenwoordigers van de omroepen in het AVRO-bestuur zitting zouden kunnen nemen. Daarnaast zou een Raad van Toezicht moeten komen waarin dan de vijf omroeporganisaties vertegenwoordigd zouden moeten worden. Alleen bij een meerderheid van vier stemmen, zou een voorstel aanvaard worden. Hier weigerden de NCRV en de KRO echter nog steeds mee akkoord te gaan. Zij eisten een meerderheid en bleven tegenstander van een groot algemeen programma. Voor de NCRV gingen gezamenlijke muziekprogramma's zelfs te ver. De VARA wilde nog steeds uitbreiding van de zendtijd en kon daarom met het AVRO-plan niet akkoord gaan. De zendtijd was immers nog niet verdeeld. De AVRO wilde echter nog steeds een algemeen programma dat niet kleiner was dan de huidige AVRO-zendtijd. Een laatste voorstel deed de VARA in juni. Als de KRO en de NCRV dan niet wilden meewerken met een algemeen programma, dan moest het algemeen programma maar beperkt blijven tot de zender Hilversum. Die zouden de AVRO en VARA dan gezamenlijk uit kunnen zenden. Beiden zouden ze dan maar één avond voor de eigen beginselen overhouden. Dan moest de AVRO echter eerst wel toegeven dat zij een

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Notulen van de conferentie tussen de omroepen, 25 april 1928; De Boer, *De plaats van de omroep*, 94.

liberale omroep was. Dat weigerde de AVRO, zodat ook dit laatste toch vrij vergaande voorstel van de VARA in de prullenbak verdween.¹⁹⁸

De strijd gaat verder

Dat betekende het einde van de pogingen er nog uit te komen. Hierna ging de hevige strijd tussen de omroepen om leden en zendtijd verder. De omroepen beschuldigden elkaar van alles wat los en vast zat, vaak als gevolg van verkeerd geïnterpreteerde of onvolledige citaten uit de organen. De NCRV beschuldigde de AVRO bijvoorbeeld op zondag voor christenen ongeschikte programma's uit te zenden. De KRO meende dat de AVRO in een hoorspel de kinderen zonder te bidden aan het eten liet beginnen. De VARA zag in het feit dat de AVRO onvoldoende aandacht zou geven aan voor arbeiders interessante bijeenkomsten het bewijs dat we hier met een burgerlijke omroep te maken hadden. De AVRO wees de arbeiders erop dat het NVV van hun contributie de VARA een studio-orgel had geschonken. Waar er voor 1926 nog wel sprake was van wederzijds respect, als tussen concurrerende bedrijven, was de sfeer zeker in 1928 ronduit onaangenaam geworden. De AVRO bleef proberen voor zichzelf een monopoliepositie te bewerkstelligen op een eigen zender met een petitie ondertekend door de luistervinken, zonder succes uiteraard. Het publiek werd van alle kanten bewerkt door de omroepen, het aantal leden steeg snel. De VARA had in 1928 nog 4.105 leden, maar in 1930 70.927 leden; de KRO had er in 1928 12.749 en in 1930 101.595; de AVRO steeg van 37.500 naar 94.000. Van de NCRV zijn voor het eerst cijfers beschikbaar over 1931, toen waren er 98.435 leden. De AVRO was dus voorbijgetreefd door de KRO en de NCRV, maar zou in 1931 de koppositie heroveren. De VPRO bleef ver achter met 26.329 leden in 1930. De omroepstrijd was nu echt een belangrijk onderdeel gaan uitmaken van het publieke domein. Bij de strijd werd alles uit de kast gehaald: vlaggen, speldjes en zelfs het zo genereren van de eigen radiotoestellen dat de uitzendingen van de "vijand" werden gestoord.¹⁹⁹

Ondanks de slechte onderlinge verstandhouding kregen de AVRO en de VARA op 18 april 1928 een voorlopige zendvergunning voor de zender in Hilversum, voorlopig op basis van het ANRO/VARA-contract van 13 april 1927: met één avond zendtijd voor de VARA. Alleen de VPRO had nog geen eigen zendvergunning, omdat deze omroep via beide zenders uitzond. Daarmee was de inhoudelijke rol van de NSF na vijf jaar uitgespeeld. Alhoewel: de NSF kreeg wel de machtiging voor de aanleg en het gebruik van de zender in Hilversum ten behoeve van de omroepen die daartoe door de minister van Waterstaat waren aangewezen. In feite kreeg de NSF dus eindelijk een echte puur

¹⁹⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 94-95.

¹⁹⁹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 95-96; Huygen Ed., *AVRO 50*, 21-22.

technische machtiging en kwam er een einde aan de machtiging, die bedoeld was voor het doen van proeven.²⁰⁰

De AVRO kreeg van de andere omroepen de schuld voor het mislukken van de onderhandelingen uit het voorjaar van 1928. Daar was de AVRO het natuurlijk absoluut niet mee eens. In een onderhoud met minister Van der Vegte op 27 juni 1928 beklagde de AVRO-delegatie zich over dit beeld. De AVRO had verregaande voorstellen gedaan om de "grote geldverknoeierij" te beëindigen, maar zelfs het gezamenlijk uitzenden van muziek bleek onmogelijk. De AVRO bleef, tot 1935, weigeren tot het COV toe te treden, omdat de COV-leden de belangen van hun godsdienstige of politieke richting boven die van de luisteraars zouden plaatsen, die een neutrale omroep zouden wensen. De samenwerking tussen de COV-omroepen was verder ook maar gering: het gezamenlijke programmablad was al weer ter ziele.²⁰¹

Het is geen verrassing dat de AVRO de schuld kreeg van het mislukken van het omroepoverleg. De andere omroepen waren immers allemaal anti-AVRO. Het is inderdaad zo dat de AVRO de bevoorrechte positie niet kwijt wilde. Het heeft echter verregaande voorstellen gedaan, waarbij de andere omroepen invloed zouden krijgen in de AVRO. Dit haalde echter niets uit, omdat de andere omroepen er op stonden dat de zendtijd eerst verdeeld zou worden. Daarbij speelde weer een probleem dat de KRO en de NCRV maar een klein algemeen programma wilden, de NCRV zelfs vrijwel niets. Daarom weigerde de AVRO zendtijd af te staan als dat niet tot een algemeen programma zou leiden. Zo hebben de NCRV en de KRO de grootste verantwoordelijkheid voor het stuklopen van de onderhandelingen. Zij hadden natuurlijk ook het meest te verliezen door hun eigen zender. De VARA eiste dezelfde hoeveelheid zendtijd als de KRO en de NCRV, wat nog een extra probleem opleverde. Zo stond in feite het bestaan van de zender in Huizen een akkoord tussen de omroepen in de weg.

Een interessant punt is de "algemeenheid" van de AVRO. Hier liepen de VARA, KRO, NCRV en ook de VPRO immers tegen te hoop. Hoe algemeen was de AVRO eigenlijk? De AVRO was in ieder geval niet echt liberaal, dat wil zeggen: zij was geen spreekbuis van liberale partijen. De AVRO had de oprechte bedoeling niemand te kwetsen en alle groepen te bedienen. Voor de AVRO was de radio een middel van ontspanning en algemene ontwikkeling. Er is alleen één probleem: het is de vraag of de AVRO wel voldoende inzicht had in, wat Jacoba de Boer noemde, "de culturele kaart van Nederland". De AVRO bestond toch vooral uit notabelen uit het Gooi en de rest van Nederland en die hadden inderdaad over het algemeen liberale sympathiën. Dat hoeft geen probleem te zijn, maar hadden zij niet een onevenwichtig wereldbeeld? Hoe het ook

²⁰⁰ "De Radio-Omroep in Nederland", 2 juli 1928, NA, PTT, inv. nr. 91; De Boer, *De plaats van de omroep*, 73; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 11.

²⁰¹ Brief van de AVRO aan de MinWat, 5 juli 1928, NA, PTT, inv. nr. 92.

zij: de andere omroepen hadden niet voldoende vertrouwen in de algemeenheid van de AVRO.²⁰²

Het feit dat de AVRO (en voorloper ANRO) zich met die 'algemeenheid' boven de andere omroepen heeft gesteld, heeft in ieder geval niet bijgedragen aan de oplossing. Dat 'algemene' vonden de omroepen nog veel erger van de 'neutraliteit' waar de HDO het nog over had. Iemand die 'neutraal' is, kiest geen partij; iemand die 'algemeen' is, zegt iedereen te vertegenwoordigen: dat was absoluut onacceptabel voor met name de NCRV en de KRO. Dergelijke 'algemeenheid' kon niet bestaan. Als de AVRO 'algemeen' was, dan waren de zij dat net zo goed. Ook de KRO en de NCRV wilden het hele volk te bereiken en te vertegenwoordigen: zij waren in eigen ogen alleen wat eerlijker dan de AVRO dat dat (nog) niet lukte. De KRO, de NCRV en de VARA maakten dan ook bezwaar tegen de term 'bijzondere omroep', zij spraken liever over vier algemene omroepen. Het feit dat andere omroepen er in slaagden snel veel aanhangers te krijgen, was in de ogen van de andere omroepen al een teken dat de AVRO helemaal niet het hele volk aansprak.²⁰³ Ook de VARA ergerde zich aan de opstelling van de AVRO, maar daar hadden ze ook gewoon een bloedhekel aan alles wat naar liberalisme of 'burgerlijkheid' neigde. Daar kwam nog bij dat AVRO-voorganger NOV zich nadrukkelijk als anti-VARA had geprofileerd.

Uiteindelijk heeft de AVRO ook het eigen voortbestaan verkozen boven die van een nationale omroep: de AVRO was bereid inspraak van anderen te dulden, maar zou zich nooit opheffen. Het moest de AVRO worden die de nationale omroep zou worden. In een ander nationaal omroeplichaam wilde de AVRO, net als de zogenaamde "sektarische" omroepen, toch blijven voortbestaan. Toch moet gezegd worden dat de AVRO inderdaad bereid was verregaande concessies te doen. Het was tegen haar zin bereid de bijzondere omroepen een plek te geven, maar de andere omroepen hadden hier geen zin in. Vooral de NCRV en de KRO zorgden daarbij dus voor problemen met hun weigerachtige houding ten opzichte van het algemeen programma. Zij konden nu lekker op hun eigen zender blijven en de AVRO de schuld geven van de mislukking. Daarmee hadden de omroepen dus hun laatste kans verspeeld er nog onderling uit te komen. De minister had immers een dwingende maatregel in het vooruitzicht gesteld als de omroepen er niet uit zouden komen. Hebben de KRO en de NCRV erop gegokt dat de beslissing van de minister gunstig voor hen zou zijn? Konden zij daarom de onderhandelingen laten mislukken? Het is moeilijk hier directe bewijzen voor te vinden, maar zeker is dat de KRO en de NCRV dankzij hun eigen zender in een comfortabele positie zaten en niet meer zaten te wachten op invoering van het rapport-Ruys of welke nationale omroepregeling dan ook,

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 46, 48-49.

maar op een handhaving van de status-quo. Inmiddels had de minister de mogelijkheid gekregen de zendtijd "naar billijkheid" te verdelen. Het woord was aan de politiek.

Hoofdstuk 5: De politiek grijpt in

Inleiding

Nu de omroepen er niet meer uitkwamen, was de minister aan zet. Aangezien de omroepstrijd uit de hand begon te lopen, moest er ingegrepen worden. Een politiek proces dat in de zomer van 1927 begon, leidde in mei 1930 uiteindelijk tot het beruchte Zendtijdsbesluit. Het betekende de definitieve bevestiging van het verzuilde Nederlandse omroepbestel. In dit hoofdstuk staat centraal hoe dat Zendtijdsbesluit tot stand is gekomen. Daarbij is meer aandacht besteed aan het spel 'achter de schermen' dan het gedeelte dat zich afspeelde in het openbaar: het is daar immers waar de besluiten worden gesmeed en daar vindt het politieke spel plaats tussen de minister, de directeur-generaal van de PTT en niet te vergeten de omroepen.

Het eerste wetsvoorstel

Het kabinet leek geen haast te hebben om in te grijpen in de omroepproblematiek. De omroep leek in 1927 als vanzelf zijn organisatievorm te krijgen. Waarom zou je dan nog ingrijpen? Het kabinet besloot daarom de zaken nog even aan te zien en kwam het met een louter technisch wetsvoorstel.²⁰⁴

Op 9 juni 1927 werd dit ingediend bij de Tweede Kamer. In februari 1928 zou het behandeld worden. Inmiddels was de situatie sinds het uitkomen van het rapport-Ruys in de zomer van 1926 fundamenteel veranderd. Het wetsvoorstel betrof een wijziging van de technische Telegraaf- en Telefoonwet van 1904, die al voorbereid werd sinds 1923. Een afzonderlijke radiowet die meer rekening hield met de omroep als cultuuruiting in plaats van een technisch medium, zoals de commissie-Ruys bepleit had, kwam er nog niet. Aan de Telegraaf- en Telefoonwet zou een nieuw artikel toegevoegd moeten worden, namelijk artikel 3 ter, dat speciaal op de omroep betrekking had. Het kwam erop neer dat nadere omroepregelingen voortaan zouden worden getroffen bij algemene maatregel van bestuur. Hierdoor zou de regering van de Tweede Kamer dus de machtiging krijgen omroepzaken in de toekomst te regelen. Een definitieve omroepregeling werd zo vooruit geschoven. Kamerleden van liberale huize hadden liever gezien dat de minister meteen ingreep om verdere versnippering van de omroep te voorkomen. Uit een antwoord aan de Kamer blijkt dat Van der Vegte sowieso een rol weggelegd zag voor de verschillende omroepverenigingen. Hij wenste echter wel dat zij uiteindelijk zouden komen tot samenwerking in één omroeplichaam. Hoewel het wetsvoorstel dus met name de technische aangelegenheden van de omroep betroffen, werd in het Kamerdebat toch veel gesproken over een omroepregeling. In de Kamer

²⁰⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 80-81; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 84; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 29-30.

bleek geen meerderheid te zijn voor een neutrale, "kleurloze", omroep. Dat is natuurlijk geen verrassing, aangezien de confessionele partijen de meerderheid in de Kamer hadden en ook de socialisten inmiddels hun voorkeur voor de neutrale omroep hadden verloren. De aanhang van een nationale omroep binnen de SDAP was tussen 1926 en 1928 sterk afgenomen. De vrees was dat dat niet een nationale, maar "liberalistische-conservatieve" omroep zou worden. De oprichting van de NOV heeft hier nog verder aan bijgedragen. Hiermee waren alleen de liberalen nog voor een nationale omroep. De RKSP en de SDAP hadden beiden een vertegenwoordiger in het bestuur van respectievelijk de KRO en de VARA. Tussen de ARP en NCRV-voorzitter Van der Deure bestonden warme banden.²⁰⁵

De algemene maatregel van bestuur zou ook moeten gelden "ten aanzien van de inhoud van en de controle op hetgeen door middel van de inrichtingen wordt uitgezonden, alsmede ten aanzien van de beschikking over hetgeen met de inrichting wordt uitgezonden (...) (een en ander ter bescherming van de rechten van derden en ter voorkoming van gevaar voor de veiligheid van de Staat, de openbare orde of de goede zeden)." De belangrijkste reden van de minister voor de wijziging van de Telefoon- en Telegraafwet was de mogelijkheid te verruimen onwelgevalligheden uit de ether te weren. Verder werden er, zoals gezegd, vooral technische zaken geregeld. Toch is deze wet van belang. Toen de wet in februari 1928 werd aangenomen, is deze namelijk door de Kamer geamendeerd.²⁰⁶

Het eerste belangrijke amendement betrof de uit het rapport-Ruys afkomstige Radoraad. Het amendement was ingediend door een voormalig lid van de commissie-Ruys, J.J.C. van Dijk (ARP). Het betrof het artikel 3-quater van de Telegraaf- en Telefoonwet. Van Dijk vond het namelijk wenselijk dat de minister niet alleen van ambtelijke zijde adviezen kreeg. Hiermee zou de macht van de PTT dus worden teruggedrongen. Een tweede amendement, ingevoerd als nieuw lid bij artikel 3-ter, had grotere gevolgen: "Bij het verlenen van een machtiging wordt, de Radoraad gehoord, de beschikbare zendtijd naar billijkheid verdeeld over de omroeporganisaties, die voldoen aan nader bij deze algemene maatregel van bestuur te stellen eisen." Daarbij moest rekening gehouden worden met "ieders rechtmatige aanspraken". Aanvankelijk had Van Dijk gekozen voor een zendtijdverdeling "naar evenredigheid". Toen de minister vond dat niet duidelijk was waar die evenredigheid naar verwees, koos de kamer voor het multiïnterpretable "naar billijkheid". Van Dijk zelf doelde met die "billijkheid" op een

²⁰⁵ De Boer, *De plaats van de omroep*, 80-81, 85-87; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 84-86; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 55; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 45-47; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd*, 29-31; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 38; Voor uitgebreid verslag Kamerdebat: A.J. Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving. Wetsontwerp, gewisselde stukken en beraadslagingen, alsmede maatregelen tot uitvoering* (Den Haag 1930) 34-59.

²⁰⁶ De Boer, *De plaats van de omroep*, 81-82; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 84; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 13-17; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 55; Van den

evenwichtige verdeling naar het getal tussen 'links' en 'rechts'. Zo creëerde de Kamer dus de mogelijkheid de zendtijd te verdelen tussen de omroepen door middel van een algemene maatregel van bestuur, waarbij dan ook nog rekening gehouden moest worden met hun aanspraken. Er werd dus niet voor gekozen om de inrichting van de omroep meteen te regelen. De Kamer was het met de minister eens dat het daarvoor nog te vroeg was: de omroep was nog volop in ontwikkeling. Bovendien had een echte omroepwet veel meer tijd gekost, er wel een tijdelijke regeling noodzakelijk was om de hevige omroepstrijd wat te temperen. Dat was op deze manier geregeld.²⁰⁷

Een tweede belangrijk punt was het schrappen van een verplichte radiobijdrage uit het wetsontwerp. Daartoe had het liberale Kamerlid Drooglever Fortuyn een amendement ingediend. De liberalen hadden geen trek in wat zij zagen als een verkapte belasting. Bovendien vreesden zij dat een dergelijke heffing de omroepen tot in de eeuwigheid van hun voortbestaan zou verzekeren. De liberalen kregen steun van de katholieken en de protestanten, maar dan om een andere reden. 'Hun' omroepen vreesden namelijk dat hun onafhankelijkheid met een heffing in gevaar zou komen én zij wilden bewijzen dat zij het geld niet nodig hadden om voort te kunnen bestaan om zo het ongelijk van de liberalen (en de AVRO) aan te tonen. Alleen de SDAP bleef, net als de VARA, voor een heffing: anders zouden niet-leden van omroepen gratis naar de radio kunnen luisteren. De wet, die op 12 mei 1928 in het *Staatsblad* stond en die -niet geheel terecht- bekend kwam te staan als 'Radiowet', zou de eerste stap betekenen op weg naar het Zendtijdbesluit van 1930.²⁰⁸

De Radioraad

Op 29 januari 1929 werd de Radioraad geïnstalleerd. De beide Kamers hadden graag gezien dat omroepvertegenwoordigers in de Raad vertegenwoordigd zouden zijn. De minister weigerde dit echter, omdat omroepfunctionarissen dan over hun eigen lot zouden moeten adviseren. Uiteindelijk hadden de omroepen wel een vinger in de pap. Zij mochten drie in hun ogen geschikte kandidaten voordragen, maar dat mochten geen omroepbestuurders zijn. De minister besliste vervolgens. Deze procedure herhaalde zich zodra een plaats vacant werd. De leden kwamen zo voort uit de bekende stromingen, maar zij vertegenwoordigden de omroepen niet formeel. De veertien leden waren de heer J.Th. de Visser (CHU) als voorzitter, mevrouw B. Boon-van der Starp en de heren A.J. da

Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 30; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 46; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 38-42; Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 48.

²⁰⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 74, 81, 87-88; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 102-103, 106-107, 222-225; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 83-100, 115-121, 165-187; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 37; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 30-31; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 46-47; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 42-44, 47.

²⁰⁸ De Boer, *De plaats van de omroep*, 83-84; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 99-101; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 126-164; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 55; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 30; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 47; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 38-42.

Costa, D. Crommelin (directeur zendingsbureau Oegstgeest), J.P. Fockema Andreae (partijloos liberaal), P.S. Gerbrandy (ARP), B. de Gaay Fortman (Algemeen Nederlandsch Verbond), R. Kranenburg (VDB), W. Nolet (katholiek priester), Aug. Philips (Verbond van Nederlandsche Werkgevers), F.E. Posthuma (partijloos liberaal), Th. Stoop (socialist; arts), T.J. Verschuur (RKSP; Raad van Arbeid) en J.W. de Vries (Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders). Vier leden zijn tijdens de hier behandelde periode vervangen. Stoop werd op 29 juni 1929 vervangen door L.J. Bakker (Nederlandsche Bond van personeel in de Overheidsdienst), Verschuur werd op 18 september 1929 vervangen door B.M. Berger (RKSP; burgemeester Venlo), Fockema Andreae werd vervangen door W. Graadt van Roggen (Jaarbeurs Utrecht) en Kranenburg werd vervangen door W.H.M. Werker (VDB). De Radioraad had de taak gekregen een advies uit te brengen rond de verdeling van de zendtijd tussen de omroepen, zoals dat in februari 1928 in artikel 3-*quater* van de Telefoon- en Telegraafwet was vastgelegd. Daarnaast had de raad de taak een algemene maatregel van bestuur te ontwerpen met daarin de eisen waaraan omroepen zouden moeten voldoen. In zijn installatierede liet minister Van der Vegte weten dat hij wilde dat de Radioraad er toe bijdroeg dat er een sterke nationale omroep zou komen. De Visser hoopte dat zijn raad de nationale eenheid in de omroep kon bewerkstelligen, met eerbiediging van "rechtmatige verlangens" door onderling overleg met de omroepen. Een compromis leek De Visser niet te vermijden.²⁰⁹

Vooraf de zendtijdverdeling heeft tot heftige discussies geleid in de Radioraad. Binnen de raad tekenden zich twee stromingen af. De ene was voor een gelijke verdeling van de zendtijd tussen de vier grote omroepen, de andere wenste meer zendtijd te vergeven aan de AVRO. Vooral Gerbrandy, Nolet en De Vries waren felle pleitbezorgers van een gelijke verdeling. Zij zagen de neutraliteit als een aparte stroming, niet als het geheel. Boon en Philips wilden het liefst geen politiek in de ether. Bij de discussies speelde eigenlijk hetzelfde als wat we al kennen: was de AVRO nou liberaal of algemeen? Het kamp van de gelijke verdeling zag de AVRO als liberaal. Daarmee had die omroep geen enkel recht op meer zendtijd dan de andere grote omroepen: de liberalen begrepen blijkbaar nog steeds niet dat hun tijd geweest was, de AVRO moest haar grote mond maar eens houden. Daartegenover stonden leden als Boon en Philips die de AVRO wel meer zendtijd wilden geven, omdat het een algemene, a-politieke organisatie was waar alle Nederlanders met plezier naar zouden luisteren. De voorstanders van deze visie waren alleen wel allemaal van liberale huize. De argumenten van de leden van de laatste groep zijn opvallend bekend: er zou helemaal geen sprake zijn van onderscheid tussen de omroepen, die voor 80% hetzelfde zouden uitzenden. De

²⁰⁹ Notulen van vergadering 1, 29 januari 1929, NA, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Radioraad, Algemene Programma Commissie, Indië Programmacommissie, Radio Omroep Controle Commissie en de Televisieraad, 1929-1969 (RR), inv. nr. 2; Ledenlijst van de Radioraad, 29 januari 1929, NA, RR, inv. nr.

omroepstrijd was gewoon een concurrentiestrijd tussen bedrijven met besturen die hun eigen baantje graag wilden behouden. Bovendien zouden de luisteraars helemaal geen behoefte hebben aan een verdeelde ether: waarom zou iemand die op een bepaalde politieke partij stemt op de radio naar de standpunten van die partij willen luisteren? Ook de BBC was destijds voor de liberalen al een voorbeeld zoals het ook in Nederland zou moeten. De argumenten die in de huidige discussie rond de publieke omroep worden gebruikt zijn dus bijna zo oud als die omroep zelf.²¹⁰

De twee stromingen hadden grote moeite tot elkaar te komen. Bovendien kwam er een extra probleem bij, omdat Nederland bij het congres van Praag een lange golf kwijtraakte, waardoor de twee zenders niet meer van gelijk ontvangstniveau waren. Overigens mocht Nederland daarmee al niet klagen: een klein land zonder bergen zou voldoende moeten hebben aan korte golven. Dit probleem werd uiteindelijk opgelost door 'Hilversum' en 'Huizen' na verloop van tijd van golflengte te laten wisselen, zodat iedere omroep evenveel zendtijd had op de 'goede' lange golf en de 'mindere' korte golf.²¹¹

De Radioraad had moeite tot een compromis te komen: besluiten over zendtijdverdeling werden voortdurend vooruit geschoven. Na veel moeite lukte het de Radioraad op 17 oktober 1929 toch een eerste concept-advies vast te stellen. Alle leden van de raad waren het er al snel over eens dat er een algemeen programma, zoals de minister ook al had gewenst, moest komen gedurende tien procent van de zendtijd. Daarna kwam de zendtijdverdeling aan de orde. De liberale leden vonden het niet billijk de AVRO te veel zendtijd af te nemen, gezien het verleden. Bovendien zou een meerderheid van de Nederlandse bevolking behoren tot de "kleurloze middenstof" en helemaal niet zitten te wachten op politiek in de ether. Tenslotte bestond de vrees dat de AVRO zou verdwijnen als de AVRO niet meer zendtijd had, omdat zij geen maatschappelijke organisaties achter zich had staan. Het enige wat zij had waren de programma's: als dat er te weinig zouden worden, zou de AVRO gedoemd zijn te verdwijnen. De Vries zag hierin het bewijs dat de AVRO zo dus alleen maar kunstmatig in stand zou worden gehouden. Het was een probleem een goede maatstaf te vinden voor de verdeling van de zendtijd. Boon wilde dat alle omroepen zouden houden wat ze hadden, maar zij kreeg daarvoor geen meerderheid. De Gaaij Fortman pleitte voor een verdeling volgens ledentallen. Toen echter bleek hoe moeilijk dit was, alle omroepen gebruikten verschillende regelingen voor wat leden of abonnees waren, trok hij zijn voorstel weer in. De Vries wilde een gelijkelijke verdeling, maar de liberale leden vonden dat dat te veel uitging van de politieke verdeling in Nederland en niet correspondeerde

14; De Boer, *De plaats van de omroep*, 89, 98-99; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd*, 31-33; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 47.

²¹⁰ Notulen van de vergaderingen 3, 12 en 21, 27 maart 1929, 21 november 1929 en 1 maart 1930, NA, RR, inv. nr. 2; Brief van Nolet aan de Radioraad, 7 juni 1929, NA, RR, inv. nr. 18.

²¹¹ Notulen van de vergaderingen 4, 5, 6 en 15, 4, 22 en 25 mei 1929 en 19 december 1929, NA, RR, inv. nr. 2.

met de situatie in omroepland. Na een lange discussie over welke bevolkingsgroep nou naar welke omroep luisterde, koos de raad uiteindelijk voor een compromis: de VARA ging er sterk in zendtijd op vooruit ten kost van de AVRO, maar de AVRO bleef wel de omroep met de meeste zendtijd.²¹²

De AVRO zou 25% krijgen, de VARA en de KRO ieder 20% en de NCRV 17,5%. Tenslotte was er 10% voor een algemeen programma gereserveerd en 7,5% voor de kleine omroepen, waaronder de VPRO. De NCRV kreeg minder, omdat niet alle orthodox-christelijken, met name de hervormden, aanhanger van de NCRV zouden zijn. De kleine omroepen zouden van Huizen verdwijnen, maar het algemeen programma zou daarvoor terugkomen. Dat zou voor de KRO en de NCRV het voordeel moeten hebben dat er dan niets meer op Huizen zou worden uitgezonden dat hen niet beviel: het algemeen programma moest immers voor iedereen te beluisteren zijn. In de Radioraad werd dit concept uiteindelijk met algemene stemmen aangenomen, maar daarbij werd wel vastgesteld dat de raad zich niet zou binden aan deze cijfers en er later op teruggekomen kon worden. Het advies lekte uit naar de pers, een probleem dat ook de Radioraad niet bespaard bleef. Ook Van der Deure bleek goed op de hoogte te zijn van wat er in de Radioraad werd besproken, hoewel dit geheim was.²¹³

Toen het advies eenmaal op straat lag werd de Radioraad, na een oproep van Vogt op de radio op 20 oktober, bestookt met tienduizenden brieven van AVRO-sympathisanten. Dit overigens tot wanhoop van de secretaris van de raad, die horendol werd van de kilo's post die dagelijks bezorgd werden. Ook de minister werd bestookt met brieven van met name AVRO-aanhangers. Daarin klonk regelmatig angst door voor met name de VARA en de SDAP, met verwijzingen naar '1918': de revolutie poging van SDAP-leider Jelle Troelstra die nog vers in het geheugen lag. Ook de VARA zette een actie op touw: alle afdelingen stuurden dezelfde brief waarin zij een kwart van de zendtijd eisten.²¹⁴

Voordat het advies bij de minister zou worden ingediend moest overeenkomst met de omroepen bereikt worden. Om tot een algemeen programma te komen, was het namelijk noodzakelijk dat de omroepen het eens zouden worden over de invulling hiervan. De Radioraad was het erover eens dat het algemeen programma principieel vast lag en dat er alleen op basis daarvan onderhandelingen gevoerd zouden worden met de omroepen. Probleem was dat een algemeen programma moeilijk op te leggen was, omdat de minister volgens de Radiowet alleen de zendtijd tussen omroepen mocht verdelen en geen onderscheid kon maken tussen 'bijzondere' of 'algemene' programma's. Het was derhalve noodzakelijk dat de omroepen akkoord zouden gaan met een algemeen

²¹² Notulen van vergadering 11, 17 oktober 1929, NA, RR, inv. nr. 2.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Notulen van vergadering 19, 6 februari 1930, NA, RR, inv. nr. 2; Brieven van AVRO- en VARA-aanhangers, najaar 1929, NA, PTT, inv. nr. 172.

programma. Daarom sprak de een afvaardiging van de raad op 24 oktober met vertegenwoordigers van de omroepen. Het zal weinig verbazing wekken dat de omroepen er wederom niet uitkwamen: er was niets veranderd ten opzichte van het eerdere mislukte overleg. De AVRO vond nog altijd dat zij de enige aangewezen was een algemeen programma uit te zenden op één zender, maar was wel bereid de programma's aan de controle te onderwerpen van de andere omroepen of een commissie. De andere omroepen moesten het doen met de andere 'bijzondere' zender. Dit was voor die omroepen echter onacceptabel. Een ander struikelblok bleven de KRO en vooral de NCRV, die zoals bekend weinig in een algemeen programma zagen, hoe dan ook in volledige zelfstandigheid wilden bepalen hoe zij het algemeen programma zouden invullen. Dit was onacceptabel voor de AVRO. Bovendien wilden de KRO, NCRV en VARA eerst de zendtijd verdelen, de AVRO wilde geen zendtijdverdeling voordat het algemeen programma geregeld was. Bovendien meende de AVRO dat de 'bijzondere' NCRV, KRO en VARA niet in staat waren een algemeen programma samen te stellen. De samenwerking tussen de omroepen zou uit moeten gaan van de "erkenning van de zedelijke noodzaak van eerbied voor het eerlijk verworvene."²¹⁵ Verder waren de NCRV en de VPRO ontevreden met de voorgestelde zendtijdverdeling: de NCRV meende recht te hebben op evenveel zendtijd als VARA en KRO; de VPRO wilde niet als 'kleine' omroep gezien worden. Ook de KRO was niet tevreden met het voor hem voorgestelde percentage zendtijd. De enige omroep die wel tevreden was met het voorstel van de Radioraad was de VARA. Geen van de ontevreden omroepen weigerde toe te geven en daarmee mislukte het overleg. Daardoor kon het zo moeizaam bereikte compromis weer de prullenbak in.²¹⁶

De Radioraad kwam er nu niet meer uit. In de vergadering van 21 november 1929 werden drie nieuwe voorstellen ingediend, die geen van allen een meerderheid kregen. De meeste steun kreeg een voorstel van de voorzitter om eenderde van de zendtijd te bestemmen voor een algemeen programma en tweederde voor een bijzonder programma. De AVRO zou in eerste instantie het algemene gedeelte moeten verzorgen.²¹⁷

Een tweede voorstel werd gesteund door Gerbrandy, Nolet, De Vries, Berger en Bakker. Zij vonden dat de Nederlandse samenleving in te delen was in vier stromingen die allemaal evenveel zendtijd moesten krijgen. Gerbrandy had dit voorstel duidelijk geschreven, omdat veel van de punten letterlijk terugkeren in zijn boekje *Het vraagstuk van den radio-omroep* uit 1934. Aan de hand van dit voorstel en dit boekje wordt veel

²¹⁵ Brief van de AVRO aan de Radioraad, 6 november 1929, NA, RR, inv. nr. 18.

²¹⁶ Notulen van de zendtijdencommissie vergaderingen 10, 11 en 12, 24 en 31 oktober 1929, NA, RR, inv. nr. 45; Brief van de AVRO aan de Radioraad, 6 november 1929; Brief van de Radioraad aan de MinWat, 13 december 1929, NA, RR, inv. nr. 18;.

²¹⁷ Notulen van de vergaderingen 8, 9, 11, 12 en 13, 12 juli, 19 september, 17 oktober, 21 november en 4 december 1929, NA, RR, inv. nr. 2; Brief van de Radioraad aan de MinWat, 13 december 1929.

duidelijk over de gedachtegang van de confessionelen. De AVRO zou niet meer zendtijd mogen krijgen dan de andere omroepen, omdat zij toevallig de eerste was en door het contract met de NSF de ontwikkeling van de andere omroepen had tegengehouden. "Niet alleen de AVRO, ook de andere algemeene organisaties beoogen zich te richten tot het gansche volk nen te zijn voor het gansche volk, zij zijn slechts wat openhartiger in de erkenning, dat dit streven niet slaagt."²¹⁸ De AVRO zou net zo min het algemene vertegenwoordigen als de andere omroepen het bijzondere zouden vertegenwoordigen. Waarom zou de AVRO moeten bepalen wat de Nederlanders graag zouden horen? Iedere poging om tot een "schijneenheid" te komen zou leiden tot "bevoorrechtiging van die opvatting, welke dweept met de eenheidsinstituten in het Nederlandsche volk en een voorliefde heeft voor neutraliteit."²¹⁹ Uit het feit dat de AVRO net zo fanatiek gesteund werd door bladen als het *Algemeen Handelsblad* en *De Telegraaf* als de NCRV werd gesteund door *De Standaard*, bleek wel dat ook de AVRO alleen aansprak binnen één bepaalde groep: de groep die zich 'neutraal', 'algemeen' of 'liberaal' noemde. Wie deze opvatting van Gerbrandy beschouwt, ziet dat het er dus al niet meer toe deed of de AVRO nou liberaal was of algemeen. De zogenaamde 'algemeenheid' sprak maar één groep aan en daarmee was die ene groep in de ogen van Gerbrandy net zo algemeen of bijzonder als de zogenaamde 'sektarische' groepen: de 'algemeenheid' was daarom gelijkwaardig aan de andere drie grote culturele stromingen. Daarom kon de AVRO niet claimen boven de anderen te staan en het 'algemene' te vertegenwoordigen. Een echte nationale omroep kon daarom alleen maar een systeem zijn waarbij de vier grote stromingen op gelijkwaardige wijze tot hun recht kwamen. Het "historisch-gegroeide organisatie-wezen naar richtingen" was volgens Gerbrandy net zo kenmerkend voor de Nederlandse samenleving als de tweetaligheid dat was voor de Belgische. De erkenning hiervan zou voor de Nederlandse nationale omroep net zo onontbeerlijk zijn als het uitzenden in het Nederlands en het Frans voor de Belgische. Het feit dat de omroep in Nederland aan het particuliere initiatief was overgelaten, betekende volgens Gerbrandy al dat de "invloed der levensbeschouwingen" automatisch werd aanvaard. De omroepen zijn "draagsters geworden van bepaalde in het Nederlandsche volk diepe wortelen geschoten hebbende levensovertuigingen, die reeds sedert jaren haar strijd om de hegemonie voeren"²²⁰. De visie van Gerbrandy is typerend voor hoe de confessionelen naar de maatschappij en de omroep keken.²²¹

Da Costa en De Gaaij Fortman hielden op de vergadering van 21 november vast aan het plan van 17 oktober, omdat dat plan het meest billijk zou zijn. Bovendien was dit

²¹⁸ Voorstel van Gerbrandy c.s., 21 december 1929, RR, inv. nr. 18; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 48.

²¹⁹ Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 46.

²²⁰ Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 45.

²²¹ Brief van de Radioraad aan de MinWat, 13 december 1929; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 36-37, 42-43, 45-46, 48-51.

plan het enige geweest waar de Radioraad met algemene stemmen voor was geweest. De 10% van het algemeen programma moest dan maar opnieuw verdeeld worden: de AVRO kreeg er 1,5% bij; de kleintjes 8,5%. Uiteindelijk zag de Radioraad, tot zijn eigen schande, geen andere oplossing dan al deze drie plannen op 13 december 1929 in te dienen bij de minister. Die moest dan maar de knoop doorhakken.²²²

De minister pikte dat echter niet en op 18 februari 1930 eiste hij een meerderheidsadvies voor 15 maart. Van der Vegte had inmiddels het toneel verlaten. Hij was in augustus 1929 vervangen als Minister van Waterstaat door P.J. Reymer (RKSP). De minister constateerde dat het algemeen programma het eerste was waar de Radioraad unaniem voor was geweest. Het algemeen programma zou daarom het uitgangspunt moeten zijn van het nieuwe advies. Op 1 maart herhaalde zich tijdens de Radioraadvergadering rond het algemeen programma en de zendtijdverdeling weer dezelfde discussies als eerder. Boon en Werker wilden het aan de AVRO overlaten, maar dat accepteerden de andere niet. De hakken gingen steeds dieper in het zand, omdat iedereen meende eerder al voldoende concessies gedaan te hebben.²²³

Uiteindelijk bood Da Costa op 6 maart uitkomst. Hij stelde voor in het midden te gaan zitten tussen de gelijkelijke verdeling en de verdeling van de 'AVRO-aanhang'. De AVRO moest meer krijgen, omdat dat bij het met algemene stemmen aangenome compromis van 17 oktober 1929 ook al zo was. Daarnaast moest de AVRO meer krijgen als vertegenwoordiger van de "kleurloze middenstof" en de VARA-, KRO- en NCRV-aanhangers die ook graag naar de AVRO zouden luisteren. Uiteindelijk stemde de raad hiermee in, zodat het uiteindelijke advies weer zeer dicht bij dat van 17 oktober 1929 lag. De AVRO zou meer zendtijd krijgen dan de andere drie: 26% tegen 18%. Voor het algemeen programma werd nu 15% bestemd, maar het strefen was dit gaandeweg uit te breiden. De omroepen zouden dat bij toerbeurt moeten verzorgen onder controle van een nog op te richten commissie. Voor de kleintjes bleef zo nog maar 5% over, waarvan acht uur per week voor de VPRO. Bakker, Berger, Nolet, Gerbrandy en De Vries, de voorstanders van de gelijkelijke verdeling, stemden tegen. De liberalen stemden met grote tegenzin in, om erger, namelijk een gelijkelijke verdeling, te voorkomen. De basis onder het advies was dus erg wankel. Op voorstel van De Gaaij Fortman werd geadviseerd de regeling voor één jaar te laten gelden. Op 23 maart ging het advies naar de minister; in april zou het behandeld worden in de ministerraad. Het werd vergezeld van twee minderheidsnota's: ééntje van Gerbrandy die pleitte voor een gelijkelijke zendtijdverdeling. De liberalen dienden echter ook een minderheidsnota in, hoewel zij wel voor het meerderheidsadvies hadden gestemd. Zij legden in hun nota uit dat zij alleen

²²² Brief van de Radioraad aan de MinWat, 13 december 1929; De Boer, *De plaats van de omroep*, 101-102; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 138.

²²³ Brief van de MinWat aan de Radioraad, 18 februari 1930, NA, RR, inv. nr. 18; Notulen van vergadering 21, 1 maart 1930, NA, RR, inv. nr. 2; De Boer, *De plaats van de omroep*, 102.

voor hadden gestemd om erger te voorkomen. Zij pleitten voor een referendum om er nou eens achter te komen wat de luisteraar eigenlijk wilden. Als een referendum te ingewikkeld was om te organiseren, moest er een 'reële' zendtijdverdeling gemaakt worden en dat was geen verdeling op basis van politiek of levensbeschouwing.: de AVRO moest als enige het algemeen programma verzorgen, dat 25% van de totale zendtijd zou moeten bedragen. Het algemene was immers "verworven goed der AVRO." Dat zou niet zomaar afgenomen kunnen worden zonder schadevergoeding. De rest van de zendtijd kon dan wel gelijkmatig verdeeld worden, maar daarvan kreeg de AVRO opnieuw een kwart. De AVRO zou zo 42,5% krijgen, tegen 17,5% voor de anderen.²²⁴

Naar goed gebruik was het advies al voor het de minister bereikte op 14 maart 1930 uitgelekt naar het *Algemeen Handelsblad*, dat altijd fel tegen een 'sektarische' omroep had geageerd en de AVRO altijd door dik en dun had gesteund (daar had Gerbrandy gelijk in). Volgens het *Handelsblad* was het advies een product van "politiek lapwerk dat de beruchte schotjesgeest van het Nederlandsche volk in zijn zieligste zothed manifesteert."²²⁵ Uit de reacties op het artikel bleek dat geen van de betrokkenen tevreden was. De AVRO vond dat zij te weinig kreeg en als enige offers moest brengen. Daarnaast vond de AVRO dat het in de liberale hoek werd gedrukt. De NCRV, de KRO en de VARA hadden een gelijkmatige verdeling gewenst, maar kregen die ook niet en de VPRO werd nog steeds niet apart genoemd. De NCRV vond 36% voor de 'rechtse' omroepen tezamen te weinig; de KRO was van mening dat het algemeen programma niet opgedrongen kon worden. Het *AH* vond het merkwaardigst dat dat de raad aan de ene kant de algemene positie van de AVRO erkende door haar meer zendtijd te geven, maar dat de raad aan de andere kant de AVRO niet alleen het algemeen programma wenste te gunnen. De NCRV vond hetzelfde, maar dan andersom: de AVRO kon blijkbaar niet in haar eentje het algemeen programma verzorgen, maar waarom gunde de Radoraad haar dan wel het leeuwendeel van de zendtijd? Daar was het advies dan ook een compromis voor. "De eenigen, die daarvan de dupe worden, zijn de luisteraars, die van de radio andere dingen verwachten dan gekrakeel op politieke en religieuze gronden. Maar dit te willen is te veel verlangd van schotjes-Nederland!", aldus het *Algemeen Handelsblad* van 14 april 1930.²²⁶

²²⁴ Notulen van vergadering 22, 6 maart 1930, NA, RR, inv. nr. 2; Minderheidsnota van Werker, Boon, Posthuma en Philips, 7 maart 1930, NA, RR, inv. nr. 18; Brief van de Radoraad aan de MinWat, 15 maart 1930, NA, RR, inv. nr. 18; Brief van de MinWat aan de Minister-President, april 1930, NA, PTT, inv. nr. 179; De Boer, *De plaats van de omroep*, 102; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 138-139; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 35-36; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 50-51.

²²⁵ *Algemeen Handelsblad*, 17 maart 1930 (avondblad), NA, PTT, inv. nr. 180.

²²⁶ *Algemeen Handelsblad*, 14 maart 1930, NA, PTT, inv. nr. 180; *Algemeen Handelsblad*, 14 april 1930, 16 april 1930 (avondblad) en 19 april 1930 (avondblad), NA, PTT, inv. nr. 179; 'Resumé van de uitingen van de Omroepverenigingen', ongedateerd, NA, PTT, inv. nr. 180; De Boer, *De plaats van de omroep*, 101, 103; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 139; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 51.

Het Radioreglement en het Zendtijdbesluit

De minister heeft uiteindelijk het Radioraadadvies niet volledig opgevolgd. De NCRV en de KRO speelden hierbij een erg opvallende rol. Waarschijnlijk ergens tussen 17 en 23 april moet er contact geweest zijn tussen deze omroepen en de minister. Op 17 april leek het er nog op dat het advies van de Radioraad volledig zou worden opgevolgd. De directeur-generaal adviseerde het Radioraadadvies op te volgen. Opvolging van één van de minderheidsadviezen zou "zeer stellig den vrede in den aether niet bevorderen." Bij het advies van Gerbrandy zou de AVRO te veel in de verdrukking komen en de VARA te veel krijgen; bij Werker zou de AVRO juist te veel krijgen. De kracht van het meerderheidsadvies was volgens de directeur-generaal "dat het eigenlijk geen der omroep-organisaties geeft, waarop zij meent recht te hebben", zodat iedereen offers zou moeten brengen. Aangezien de Radioraad was ingesteld door de Tweede Kamer en daarmee een product was van de volkswil, kon de minister volgens de directeur-generaal niet aan het voorstel voorbijgaan. Een andere beslissing zou minder sterk staan ten opzichte van de ontevredenen.²²⁷

Er kwam echter toch een andere beslissing. Niet al te lang na 17 april is er een bespreking geweest tussen de minister en de directeur-generaal. De minister blijkt overleg te hebben gehad met de twee confessionele omroepen, omdat hij graag wilde dat zij akkoord zouden gaan met het algemeen programma. Het oude probleem bestond immers nog steeds: de minister kon de omroepen niet opleggen wat zij moesten uitzenden. Uiteindelijk gingen de twee omroepen akkoord. "Nader overleg met de KRO en NCRV (heeft) deze verenigingen er toe geleid (...) hare aanvankelijke bezwaren tegen de verzorging van een algemeen programma te laten varen", meldde de minister enthousiast in een brief aan de Radioraad. Hoe hij de twee omroepen zo ver gekregen heeft, zei hij er niet bij. Het heeft er echter sterk de schijn van dat het algemeen programma is uitgeruild tegen de gelijkelijke zendtijdverdeling. Blijkbaar was het algemeen programma voor de minister van groter belang dan de door de Radioraad voorgestelde zendtijdverdeling. Het algemeen programma kon volgens Reymer bijdragen aan de samenwerking tussen de omroepen en kon daarna misschien zelfs wel leiden tot een echt nationaal omroeplichaam. Het algemeen programma kwam er nu, maar stelde weinig meer voor.²²⁸

Op 23 april schreef de directeur-generaal dat de zendtijd toch gelijkelijk verdeeld moest worden. De met name door de KRO en de NCRV geëiste 50-50-verdeling tussen 'links' en 'rechts' keerde weer terug. De minister schreef de ministerraad dat hij gekozen had voor een gelijkelijke verdeling. De AVRO moest de meeste offers brengen, omdat zij simpelweg het meest te offeren had. Een argument dat Gerbrandy in zijn

²²⁷ Brief van de DG aan de MinWat, 17 april 1930, NA, PTT, inv. nr. 179.

²²⁸ Brief van de MinWat aan de Radioraad inclusief Zendtijdbesluit, 15 mei 1930, NA, RR, inv. nr. 18 en NA, PTT, inv. nr. 180.

minderheidsnota ook al gebruikte. De minister constateerde tevreden dat er nu vrijwel dagelijks een algemeen programma te beluisteren was. Daarbij telde hij de reguliere uitzenddagen van de AVRO echter wel mee als 'algemeen', terwijl deze omroep dus niet alleen het algemeen programma mocht verzorgen: daarvoor was de AVRO dan blijkbaar weer niet algemeen genoeg. Bovendien stelde het algemeen programma na alle tegemoetkomingen aan de NCRV en de KRO niet veel meer voor: de omroepen behielden hun zelfbeschikkingsrecht, ook als zij het algemeen programma verzorgden.²²⁹

Op 30 april had de PTT het definitieve zendtijdschema samengesteld. Volgens de DG is "zoveel mogelijk (...) daarbij gevolgd het schema aangegeven in de (of een) brief van de heeren Mr. Van der Deure en Perquin." De DG doelde hier op een op 24 april 1930 geschreven brief. Deze brief zelf is onvindbaar, maar de AVRO kreeg hem te pakken en drukte hem af in haar orgaan *Radiobode* van 11 december 1931. Een publicatie die toen grote ophef veroorzaakte: de brief had dan ook niet in de openbaarheid mogen komen. De NCRV en de KRO hebben dus een belangrijke invloed gehad op de uiteindelijke zendtijdverdeling. Het is alleen niet exact duidelijk hoe dit precies is gegaan. Er is geen verslag te vinden van het gesprek tussen de DG en de minister of van het overleg van de minister met de KRO en de NCRV. Uit andere documenten is wel duidelijk dat deze besprekingen plaatsgevonden hebben. Hoeveel besprekingen het waren of de vorm van de bespreking(en) is onduidelijk. De besprekingen hebben in ieder geval plaatsgevonden voordat de brief van 24 april werd geschreven. De minister heeft de NCRV en de KRO vervolgens uitgenodigd een schema op papier te zetten. Op 23 april stond in ieder geval al vast dat er een gelijkelijke verdeling zou komen, terwijl dat op 17 april nog niet zo was. Het belangrijkste doel van de minister was in ieder geval hen er toe te brengen het algemeen programma te accepteren. Dat gebeurde ook: in de brief van 24 april lieten de twee omroepen weten het algemeen programma te accepteren op voorwaarden dat er een zendtijdverdeling zou komen volgens het in deze brief opgestelde schema. Reymer heeft het zendtijdschema uit de brief woordelijk overgenomen: dat droeg bij aan de opwinding die ontstond na de publicatie van de brief door de AVRO in december 1931. De minister had niet overlegd met de VARA en de AVRO, omdat zij het algemeen programma al geaccepteerd hadden, blijkt uit een brief van de minister aan de ministerraad op 1 mei 1930. Dit was wel een merkwaardige gang van zaken: de minister wist immers al lang dat de AVRO absoluut tegen een algemeen programma zou zijn dat zij niet enkel zelf mocht verzorgen. Volgens Enserinck heeft de minister overigens wél met de VARA en de AVRO gesproken, maar dat ging met name over de klachten die zij eerder in een brief hadden gemeld over het Radioraadadvies. In het geval van de NCRV en de KRO lijkt het

²²⁹ Brief van de DG aan de MinWat, 23 april 1930, NA, PTT, inv. nr. 179; Brief van de MinWat aan de Minister-President, april 1930; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 51-52.

erop dat de minister zelf het initiatief heeft genomen. Zo lijkt het erop dat hun verzet tegen het algemeen programma, en het belang dat de minister aan het algemeen programma hechtte, de NCRV en de KRO een plekje op de eerste rang bij de zendtijdverdeling hebben bezorgd.²³⁰

Op 9 mei 1930 kwam dan eindelijk het hoge woord eruit. In het Radioreglement werd bepaald dat alleen de omroepen met rechtspersoonlijkheid voortaan de zendvergunning zouden krijgen. Zij moesten daarbij kunnen aantonen dat zij "in zoodanige mate gericht zijn op bevrediging van in het volk levende culturele of godsdienstige behoeften, dat hare uitzendingen uit dien hoofde geacht kunnen worden van algemeen nut te zijn."²³¹ Een machtiging kon geweigerd of ingetrokken worden als de veiligheid van de staat, de openbare orde of de goede zeden in het geding zouden komen. Daarop moesten de omroepen hun uitzendingen laten controleren. De zendgemachtigen werden verplicht hun programmagegevens uit te wisselen. Het bestaan van de omroepverenigingen werd met deze algemene maatregel van bestuur definitief bestendigd. Zelfs een semi-nationaal omroeplichaam, zoals bijvoorbeeld de commissie-Ruys had voorgesteld, kwam er nu niet meer. In artikel 2, lid 5 van het Radioreglement werd bepaald dat de minister in overleg met de Radioraad de zendtijd naar billijkheid zou verdelen.²³²

Aan dat laatste artikel werd al snel gevolg gegeven: op 15 mei 1930 volgde het beroemde Zendtijdbesluit. De VARA en de AVRO kregen een vergunning voor de zender Hilversum. Beide omroepen kregen veertig procent van de zendtijd op deze zender. De KRO en de NCRV kregen ieder veertig procent van de zender Huizen. Vijftien procent van de zendtijd op beide zenders moest besteed worden aan een algemeen programma, beide bespelers van de zender moesten dit bij toerbeurt verzorgen: maandags op Hilversum door de AVRO of de VARA en vrijdags op Huizen door de NCRV of de KRO. Er werd overigens geen duidelijke omschrijving gegeven van zo'n algemeen programma. Op feestdagen van het Koninklijk Huis zou een algemeen programma gegeven moeten worden door diegene die mee wilden werken: de VARA weigerde dit namelijk. Verder moesten de AVRO en de VARA nog tot een akkoord komen wat betreft de socialistische hoogtijdagen. De vijf procent zendtijd die dan nog op beide zenders overbleef, was voor de kleine omroepen. Hierbij werd ook de VPRO gerekend, die verhuisde van de zender Huizen naar Hilversum: een vurige wens van de KRO en de NCRV. De zenders Hilversum en Huizen zouden om het kwartaal van golflengte wisselen, zodat beide zenders evenveel

²³⁰ Brief van de DG aan de MinWat, 30 april 1930, NA, PTT, inv. nr. 179; Brief van de MinWat aan de Minister-President, 1 mei 1930, NA, PTT, inv. nr. 180; De Boer, *De plaats van de omroep*, 103, 118; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 137-138; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 36-37, 291;

²³¹ De Boer, *De plaats van de omroep*, 100; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 114, 139-140; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 199.

²³² De Boer, *De plaats van de omroep*, 99-100; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 112-114, 226-243; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 55; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 48-50; Schaafsma,

konden uitzenden op de korte golf en de kwalitatief betere lange golf. Op 1 juli 1930 zouden het Radioreglement en het Zendtijdbesluit ingaan.²³³

Dit betekende een totale overwinning voor de KRO en de NCRV: zij hoefden vrijwel niets in te leveren en behielden hun eigen zender én hadden zich verzekerd van hun voortbestaan. Zij moesten alleen het algemeen programma accepteren, hoewel zij meenden dat dit niet opgelegd kon worden. Tevreden zette de NCRV op de voorpagina van een extra editie van haar orgaan een portret van Reymer met daaronder "De man, die ons recht deed". Ook de VARA was nu tevreden: zij kreeg de zo vurig gewenste zendtijduitbreiding, vooral dankzij de sterke lobby van NCRV en KRO, en hoefde helemaal niets in te leveren. De VPRO vond het maar niets dat zij was ingedeeld bij de kleine omroepen, maar had nu wel eindelijk een vaste plaats in het omroepbestel. Verder vond de VPRO het jammer dat er nu definitief geen nationale omroep zou komen. De grote verliezer was natuurlijk de AVRO. Deze omroep verloor nog meer zendtijd dan in het voorstel van de Radioraad. Zij raakte de helft van haar zendtijd kwijt, hoofdzakelijk aan de door haar zo verafschuwde VARA. De AVRO hield protestbijeenkomst na protestbijeenkomst. Reymer werd bij werkbezoeken door het hele land achtervolgd door protesterende AVRO-aanhangers, waar het AVRO-bestuur niet altijd gelukkig mee was. Dit tastte het nette, beschaafde imago aan dat de AVRO zichzelf graag aanmat. Tijdens een protestbijeenkomst in het Concertgebouw werd een foto van Reymer demonstratief verscheurd, waardoor de minister geen enkel persoonlijk contact met de AVRO meer wenste te hebben. Het agressieve karakter van het protest deed de AVRO-zaak meer kwaad dan goed. De AVRO wist uiteindelijk zo'n 100.000 'luistervinken' op te trommelen voor een grote demonstratie op 6 september 1930 in Den Haag, maar zonder resultaat. De AVRO heeft zelfs nog via Franse en Belgische zenders zendtijd proberen te verkrijgen om het zendtijdverlies te compenseren, zonder succes.²³⁴

De minister meende dat het advies van de Radioraad in grote lijnen wel gevolgd was: er kwam vijftien procent algemeen programma, die zendtijdenverdeling zou maar een klein puntje zijn. De minister ging echter voorbij aan het feit dat de zendtijdenverdeling in de Radioraad veruit de meeste tijd in beslag had genomen. Bovendien behandelde het advies van de Radioraad de AVRO anders dan de andere drie grote omroepen, terwijl dat in het Zendtijdbesluit juist niet zo was: een principiëel ander standpunt. Het is wel zo dat over de punten die de minister noemt de Radioraad het

Geschiedenis van de omroep, 48-49; Voor een uitgebreid verslag: Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 198-218.

²³³ Brief van de MinWat aan de Radioraad inclusief Zendtijdbesluit, 15 mei 1930; De Boer, *De plaats van de omroep*, 103-104; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 124-129, 141; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 219-223; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 14-16, 38-41, 51-52; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 55-57; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 37; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 51-52; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 51-52.

²³⁴ De Boer, *De plaats van de omroep*, 112-115; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 129, 132; De Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd*, 57; Huygen Ed., *AVRO 50*, 22-24, 26; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 51-52; Van den Heuvel, *Nationaal of verzuild*, 37-38.

unaniem eens was. Dat kon van de zendtijdverdeling niet gezegd worden. Bovendien was het advies over de zendtijdverdeling wel erg wankel met een grote minderheid die tegen stemde en veel voorstanders die met grote tegenzin voorstemden. De minister meende niet voorbij te kunnen gaan aan de bezwaren tegen de verdeling van de minderheid van de Radioraad en van drie van de vier grote omroepen, namelijk de AVRO, KRO en NCRV. Daarin zag de minister dan blijkbaar alleen reden de laatste twee tegemoet te komen, aangezien de AVRO alleen maar meer zendtijd verloor. In ieder geval vond de minister het algemeen programma van groter belang dan de zendtijdverdeling uit het Radioraadadvies. De minister beweerde met gelijke verdeling het beste aan de wens van de wetgever te hebben voldaan: deze verdeling was het meest "billijk". De Radiowet eiste immers een "billijke" zendtijdverdeling. Bovendien zou het besluit van de minister bijdragen aan de "totstandkoming van den vrede in den aether." Daarmee beweerde hij dus exact het tegenovergestelde als de directeur-generaal van de PTT op 17 april.²³⁵

De AVRO kreeg in zekere zin steun van de liberale kamerleden G.A. Boon en P.J. Oud. Zij legde in een interpellatie de wens op tafel dat er de hele week een algemeen programma te horen moest zijn en wensten dat daar bij de verdeling van de zendtijd rekening mee gehouden werd. Zij kregen echter geen steun voor hun motie: ARP, CHU, RKSP en SDAP steunden het Zendtijdbesluit van Reymer.²³⁶

Het algemeen programma

Op 10 juni 1930 werd bij ministriële beschikking een Commissie van Keuring van het Algemeen Programma in het leven geroepen. Taak was te controleren of de luisteraars (redelijkerwijs) geen aanstoot zouden kunnen nemen aan het algemeen programma. Deze commissie had echter weinig wapens in handen: de omroepen hadden wettelijk vastgelegd zelfbeschikkingsrecht, de minister kon de zendtijd niet verdelen naar soort. Volgens Enserinck en Gerbrandy was het algemeen programma dan ook onwettig. Als geen omroep zin had een algemeen programma uit te zenden, had dat gekund: dan zou het gewoon een dag stil zijn geweest op de radio. Dan had de Commissie of de minister niets kunnen beginnen. Dat is echter nooit gebeurd. In de beschikking werd eveneens bepaald dat het algemeen programma zo moest worden samengesteld dat iedere Nederlander er met plezier naar zou kunnen luisteren en dat niemand zich gekwetst zou kunnen voelen. Het algemeen programma moest worden aangekondigd met de woorden "Nederlandse Omroep Algemeen Programma" en de omroep van dienst mocht slechts één keer, aan het begin van de uitzending, genoemd worden. De omroepen mochten niets laten blijken van hun bijzondere inslag. De commissie moest toezien op de naleving

²³⁵ Brief van de DG aan de MinWat, 17 april 1930; Brief van de MinWat aan de Minister-President, 1 mei 1930; Brief van de MinWat aan Radioraad inclusief Zendtijdbesluit, 15/5/1930, RR 18 en PTT 180; De Boer, *De plaats van de omroep*, 118-119.

van deze bepalingen. Zolang de omroepen samen weigerde te werken, moest de omroep van dienst het programma bekostigen. Reymer had de hoop dat het in de toekomst tot meer samenwerking zou komen en dat het algemeen programma daar een eerste aanzet toe vormde, zodat er misschien ooit nog een echte nationale omroep zou komen. Daarom vond Reymer dat algemeen programma zo belangrijk. Ook Radioraadvoorzitter De Visser was een groot voorvechter van het nationale boven het bijzondere en daarom een warm pleitbezorger van het algemeen programma. Het algemeen programma moest nog iets van een nationale illussie overeind houden, terwijl het Radioreglement en het Zendtijdbesluit er juist voor gezorgd hadden dat er een systeem was ontstaan waarbinnen de geestesrichtingen hun eigen geluid mochten laten horen. De omroepen werden daarom gedwongen eens in de veertien dagen iets te doen waar ze geen zin in hadden: het maakte de afkeer van het algemeen programma bij de omroepen daardoor bijzonder groot. Via die weg tot een nationale omroep komen bleek dan ook een illusie. Dat algemene programma zorgde er echter wel voor dat de KRO en de NCRV zich met hun weigerachtige houding een prachtige positie wisten te verwerven.²³⁷

Net als in 1925 waren de twee confessionele omroepen er dus in geslaagd op een cruciaal moment 'in te breken' in de besluitvorming. In 1925 hadden ze de nationale omroep om zeep geholpen door hun interventie in de commissie-Posthuma. Nu hadden ze het gesegmenteerde omroepbestel met oppermachtige omroepen definitief veilig gesteld en het grootste gevaar, de AVRO, de nek omgedraaid. Zij profiteerden zo optimaal van het feit dat de besluiteloze Radioraad het alleen maar eens kon worden over dat algemene programma, dat niet opgelegd kon worden. Hierdoor konden zij hun eisen op tafel leggen. Zo was zeven jaar in Hilversum de Nederlandse omroep gevormd. Steeds was er sprake van 'voorlopige' regelingen of machtigingen, steeds bleken dit voldongen feiten waar niet meer vanaf te komen was. De KRO en de NCRV wisten, vooral dankzij de briljante NCRV-voorzitter Van der Deure, te profiteren van een op de achtergrond blijvende overheid. Zij wisten zich te nestelen in de Nederlandse samenleving én politiek. Toen die overheid eindelijk optrad, wisten de NCRV en de KRO de besluitvorming volledig naar hun hand te zetten. Ondertussen lifte de VARA vrolijk mee op de bagagedrager. De AVRO raakte in de tussentijd steeds gefrustreerder en had in de jaren na de "zwarte dag" 15 mei 1930 nog lang de hoop dat het politieke tij zou keren en het Zendtijdbesluit alsnog zou worden ingetrokken ten gunste van de AVRO. Het tij zou echter nooit meer keren, tot op de dag van vandaag.

²³⁶ De Boer, *De plaats van de omroep*, 117; Fokker, *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving*, 229-232; Huygen Ed., *AVRO 50*, 25-26; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 52.

²³⁷ De Boer, *De plaats van de omroep*, 105-106, 118; Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving*, 141-142, 145-155; Gerbrandy, *Het vraagstuk van den radio-omroep*, 52; Van Pelt, *De omroep in revisie*, 52-53; Schaafsma, *Geschiedenis van de omroep*, 55-56.

Conclusie

Het mag duidelijk zijn: zeker vanaf 1925 speelde de verzuiling een grote rol in de strijd om de omroep. Vanaf dat moment dook de schoolstrijd op in krantenartikelen, vanaf dat moment gingen de 'bijzondere omroepen' wijzen op de vier stromingen waaruit de Nederlandse samenleving zou bestaan. Vanaf dat moment ook gingen de AVRO (en haar voorgangers) en de liberale kranten en politieke partijen zich hiertegen verzetten. Dat was omdat zij betwijfelen of de Nederlandse samenleving wel zo in elkaar zit. Meer nog lijken zij te bepleiten dat de omroep in ieder geval niet geschikt was om in de verzuilde structuren te worden opgenomen: de omroep was er in de eerste plaats om mensen te vermaken, niet om hen ongevraagd lastig te vallen met politiek en religie. Of dat het geval is, dient echter betwijfeld te worden: de bijzondere omroepen kregen snel veel leden. Blijkbaar voelden vele mensen zich aangetrokken tot die omroepen. Gerbrandy meende zelfs dat de verzuiling zo in de Nederlandse samenleving verankert was dat de omroep als vanzelf wel zo georganiseerd moest worden als hij overgelaten werd aan het particulier initiatief, zoals in Nederland gebeurde. Betekent dit dat het in Nederland niet anders had kunnen lopen? Was een verzuild systeem onontkoombaar? Dat is maar helemaal de vraag. Er ging namelijk nog wel wat aan vooraf. En toen had het wel degelijk anders kunnen lopen. We hebben het huidige omroepbestel, maar bijvoorbeeld ook de locatie van waaruit alle omroepen nog altijd uitzenden, niet in de laatste plaats te danken aan een in nood geraakte seintoestellenfabriek uit Hilversum.

De NSF kwam voort uit een stelsel van omroepfabrieken, terwijl de overheid ondertussen de zaak nog rustig aankeek en er niet voor koos eerst een omroepregeling op te tuigen, zoals in Engeland. De NSF heeft om aan geld te komen de NCRV in december 1924 toegestaan zendtijd te huren. Toevalligerwijs kon de NSF de NCRV deze ruimte bieden, omdat zij over zo'n soepele machtiging beschikte. Dit terwijl de NCRV er op eigen kracht niet in was geslaagd een machtiging te verkrijgen. Toen was het hek van de dam: toen moesten de katholieken en vrijzinnig-protestanten ook een omroep. De NSF-directeur was twee maanden eerder nota bene door de PTT gewaarschuwd geen religieuze of anderszins bijzondere groepen in de ether toe te laten. Op dat moment was de NSF samen met de Groep Tamson en de NVVR bezig een nationale omroep op te tuigen. Dat konden zij toen nog heerlijk in de luwte doen: weinigen waren nog geïnteresseerd in de radio en de PTT hield alle nieuwe aanvragen voor uitzendmachtigingen tegen. Dat had tot een nationale omroep kunnen leiden.

Toen diende de NCRV zich echter aan. Dommissie was slechts een enthousiaste radioamateur, maar Van der Deure was een briljant strateeg. Hij wist via zijn uitstekende netwerk dat er een nationale omroep aan zat te komen en vreesde dat het christelijk geluid daarbij vergeten zou worden. Hij maande de NCRV-pioniers tot haast. Hij wist de

commissie-Posthuma en daarmee de Nationale Omroep te saboteren op het moment dat er net een onervaren minister was aangetreden. Hij beschikte over uitstekende contacten in de politiek.

Van der Deure was ook het brein achter de radiocoalitie. Door contact te zoeken met Van Koeverden in de periode dat de katholieke omroep in oprichting was, ontstond een sterk blok. Van der Deure zocht zelf contact met Colijn en spoorde Van Koeverden aan hetzelfde te doen met een katholiek politicus, dat werd Ruys de Beerenbrouck. Dankzij deze sterke onderlinge band en de goede contacten in de politiek konden de NCRV en de KRO alles gedaan krijgen wat zij wilden: sabotering van een Nationale (neutrale) Omroep, het verkrijgen van een eigen zender en het kortwieken van de AVRO-zendtijd. Dat speelden zij ondermeer klaar door zo nadrukkelijk zichzelf als "rechts" tegenover "links" te plaatsen. Daardoor kwamen een sterk "rechts" blok tegenover een verdeeld "links" allegaartje te staan, zodat "rechts" voortdurend het initiatief had. Zo belandde ook "links" in een strijd om de eigen belangen en vlogen de HDO en NVVR, voorstanders van een neutrale omroep, elkaar zelfs in de haren.

Deze strijd om de eigen positie heeft de AVRO uiteindelijk niet kunnen winnen. Door zich zo nadrukkelijk als 'algemeen' te profileren, beschuldigden de andere omroepen de AVRO van een arrogante houding: dezelfde als de liberalen al gehad hadden tijdens de schoolstrijd. Waarom zou hun visie op de maatschappij de 'algemene' zijn? De AVRO weigerde de eigen omroep op te heffen in een nationaal omroeplichaam: het eigen instituut stond ook bij de AVRO voorop. Omdat zij niets anders accepteerde dan een grote rol voor zichzelf als algemene nationale omroep, zette zij zichzelf buitenspel, omdat dit voor de anderen onacceptabel was. De HDO, ANRO en AVRO hadden ook erg weinig kaas gegeten van de strijd waar zij nu mee te maken kregen. Het HDO-comité bestond gewoon uit radio-amateurs. Misschien hebben de comité-leden onvoldoende ingezien wat voor vlees zij hier in de kuip hadden. In ieder geval reageerden zij vaak tamelijk onbeholpen en weinig tactisch op alle aanvallen op hun positie. Vogt was misschien een groot man in de omroep- en AVRO-geschiedenis, hij heeft met zijn agressieve verdediging van de AVRO-belangen meer vijanden dan vrienden gemaakt. Ook de hele ontstaansgeschiedenis van de AVRO, de fusie tussen ANRO en NOV, heeft het imago geen goed gedaan: juist vlak voordat het wetgevingsproces in de Tweede Kamer zou gaan beginnen.

De VARA speelde bij het ontbranden van de strijd nog nauwelijks een rol. De VARA was niet zozeer opgericht met het oog op een nationale omroepregeling. Toen zij eenmaal bestond echter en de KRO en de NCRV een eigen zender hadden, wilde de VARA dezelfde rechten. Dat kon alleen maar ten koste gaan van de AVRO. Die twee omroepen vlogen elkaar dan ook in de haren, terwijl de KRO en de NCRV achterover leunden: zij hoefden met hun eigen zender niet meer zonnig een omroepregeling. De VARA had een

medestander in de KRO en de NCRV, die hun eigen positie niet konden rechtvaardigen zonder de VARA hetzelfde te gunnen. De contacten met de SDAP begonnen moeizaam, maar werden uiteindelijk – dankzij de aanspraken van de ‘burgerlijke’ HDO, ANRO en AVRO – zeer hecht, zodat er in de politiek een zeer grote meerderheid tegen een nationale omroep was. De VPRO kon als ‘kleintje’ überhaupt weinig uitrichten, maar kwam ook fel op voor het eigen belang. Een nationale omroep was mooi, maar dat mocht de AVRO in VPRO-ogen niet worden.

De politiek hield zich lang afzijdig. Toen deze eindelijk in actie kwam in 1927 was er nauwelijks nog politieke wil één neutrale nationale omroepmaatschappij op te richten. De ARP, CHU, RKSP en SDAP wisten met hun ruime meerderheid de versnipperde omroep eenvoudig in stand te houden. Het Zendtijdbesluit was alleen maar een bevestiging van het omroepstelsel dat zich tussen 1919 en 1930 gevormd had. Een algemeen programma moest nog enigszins de schijn ophouden van een nationale omroep, maar dat stelde weinig voor. Het heeft er echter wel voor gezorgd dat de NCRV en de KRO ook hun laatste twee wensen nog konden inwilligen: een gelijkelijke zendtijdverdeling en een vertrek van de VPRO naar de zender in Hilversum. Het omroepbestel was niet vanaf het begin een politieke keuze geweest; toen het er eenmaal was kon niemand nog om de bijzondere omroepen heen. Het gevecht van alle omroepen om het eigen instituut was zo succesvol dat die instituten de verzuiling niet eens meer nodig hebben.

De verzuiling ging dus pas een rol spelen toen de kansen op een nationale omroep in feite al verkeken waren: bij de toelating van de KRO en de NCRV tot de commissie-Posthuma, ook dankzij Posthuma zelf (die zich later zou ontpoppen als een fel tegenstander van een gelijkelijke zendtijdverdeling). Toen was de radio niet langer een technisch medium, maar een cultureel medium met omroepen die verankert waren in de maatschappelijke structuren van die dagen. Daarna kon de strijd tussen de Zuilen ook in de omroep losbarsten. Men mag zich echter niet blind staren op de verzuiling. In 1924 hadden de politieke leiders van de Zuilen nog helemaal geen belangstelling voor de radio. Toen was er een kans op een nationale omroep, zoals die er in andere landen al was. Het omroepsysteem hebben wij dan ook eerder te danken aan een afwezige overheid dan aan de verzuiling. Niemand weet natuurlijk wat er na de oprichting van een nationale omroep gebeurt zou zijn, maar het laat wel zien dat het anders had kunnen lopen. In 1924 waren de belangen van de radio nog helemaal niet duidelijk of waarvoor je de radio nou eigenlijk kon gebruiken, zelfs niet bij de PTT-commissies. De Zuilen stortten zich niet meteen op zoiets onbekends, wat Gerbrandy ook mag beweren. Of er dan één nationale omroep zou zijn gekomen, weet je nooit. De nationale omroep had echter wel een stuk sterker gestaan. Pas toen de NCRV er was, zette de omroep koers richting een verzuilde omroep. Anders hadden de andere Zuilen misschien wel helemaal geen interesse gehad

in radio: de katholieken liepen er niet warm voor, de vrijzinnig-protestanten al helemaal niet. De top van de socialistische Zuil, de SDAP en het NVV, twijfelde zeer lang. Van dat soort toevalligheden is de geschiedenis, ook de omroepgeschiedenis, afhankelijk. Als NSF-directeur Dubois nou eens de verleiding van die NCRV-centen had kunnen weerstaan...

Bronnen- en literatuurlijst

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief Den Haag

- Archief Dr. F.E. Posthuma [levensjaren 1874-1943], 1910-1943.
- Archief Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT): Hoofdbestuur: Bureau Radio-omroep en Radiodistributie, (1904) 1919-1940 (1941).
- Archief van jhr. mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck (1873-1936) over de jaren 1896-1936.
- Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Radioraad, Algemene Programma Commissie, Indië Programmacommissie, Radio Omroep Controle Commissie en de Televisieraad, 1929-1969.

Literatuurlijst

- Algra, H., Rijnsdorp, C. en Van Kaam, Ben, *Vrij en gebonden. 50 jaar NCRV* (Baarn 1974).
- Blom, J.C.H., *Burgerlijk en Beheerst. Over Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1996).
- Boer, Jacoba de, *De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland tot 1940* (Leiden 1946).
- De Goede, Petrus Johannes Maria, *Omroepbeleid met en tegen de tijd. Interacties en instituties in het Nederlands omroepbestel 1919-1999* (Amsterdam 1999).
- Dijkman, Daan Ed., *Verheffend, vooruitstrevend, verstrooiend. Vijfenzeventig jaar <Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs> 1925-2000* (Amsterdam 2000).
- Enserinck, Arnoldus Antonius Marie, *De Nederlandsche radio-wetgeving geschiedkundig ontwikkeld* (Alphen aan den Rijn 1933).
- Fokker, A.J., *Geschiedenis van de Radio-Wetgeving. Wetsontwerp, gewisselde stukken en beraadslagingen, alsmede maatregelen tot uitvoering* (Den Haag 1930).
- Gerbrandy, Prof. Mr. P.S., *Het vraagstuk van den radio-omroep* (Kampen 1934).
- Hageman, Bas, *Geschiedenis van de Nederlandse omroep. Opkomst en ontwikkeling van de omroep in Nederland en een beknopt overzicht van de geschiedenis van de geluidsdragers, in relatie tot het Omroepmuseum en Fonografisch Museum* (Naarden 1996).
- Herpen, Jan J. van *De Hilversumse Draadloze Omroep. Deel I: Overgave aan een wonder. 21 juli 1923-31 december 1923 NSF* (Hilversum 1997).
- Heuvel, Hans van den, *Nationaal of verzuild. De strijd van het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947* (Baarn 1976).

- Heuvel, J.H.J. van den, H. Daalder, J.C.H. Blom, A.C. Zijderveld en R. Witte, *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986).
- Huygen, W. Ed., *AVRO 50. Historie en perspectieven* (Hilversum 1973).
- Manning, A.F., *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985).
- Pelt, Herman van, *De omroep in revisie. Ontwikkeling van het radio- en televisiebestel in Nederland en België* (Leuven 1974).
- Schaafsma, H., 'Geschiedenis van de omroep' in: *Cahiers over massacommunicatie deel 3* (Amsterdam 1970).
- Sluyser, M., *Hier is de VARA. 25 jaar democratisch-socialisme in de omroep* (Amsterdam 1950).
- Vogt, Willem, *Een leven met radio* (Apeldoorn 1973).
- Wagt, Gabri de, *...En niet vergeten. Zeventig jaar VARA* (Hilversum 1995).
- Wijfjes, Huub Ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij* (Zwolle 1994).
- Wijfjes, Huub, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988).